MUHÂKEMAT

BEDİÜZZAMAN SAİD NURSİ

RİSALE-İ NUR KULLİYATINDAN

1.0

Cümle tahiyyat, ol Hâkim-i Ezel ve Hakîm-i Ezelî ve Rahmân-ı Lemyezelîye elyaktır ki, bizi İslâmiyetle serfiraz ve şeriat-ı garrâ ile sırat-ı müstakîme hidayet etmiştir.

Öyle bir şeriat ki, akıl ve nakil, dest-be-dest ittifak vererek ol şeriatın hakaikinin hakkaniyetini tasdik etmişlerdir.

Öyle hakaik ki, kökleri hakikat zemininde rüsuh ile beraber dal ve budakları kemâlâtın göklerine yükselip, intişar edip, öyle füruat ki, meyveleri saâdet-i dâreyndir; ve bizi Kur’ân-ı Mu’ciz ile irşad eylemiş...

Öyle kitap ki, kaideleriyle hilkat-i âlemin kitabından dest-i kader ve kalem-i hikmetle mektûb ve cârî olan kavanîn-i amîka-i dakika-i İlâhiyeyi izhar ettiğinden, ahkâm-ı âdilânesiyle nev-i beşerin nizam ve muvazenet ve terakkisine kefil-i mutlak ve üstad-ı küll olmuştur.

Salavat-ı bînihaye, ol Server-i Kâinat ve Fahr-i Âleme hediye olsun ki, âlem, envâ ve ecnâsıyla onun risaletine şehadet ve mu’cizelerine delâlet ve hazine-i gaybdan getirdiği metâ-ı âlîye dellâllık ediyor. Güya âleme teşrif ettiğinden, herbir nevi, kendi lisan-ı mahsusuyla alkışladığı gibi, Sultan-ı Ezel, zemin ve âsumanın evtârını intak edip herbir tel başka lisanla mu’cizatının nağamatını inşad etmekle, o sadâ-yı şirin bu kubbe-i minâda ilelebed tanîn-endaz etmiştir. Güya âsuman, kendi mirac ve melek ve kamerin elsine-i semaviyesiyle risaletini tebrik; ve zemin, kendi hacer ve şecer ve hayvanın dilleriyle mu’cizelerine senâhân; ve cevv-i feza, kendi cin ve bulutların işârâtıyla nübüvvetine beşaret ve sâyebân; ve zaman-ı mazi, enbiya ve kütüp ve kâhinlerin rumuz ve telvihatıyla o şems-i hakikatin fecr-i sadıkını göstererek müjdeci; ve zaman-ı hal, yani asr-ı saâdet, lisan-ı haliyle tabiat-ı Araptaki inkılâb-ı azîmin ve bedeviyet-i sırftan medeniyet-i mahzânın def’aten tevellüdünü şahit göstererek nübüvvetini ispat; ve zaman-ı müstakbel, kendi vukuat ve fünununun etvar-ı müdakkikanesiyle onun mevkib-i ikbalini istikbal ve lisan-ı hakîmâne ile irşadatına teşekkür; nev-i beşer kendi muhakkikleri ile, bahusus hatîb-i beliği ki, şems gibi kendi kendine burhan olan Muhammed’in (a.s.m.) lisan-ı fasihânesiyle haktan geldiğini ilân; ve Zât-ı Zülcelâl kendi Kur’ân’ının lisan-ı beliğanesiyle ol Nebiyy-i Ümmînin ferman-ı risaletini kıraat ediyorlar ve okuyorlar.

Beyit:

جُمْلَه شِيرَانِ جِهَانْ بَسْتَهء اِيْن سِلْسِلَه اَنْد
رُوبَه اَزْحِيلَه جِه سَانْ بِكُسَلَدْ اِينْ سِلْسِلَه رَا [1]

1. Cihanın bütün arslanlarının bağlandıkları bir zinciri hileci bir tilkinin koparmasına imkân var mıdır?

Emmâ ba’d: Şu fakir, garîb Nursî ki, “Bid’atüz-zaman” lâkabıyla müsemmâ olmaya layık iken, haberi olmadan “Bediüzzaman” ile meşhur olan biçare, tedennî-i milletten ciğeri yanmış gibi feryad ü figan ederek, “Ah, ah, ah! Vâ esefâ!” der ki:

İslâmiyetin mağz ve lübbünü terk ederek kışrına ve zahirine vakf-ı nazar ettik ve aldandık. Ve su-i fehim ve su-i edeple İslâmiyetin hakkını ve müstehak olduğu hürmeti ifa edemedik. Tâ, o da bizden nefret ederek evham ve hayalâtın bulutlarıyla sarılıp tesettür eyledi.

Hem de hakkı var. Zira biz İsrailiyâtı usûlüne ve hikâyâtı akaidine ve mecazatı hakaikine karıştırarak kıymetini takdir edemedik. O da ceza olarak bizi dünyada tedip için zillet ve sefalet içinde bıraktı. Bizi kurtaracak, yine onun merhametidir.

Öyle ise, ey ihvan-ı müslimîn! Geliniz, ona tarziye vereceğiz. Elbirliğiyle dest-i sadakati uzatacağız, biat edeceğiz. Onun hablü’l-metinine sarılacağız.

Hem de bilâ-perva olarak ilân ederim: Beni geçmiş asırların efkârına karşı mübarezeye heyecan ve şecaate getiren ve yüzer senelerden beri sevkü’l-ceyş ile kuvvet bulan hayâlât ve evhâmın müdafaasına beni gayrete getiren itikadım ve yakînimdir ki: Hak neşvünema bulacaktır—eğer çendan toprakta gizlense...

Ve taraftar ve mültezimleri muzaffer olacaklardır—eğer çendan zaman ve zeminin merhametsizliğinden az ve zayıf olsalar...

Hem de itikadımdır ki: İstikbale hüküm sürecek ve her kıt’asında hâkim-i mutlak olacak, yalnız hakikat-i İslâmiyettir. Evet, saadet-saray-ı istikbâlde taht-nişin hakaik ve maarif yalnız İslâmiyet olacaktır. Onu fethedecek yalnız odur; emareler görünüyorlar. Zira mazi kıt’asında, vahşetâbâd sahralarında hayme-nişin taassup ve taklid; veyahut cehlistan ülkesinde menzil-nişin müzahrefat ve istibdad olanlara, şeriat-ı garrânın galebe-i mutlak ve istilâ-i tâmmına sed ve mâni olan sekiz emir, üç hakikatle zîr ü zeber olmuşlardır ve oluyorlar. O mâniler ise, ecnebilerde taklit ve cehalet ve taassup ve kıssîslerin riyaseti; ve bizdeki mâni ise, istibdad-ı mütenevvi ve ahlâksızlık ve müşevveşiyet-i ahval ve atâleti intaç eden yeistir ki, şems-i İslâmiyetin küsufa yüz tutmasına sebep olmuşlardır.

Sekizinci ve en birinci mâni ve belâ budur: Bizle ecnebiler, bazı zevahir-i İslâmiyet ve bazı mesail-i fünun ortasında hayal-i bâtıl ile tevehhüm eylediğimiz müsademet ve münakazattır. Âferin maarifin himmet-i feyyâzânesine ve fününun himmet-i merdânesine ki, meyl-i taharrî-i hakikat ve muhabbet-i insaniyet ve meyl-i insaf olan hakaiki teçhiz ederek o mânilere gönderip zîr ü zeber etmiş ve ediyor.

Evet, en büyük sebep ki, bizi dünya rahatından ve ecnebileri âhiret saâdetinden mahrum eden, şems-i İslâmiyeti münkesif ettiren, su-i tefehhüm ile tevehhüm-ü müsademet ve muhalefettir. Feyâ lil'acep! Köle efendisine, hizmetkâr reisine ve veled pederine nasıl düşman ve muarız olabilir? Halbuki İslâmiyet fününun seyyidi ve mürşidi ve ulûm-u hakikiyenin reis ve pederidir. Fakat, vâ esefâ, bu su-i tefehhüm ve şu tevehhüm-ü bâtıl, şimdiye kadar hükmünü icra ederek vesvesesiyle ye'si ilka edip bab-ı medeniyet ve maarifi, Ekrâd ve emsallerine kapattırdı. Zira bazı zevahir-i diniyeyi fününun bazı mesailine muarız tahayyül ederek ürktüler. Ezcümle: Küreviyyet-i arz ki, fününun en birinci derecesi olan coğrafyanın en birinci basamağıdır. İleride gelecek altı meseleye münafi zannettiklerinden, bu bedihî meselede mükâbere etmekten çekinmediler.

Ey benim şu kitabıma im'ân-ı nazar ile nazar eden zât! Malûmun olsun, bu kitapla istediğim hizmet budur: İslâmiyette olan tarik-i müstakîmi göstermekle ehl-i tefrit olan a'dâ-yı dinin teşkîkâtını red ve yüzlerine vurmakla beraber; tarik-i müstakîmin öteki cânibini ve sadîk-ı ahmak ünvanına lâyık olan ehl-i ifrat ve zahirperestlerin tevehhümlerini tard ve asılsızlığını göstermek ve asıl rehber-i hakikat ve âlem-i İslâmiyetin ikbal ve istikbaline yol açan ve sırat-ı müstakîmde kemâl-i ümid-i zaferle çalışan muhakkikîn-i İslâm ve âkıl sıddıklara yardım etmek ve kuvvet vermektir.

Elhasıl, maksadım, ol elmas kılınca saykal vurmaktır.

Eğer sual edersen: Senin bu telâşın ve ulûm-u mütearife hükmüne geçen şeylere burhan getirmeye ne lüzum vardır? Zira telâhuk-u efkâr ve tecârübün keşfiyatıyla meydan-ı bedahete gelen mesaile burhan getirmek, malûmu ilâm demektir.

Cevaben derim: Maatteessüf, benimle şu zamanın kıt'asında iştirak eden cümlesi, eğer çendan sureten on üçüncü asrın evlâdıdırlar, fakat fikir ve terakki cihetiyle kurun-u vustânın yadigârlarıdırlar. Güya muasırlarımız üçüncü asrın nihayetinden on üçüncü asra kadar geçmiş olan asırların fihristesi veyahut enmûzeci veyahut melez bir kavimdirler. Hattâ bu zamanın çok bedihiyatı, onlarca mevhumat sayılır.

Mukaddeme

Bu kitap üç makale ile üç kitap üzerine müretteptir. Birinci Makale, unsur-u hakikatin veyahut bazı mukaddemat ve mesail ile İslâmiyete saykal vurmanın beyanındadır. İkinci Makale, unsur-u belâgatı keşfeder. Üçüncüsü, unsur-u akide ile ecvibe-i Japoniye beyanındadır. Kitaplar ise, Kur’ân’da işaret olunan ilmü’s-sema ve ilmü’l-arz ve ilmü’l-beşeri tahkik ile bir nevi tefsirdir.

Birinci Makale

Maksada uruc etmek için mukaddemelerden istimdad etmek, ehl-i tahkikin düsturlarındandır. Öyleyse, biz de on iki basamaklı bir merdiven yapacağız.

Birinci Mukaddeme

Takarrur etmiş usuldendir: Akıl ve nakil teâruz ettikleri vakitte, akıl asıl itibar ve nakil tevil olunur. Fakat o akıl, akıl olsa gerektir.

Hem de tahakkuk etmiş: Kur'ân'ın herbir tarafında intişar eden makasıd-ı esasiye ve anasır-ı asliye dörttür. Onlar da, ispat-ı Sâni-i Vâhid ve nübüvvet ve haşr-i cismanî ve adalettir. Yani, hikmet tarafından kâinata irad olunan suallere şöyle: "Ey kâinat, nereden ve kimin emriylegeliyorsunuz? Sultanınız kimdir? Delil ve hatibiniz kimdir? Needeceksiniz? Ve nereye gideceksiniz?" kat'î cevap verecek, yalnızKur'ân'dır. Öyleyse, Kur'ân'da makasıddan başka olan kâinat bahsi istitradîdir. Tâ san'atın intizamıyla Sâni-i Zülcelâle istidlâl yolu gösterilsin.

Evet, intizam görünür. Ve kemâl-i vuzuh ile kendini gösterir. Sâni'in vücud ve kast ve iradesine kat'iyen şehadet eden intizam-ı san'at, kâinatın her cihetinde boynunu kaldırarak her canibinden lemean eden hüsn-ü hilkati nazar-ı hikmete gösteriyor. Güya herbir masnu birer lisan olup Sâniin hikmetini tesbih ediyor. Ve herbir nev' parmağını kaldırarak şehadet ve işaret ediyor.

Madem maksat budur ve madem kâinatın kitabından intizama olan rumuz ve işaratını taallüm ediyoruz. Ve madem netice bir çıkar. Teşekkülât-ı kâinat, nefsülemirde nasıl olursa olsun, bize bizzat taallûk etmez. Fakat o meclis-i âlî-i Kur'ânîye girmiş olan kâinatın her ferdi, dört vazife ile muvazzaftır.

Birincisi: İntizam ve ittifakla Sultan-ı Ezelin saltanatını ilân...

İkincisi: Herbiri birer fenn-i hakikînin mevzu ve müntehabı olduklarından, İslâmiyet fünun-u hakikiyenin zübdesi olduğunu izhar...

Üçüncüsü: Herbiri birer nev'in nümunesi olduklarından, hilkatte cârî olan kavanîn ve nevâmis-i İlâhiyeye İslâmiyeti tatbik ve mutabık olduğunu ispat–tâ o nevâmis-i fıtriyenin imdadıyla İslâmiyet neşvünema bulsun. Evet, bu hâsiyetle, din-i mübin-i İslâm, sair hevâ ve heves içinde muallâk ve medetsiz, bazan ışık ve bazan zulmet veren ve çabuk tagayyüre yüz tutan dinlerden mümtaz ve serfirazdır.

Dördüncüsü: Herbiri birer hakikatın nümunesi olduklarından, efkârı hakaik

cihetine tevcih ve teşvik ve tenbih etmektir. Ezcümle: Kur’ân’da kasemle temeyyüz etmiş olan ecram-ı ulviye ve süfliyeyi tefekkürden gaflet edenleri daima ikaz ederler. Evet, kasemat-ı Kur’âniye, nevm-i gaflette dalanlara kar’u’l-asâdır.

Şimdi tahakkuk etmiş, şu şöyledir. Öyleyse, şek ve şüphe etmemek lâzımdır ki, mu’ciz ve en yüksek derece-i belâgatte olan Kur’ân-ı mürşid, esâlib-i Araba en muvafıkı ve tarik-i istidlâlin en müstakîm ve en vâzıhı ve en kısasını ihtiyar edecektir. Demek, hissiyat-ı âmmeyi tefhim ve irşad için bir derece ihtiram edecektir. Demek, delil olan intizam-ı kâinatı öyle bir vech ile zikredecek ki, onlarca mâruf ve akıllarına me’nûs ola. Yoksa delil, müddeâdan daha hafî olmuş olur.

Bu ise, tarik-i irşada ve meslek-i belâgata ve mezheb-i i’câza muhaliftir. Meselâ, eğer Kur’ân deseydi, “Yâ eyyühennas! Fezada uçan meczup ve misafir ve müteharrik olan küre-i zemine ve cereyanıyla beraber müstakarrında istikrar eden şemse ve ecram-ı ulviyeyi birbiriyle bağlayan cazibe-i umumiyeye ve feza-yı gayr-ı mütenahîde dal ve budakları münteşir olan şecere-i hilkatten, anasır-ı kesireden olan münasebat-ı kimyeviyeye nazar ve tedebbür ediniz-tâ Sâni-i Âlemin azametini tasavvur edesiniz.” Veyahut, “O kadar küçüklüğüyle beraber bir âlem-i hayvanat-ı hurdebiniyeyi istiab eden bir katre suya, aklın hurdebiniyle temaşa ediniz-tâ Sâni-i Kâinatın herşeye kâdir olduğunu tasdik edesiniz.” Acaba, o halde delil müddeâdan daha hafî ve daha muhtac-ı izah olmaz mıydı? Hem de onlarca muzlim bir şeyle, hakikatı tenvir etmek veyahut onların bedahet-i hislerine karşı mugalâta-i nefis gibi bir emr-i gayr-ı mâkule teklif olmaz mıydı? Halbuki i’câz-ı Kur’ân pek yüksek ve pek münezzehtir ki, onun safî ve parlak dâmenine ihlâl-i ifham olan gubar konabilsin.

Bununla beraber Kur’ân-ı Mu’cizü’l-Beyan, âyât-ı beyyinatın telâfifinde maksad-ı hakikîye telvih ve işaret ettiği gibi, bazı zevahir-i âyâtı—kinayede olduğu gibi—maksada menâr etmiştir.

Hem de usul-ü mukarreredendir: Sıdk ve kizb, yahut tasdik ve tekzip, kinayât ve emsallerinde, fenn-i beyanda “maânî-i ûlâ” tâbir olunan suret-i mânâya raci değildirler. Ancak “maânî-i sânevî” ile tabir olunan maksat ve garaza teveccüh ederler. Mesela: “Filânın kılıncının bendi uzundur” denilse, kılıncı olmazsa da, fakat kameti uzun olursa, yine hüküm doğrudur, yalan değildir. Hem de, nasıl kelâmda bir kelime, istiâreye karine-i mecazdır. Öyle de, kelime-i vahid hükmünde olan kelâmullahın bir kısım âyâtı, sair ihvanının hakikat ve cevherlerine karine ve rehnümâ ve komşularının kalblerindeki sırlara delil ve tercüman oluyorlar.

Elhasıl: Bu hakikati pîş-i nazara getiremeyen ve âyetleri muvazene ve doğru muhakeme edemeyen, meşhur Bektaşî gibi—ki, namazın terkinde taallül yolunda demiş: “Kur’ân diyor [1] لاَ تَقْرَبُوا الصَّلاَةَ ilerisine de hafız değilim”—nazar-ı hakikate karşı maskara olacaktır.

1. “... namaza yaklaşmayın.” Nisâ Sûresi, 4:43.

İkinci Mukaddeme

Mazide nazarî olan bir şey, müstakbelde bedihî olabilir. Şöyle tahakkuk etmiştir: Âlemde meylü'l-istikmal vardır.[HAŞİYE-1*] Onunla hilkat-i âlem, kanun-u tekâmüle tâbidir. İnsan ise, âlemin semerat ve eczasından olduğundan, onda dahi meylü'l-istikmalden bir meylü't-terakki mevcuttur. Bu meyil ise telâhuk-u efkârdan istimdat ile neşvünema bulur. Telâhuk-u efkâr ise, tekemmül-ü mebâdiyle inbisat eder. Tekemmül-ü mebâdi ise, fünun-u ekvânın tohumlarını sulb-ü hilkatten zamanın terbiyegerdesi bir zemine ilka ile telkih eder. O tohumlar ise tedricî tecrübelerle büyür ve neşvünema bulur.

Buna binaendir: Bu zamanda bedihiye ve ulûm-u âdiye sırasına girmiş pek çok mesail var; zaman-ı mazide gayet nazarî ve hafî ve burhana muhtaç idiler. Zira görüyoruz: Şimdilik coğrafya ve kozmoğrafya ve kimya ve tatbikat-ı hendesiyyeden çok mesail var ki, mebâdî ve vesaitin tekemmülüyle ve telâhuk-u efkârın keşfiyatıyla bu zamanın çocuklarına dahi meçhul kalmamışlardır. Belki oyuncak gibi onlarla oynuyorlar. Halbuki İbn-i Sinave emsaline nazarî ve hafî kalmışlardır. Halbuki hikmetin bir pederi hükmünde olan İbn-i Sina, şiddet-i zekâ ve kuvvet-i fikir ve kemâl-i hikemiye ve vüs'at-i karîha noktasında bu zamanın yüzlerce hükemasıyla muvazene olunsa, tereccüh edip ve ağır gelecektir. Noksaniyet İbni Sina'da değil; çünkü ibn-i zamandır. Onu nakıs bırakan zamanın noksaniyeti idi. Acaba bedihî değil midir ki, Kolomb-u Zûfünûnun sebeb-i iştiharı olan Yeni Dünya'nın keşfi, faraza bu zamana kadar kalmış olsaydı, hiç kaptan arasında kıymeti olmayan bir kayık sahibi de Yeni Dünya'yı eski dünyaya komşu etmeye muktedir olacaktı. Evvelki keşşafın tebahhur-u fikrine ve mehaliki iktihamına bedel, bir küçük sefine ile bir pusula kifayet edecekti. Fakat, bununla beraber, şimdi gelecek bir hakikati nazar-ı dikkate almak lâzımdır. Şöyle ki: Mesail iki kısımdır.

Haşiye-1 *Bizim bir Kürd demiştir:

Her zerrede temâyül ayandır tekâmüle
Her soyda füyûz, hüveyda-nemâ ile
Bir nokta-i kemâle şitab üzre kâinat,
Ol noktaya teveccüh ile yükselir hayat.

Kahriyât

Birisinde telâhuk-u efkâr tesir eder. Belki ona mütevakkıftır. Nasıl ki, maddiyatta büyük bir taşı kaldırmak için teavün lâzımdır.

Kısm-ı diğerîde, esas itibarıyla telâhuk ve teavün tesirsizdir. Bin de, bir de birdir. Nasıl ki, hariçte bir uçurum üzerinde atlamak veyahut bir dar yerde geçmekte küll ve küll-ü vahid birdir. Teavün fayda vermez.

Bu kıyasa binaen fününun bir kısmı, büyük taşın kaldırılması gibi teavüne muhtaçtır. Bunların ekserî, ulûm-u maddiyedendir. Diğer bir kısmı ikinci misale benzer. Tekemmülü def'î, yahut def'î gibi olur. Bu ise, ağlebi mâneviyat veya ulûm-u İlâhiyedendir. Lâkin, eğer çendan telâhuk-u efkâr bu kısm-ı sâninin mahiyetini tağyir ve tekmil ve tezyid edemezse de, burhanların mesleklerine vuzuh ve zuhur ve kuvvet verir.

Hem de nazar-ı dikkate almak lâzımdır ki: Kim bir şeyde çok tevaggul etse, galiben başkasında gabîleşmesine sebebiyet verir. Bu sırra binaendir ki, maddiyatta tevaggul eden, mâneviyatta gabileşir ve sathî olur. Bu noktaya nazaran, maddiyatta mahareti olanın mâneviyatta hükmü hüccet olmasına sebep olmadığı gibi, çok defa sözü dahi şâyân-ı istimâ değildir. Evet, bir hasta, tıbbı hendeseye kıyas ederek, tabibe bedelen mühendise müracaat edip gösterdiği ilâcı istimal ederse, akrabasına tâziye vermeye dâvet ve kendisi için kabristan-ı fenanın hastahanesine nakl-i mekân etmek için bir raporu istemek demektir. Kezalik, hakaik-i mahzâ ve mücerredât-ı sırfeden olan mâneviyatta, maddiyûnun hükümlerine müracaat ve fikirleriyle istişare etmek, âdetâ lâtife-i Rabbaniye denilen kalbin sektesini ve cevher-i nurânî olan aklın sekeratını ilân etmek demektir. Evet, herşeyi maddiyatta arayanların akılları gözlerindedir. Göz ise mâneviyatı göremez.

Üçüncü Mukaddeme

İsrâiliyatın bir taifesi ve hikmet-i Yunaniyenin bir kısmı, daire-i İslâmiyete duhul etmeleriyle, din süsüyle görünerek, efkârı ihtilâle verdiler. Şöyle ki:

O necip kavm-i Arap, zaman-ı cahiliyette bir ümmet-i ümmiye idi. Vakta ki içlerinden hak tecellî edip istidad-ı hissiyatları uyandı da, meydanda yol açan din-i mübîni gördüklerinden, umum rağabat ve meyilleri, yalnız dinin mârifetine inhisar eylediler. Fakat kâinata olan nazarları teşrihat-ı hikemiye nazarıyla değil, belki istitraden, yalnız istidlâl için idi. Onların o hassas zevk-i tabiîlerine ilham eden, yalnız onların fıtratlarına münasip olan geniş ve ulvî muhitleri ve safî ve müstaid olan fıtrat-ı asliyeleri tâlim ve terbiye eden yalnız Kur'ân idi. Bundan sonra kavm-i Arap, sair akvamı bel' ettiği gibi, milel-i sairenin malûmatları dahi Müslüman olmaya başladığından, muharrefe olan İsrailiyat ise, Vehb, Kâ'b gibi ulema-i ehl-i kitabın İslâmiyetlerinin cihetiyle Arapların hazain-i hayalâtına bir mecrâ ve menfez bularak o efkâr-ı safiyeye karıştılar. Hem sonra da ihtiram dahi gördüler. Zira ulema-i ehl-i kitaptan İslâmiyete gelenler, İslâmiyet şerefiyle gayet celâlet ve tekemmül ettiklerinden, malûmat-ı müzahrefe-i sabıkaları makbule ve müselleme gibi oldular, reddedilmedi. Çünkü İslâmiyetin usulüne musadim olmadığından, hikâyat gibi rivayet olunurken, ehemmiyetsizliği için tenkitsiz dinlenirlerdi. Fakat—hayfâ!—sonra hak olarak kabul edildiler, çok şübeh ve şükûkâta sebebiyet verdiler.

Hem de, vakta ki şu İsrailiyat, kitap ve sünnetin bazı îmââtlarına merci ve bazı mefahimlerine bir münasebetle me'haz olabilirlerdi—fakat âyât ve hadisin mânâları değil. Belki, faraza doğru olsalardı, mâsadak ve efradından olmaları mümkün olduğundan, su-i ihtiyarlarıyla başka bir me'hazı bulmayan veya atf-ı nazar etmeyen zahirperestler, bazı âyât ve ehâdîsi o hikâyat-ı İsrailiyeye tatbik ederek tefsir eylediler. Halbuki, Kur'ân'ı tefsir edecek, yine Kur'ân ve hadis-i sahihtir. Yoksa, ahkâmı mensuh olduğu gibi, kasası dahi muharrefe olan İncil ve Tevrat değildir.

Evet, mâsadak ile mânâ ayrıdırlar. Halbuki, mâsadak olmaya mümkün olan şey, mânâ yerine ikame olundu. Çok da imkânât vukuata karıştırıldı.

Hem de, vaktâ hikmet-i Yunaniyeyi Müslüman etmek için Me'mun'un asrında tercüme olundu.

Fakat pek çok esâtîr ve hurâfâtın menbaından çıkan o hikmet, bir derece müteaffine olduğundan, safiye olan efkâr-ı Arabın içlerine tedahül ettiğinden, bir

derece efkârları karıştırdığı gibi, tahkikten taklide bir yol açtı.

Hem de âb-ı hayat olan İslâmiyetten kariha-i fıtriyeleriyle istinbat etmeye kâbil iken, o hikmetin telemmüzüne tenezzül ettiler. Evet, nasıl ki ihtilât-ı A'câm ile kelâm-ı Mudarî'nin melekesi fesada yüz tutmakla muhakkikîn-i ulema o melekeyi muhafaza etmek için ulûm-u Arabiyenin kavaidini tedvin ettiler. Öyle de, şu hikmet ve İsrailiyat dahi, daire-i İslâmiyete duhulleriyle beraber, bazı nakkad-ı muhakkikîn-i İslâm temyiz ve tasfiyelerine teşebbüs ettiler. Fakat-hayfâ!-tamamıyla muvaffak olamadılar.

İş bu kadar da kalmadı. Çünkü tefsir-i Kur'ân'a sarf-ı himmet edildiği vakit, bazı ehl-i zahir, Kur'ân'ın nakliyatını bazı İsrailiyata tatbik ve bir kısım akliyatını dahi hikmet-i mezbureye tevfik ettiler. Çünkü gördüler ki, Kur'ân mâkul ve menkule müştemildir. Hadis de öyle... Sonra kitap ve sünnetin bazı nakliyat-ı sâdıkalarıyla ve bazı muharref İsrailiyatın ortasında bir mutabakat ve münasebet istinbat ettiler. Hem de hakikî olan akliyatları ile mevhum ve mümevveh olan şu hikmet arasında bir müşabehet ve muvafakat tevehhüm eylediklerinden, şu mutabakat ve müşabeheti kitap ve sünnetin mânâlarına tefsir ve maksatlarına beyan zannedip hükmeylediler.

Kellâ, sümme kellâ! Zira Kitab-ı Mu'cizü'l-Beyânın misdakı, i'câzıdır. Müfessiri eczasıdır. Mânâsı içindedir. Sadefi de dürrdür, meder değildir. Faraza, bu mutabakatı izhar etmekten maksat, o şahid-i sadıkın tezkiyesi için olsa da, yine abestir. Zira Kur'ân-ı Mübîn, ona mekalid-i inkıyadı teslim eden öyle akıl ve naklin tezkiyelerinden pek yüksek ve ganîdir. Çünkü o, onları tezkiye etmezse, şehadetleri mesmû olamaz. Evet, Süreyya'yı serâda değil, semada aramak gerektir. Kur'ân'ın mâanîsini de esdafında ara. Yoksa, karma karışık olan senin cebinden arama; zira bulamıyorsun. Bulsan da, sikke-i belâgat olmadığından, Kur'ân kabul etmez.

Zira mukarrerdir: Asıl mânâ odur ki, elfaz onu sımahta boşalttığı gibi, zihne nüfuz ederek vicdan dahi teşerrüb etmekle, ezâhîr-i efkârı feyizyâb eden şeydir.

Yoksa, başka şeyin kesret-i tevaggulünden senin hayaline tedahül eden bazı ihtimalât, veyahut hikmetin ebâtîlinden ve hikâyâtın esâtîrinden sirkat edip cepte doldurarak sonra âyât ve ehâdisin telâfifinde gizletmek, çıkartmak, elde tutmak, çağırmak ki, "Budur mânâ, geliniz,alınız" dediğin vakit alacağın cevap şudur: "Yahu! İşte senin mânânsiliktir. Sikkesi taklittir; nakkad-ı hakikat reddeder. Sultan-ı i'câz dahi onu darb edeni tard eder. Sen âyet ve hadisin nizamlarına taarruz ettiğinden, âyet şikâyet edip hâkim-i belâgat senin hülyanı senin hayalinde hapsedecektir. Ve müşteri-i hakikat dahi senin bu metâını almayacaktır. Zira diyecek: Âyetin mânâsı dürrdür. Bu ise mederdir. Hadisin

mefhumu mühec, bu hemecdir.”

Tenvir için bir darbımesel

Kürtlerin emsal-i edebiyesindendir: Bir adamın ismi Alo imiş. Bal hırsızlıyordu. Ona denildi: “Hırsızlığıntebeyyün edecektir.” O da aldatmak için bir boş petekte yabancı arılarıdoldurup balı başka yerden hırsızlar, küvarda saklıyordu. Biri sual etseydi, derdi: “Bu, bal mühendisi olan arılarımın san’atıdır.” Sonra da arılarıyla konuştuğu vakit, müşterek bir lisanla “Vız vız jive hingivîn jimin” derdi. Yani, “Tanîn sizden, bal benden...”

Ey teşehhî ve hevesle tevil edici efendi! Bu teşbihle tesellî etme. Zira bu teşbih, temsildir. Senin mânân bal değil, zehirdir. O elfaz arılar değil, belki kalb ve vicdana ervah-ı hakaiki vahyeden o kitab-ı kâmilin kelimatı, melâike gibidirler.

Hadis, maden-i hayat ve mülhim-i hakikattir. Elhasıl, ifrat gibi tefrit de muzırdır, belki daha ziyade. Fakat ifrat, tefrite sebep olduğundan, daha kabahatlidir.

Evet, ifratla müsamahanın kapısı açıldı. Çürük şeyler o hakaik-i âliyeye karıştığından, ehl-i tefritle insafsız olan ehl-i tenkit, gayet haksızlık olarak, şu çürük şeylerin yüzer misline olan hakaik-i âliye içinde gördüklerinden ürktüler, nefret ettiler. Hâşâ, lekedar ve kıymetsiz zannettiler. Acaba defineye hariçten girmiş bir silik para bulunsa veyahut bir bostanda başka yerden düşmüş olan çürük ve acı bir elma görünse, hak ve insaf mıdır ki, umum defineyi kalp ve umum elmaları acı zannedip vazgeçmekle lekedar edilsin?

Hâtime

Bu mukaddemeden maksadım, efkâr-ı umumiye bir tefsir-i Kur’ân istiyor. Evet, her zamanın bir hükmü var. Zaman dahi bir müfessirdir. Ahval ve vukuat ise, bir keşşaftır. Efkâr-ı âmmeye hocalık edecek, yine efkâr-ı âmme-i ilmiyedir. Bu sırra binaen ve istinaden isterim ki: Müfessir-i azîm olan zamanın taht-ı riyasetinde, herbiri bir fende mütehassıs, muhakkikîn-i ulemadan müntehap bir meclis-i meb’usan-ı ilmiye teşkiliyle, meşveretle bir tefsiri telif etmekle sair tefasirdeki münkasım olan mehasin ve kemâlâtı mühezzebe ve müzehhebe olarak cem etmelidirler. Evet, meşrutiyettir; herşeyde meşveret hükümfermâdır. Efkâr-ı umumiye dahi dîdebandır. İcma-ı ümmetin hücciyeti buna hüccettir.

Dördüncü Mukaddeme

Şöhret, insanın malı olmayanı da insana mal eder. Şöyle ki:

Beşerin seciyelerindendir: Garip veya kıymettar bir şeyi asîlzâde göstermek için, o kıymettar şeylerin cinsiyle müştehir olan zâta nispet ve isnad etmektir. Yani, sözleri revaç bulmak veya tekzip olunmamak veyahut başka ağraz için, zalimâne ve istibdadkârâne, bir milletin netaic-i efkârını veya mehasin-i etvarını bir şahısta görüp ondan bilirler. Halbuki, o adamın şanındandır, o hediye-i müstebidaneyi reddede... Zira güzel bir sıfat veya ulvî bir san'atla meşhur olan bir adam, hüsn-ü sûrînin mâverâsını görmek şanından olan nazar-ı san'atperverânesine haksız olarak ona isnad olunan emir arz edilip gösterilirse, "Senin dest-i hattındır" denilirse, o emir san'atın tenasüp ve muvazenesinden nâşi olan güzelliğini ihlâl ettiği için, reddedip iraz ve teberri edecektir. "Hâşâ ve kellâ" diyecektir. Bu seciyeye bina ile meşhur kaideye "Bir şey sâbit olsa, levazımıyla sâbit olur" istinaden insanlar o şahs-ı meşhurda tahayyülâtlarına bir nizam verdirmek için muztardırlar ki: Çok kuvvet ve azamet ve zekâ gibi levazım-ı hârikulâdeyi isnad etsinler, tâ o şahsın cümle mensubatına merciiyeti mümkün olabilsin. O halde, o adam bir ucûbe olarak zihinlerinde tecessüm eder. Eğer istersen hayâlât-ı acemâne içinde perverde olan Rüstem-i Zâl'in timsal-i mânevîsine bak, gör, ne ucubedir! Zira, şecaatle müştehir olduğundan ve hiç İranîler tazyikatından kurtulamayan istibdad sırrıyla ve şöhret kuvvetiyle İranîlerin mefahirini gasp ve gàrât ederek büyülttü. Hayallerde büyüyüp şişti. Yalan, yalana mukaddeme olduğu için, şu harikulâde şecaat, harikulâde bir ömür ve dehşetli bir kamet ve onların levazım ve tevâbileri olan çok emirleri toplayıp, içinde o hayal-i hâil nara vurarak "Ben nev'ün münhasırün fi'ş-şahs'ım" der. Gulyabânî gibi hurafatı arkasına takarak dillerin destanlarında dönüyor. Emsaline dahi meydan açar.

Ey hakikati çıplak görmek isteyen zât! Bu mukaddemeye dikkat et; zira hurâfatın kapısı bu yerden açılır. Ve bab-ı tahkik dahi bununla sed olur. Hem de kıssadan hisse ve meylü't-terakki ile Mütekaddimînin esasları üzerine bina ve Seleflerin mevrusatında tasarruf ve ziyadeye cesaret bu şûristanda mahvolur. Eğer istersen, meşhur Molla Nasreddin Efendiye de: "Bu garip sözler umumen senin midir?" Elbette sana diyecektir: "Şu sözler ciltleri dolduruyor. Epeyce ömür ister. Zira bütün sözlerim nevadirden değildir. Ben hocayım. Onların zekâtını da bana verseler razıyım ve kâfidir. Fazlasını istemem. Zira zarafetimi tabiîlikten çıkarıp tasannua kalb eder."

Yahu, bu kökten, hurafat ve mevzuat biter ve tenebbüt eder ve doğru şeyin kuvvetini bitirir.

Hâtime

İhsan-ı İlâhîden fazla ihsan, ihsan değildir. Bir dane-i hakikat bir harman hayalâta müreccahtır. İhsan-ı İlâhî ile tavsifte kanaat etmek farzdır. Cemiyete dahil olan, cemiyetin nizamını ihlâl etmemek gerektir. Bir şeyin şerefi neslinde değildir, zâtındadır. Bir şeyin aslını gösteren semeresidir. Birinin malına başka mal—velev kıymetli de olsa—karışırsa, malını kıymetsiz ettiği gibi, haczetmesine dahi sebep olur. Şimdi bu noktalara istinaden derim ki:

Tergib veya terhib için avamperestane terviç ve teşvikle bazı ehâdis-i mevzuayı İbn-i Abbas gibi zâtlara isnad etmek, büyük bir cehalettir. Evet, hak müstağnîdir. Hakikat ise, zengindir. Tenvir-i kulûba ziyaları kâfidir. Müfessir-i Kur’ân olan ehâdis-i sahiha bize kifayet eder. Ve mantığın mizanıyla tartılmış olan tevarih-i sahihaya kanaat ederiz.

Beşinci Mukaddeme

Mecaz, ilmin elinden cehlin eline düşse, hakikate inkılâp eder, hurâfata kapı açar. Şöyle ki:

Mecâzat ve teşbihat, ne vakit cehlin yesâr-ı muzlimanesi, ilmin yemin-i nurânîsinden kaçırıp gasp etse veyahut mecazla teşbih bir uzun ömür sürseler, hakikate inkılâp ederek, taravet ve zülâlinden boş olup, şarap iken serap; ve nazenîn ve hasnâ iken acuze-i şemtâ ve kocakarı olur.

Evet, mecaz şeffafiyetiyle şule-i hakikat ondan telemmu eder. Fakat hakikate inkılâbıyla kesif olup, hakikat-i asliyeyi münkesif eder. Lâkin, bu tahavvül bir kanun-u fıtrîdir. Buna şahit istersen lügatın teceddüd ve tagayyuratının ve iştirak ve teradüfün sırlarına müracaat et. İyi kulak versen, işiteceksin ki:

Selefin zevklerine giden çok kelimatı veya hikâyâtı veya hayâlâtı veya maânî, ihtiyar ve ziynetsiz olduklarından halefin heves-i şebabanelerine tevafuk etmediklerinden meyl-i teceddüde ve fikr-i icada ve cür'et-i tağyire sebep olmuşlardır. Bu kaide, lügatta olduğu gibi, hayalât ve maânî ve hikâyatta dahi cereyan eder. Öyleyse, herşeye zahire göre hükmetmemek gerektir. Muhakkikin şe'ni, gavvas olmak, zamanın tesiratından tecerrüd etmek, mazinin a'mâkına girmek, mantığın terazisiyle tartmak, herşeyin menbaını bulmaktır.

Bu hakikate beni muttali eden. Bir vakit sabavetimde ay tutuldu. Validemden sual ettim. Dedi ki: "Yılan Ay'ı yutmuş." Dedim: "Neden daha görünüyor?" dedi ki: "Âsumanın yılanı nim-şeffaftır."

İşte, bak: Nasıl teşbih hakikat olup haylûletiyle hakikat-i hali münhasif etmiştir. Zira mâil-i kamer, mıntıkatü'l-büruc ile re's ve zenebde tekatu' ettiklerinden, o iki daire-i mevhumeden iki kavsi, yılanın müradifi olan tinnîn ile ehl-i hey'et bir teşbihe binaen tesmiye eylediler. Zaten ay re's veya zenebe ve güneş dahi ötekisine gelirse, arzın haylûletiyle inhisaf vuku bulur.

Ey benim şu müşevveş sözlerimden usanmayan zât! Bu mukaddemeye dahi dikkat et. Bir hurdebîn ile bak. Zira, bu asıl üzerine pek çok hurafat ve hilâfat tevellüd ederler. Mantığı ve belâgatı rehber etmek gerektir.

Hâtime

Mânâ-yı hakikînin bir sikkesi olmak gerektir. O sikkeyi teşhis eden, makasıd-ı şeriatın muvazenesinden hâsıl olan hüsn-ü mücerreddir. Mecazın cevazı ise, belâgatın şeraiti tahtında olmak gerektir. Yoksa, mecazı hakikat ve hakikati

mecaz suretiyle görmek, göstermek, cehlin istibdadına kuvvet vermektir.

Evet, herşeyi zahire hamlettire ettire, nihayet zahiriyun meslek-i müteassifesini tevlid etmek şe'ninde olan meylü't-tefrit ne derecede muzır ise, öyle de, herşeye mecaz nazarıyla baktıra baktıra, nihayette batınıyunun mezheb-i bâtılasını intaç etmek şanında olan hubb-u ifrat dahi çok derece daha muzırdır.

Hadd-i evsatı gösterecek, ifrat ve tefriti kıracak yalnız felsefe-i şeriatla belâgat ve mantıkla hikmettir. Evet, hikmet derim, çünkü hayr-ı kesirdir. Şerri vardır, fakat cüz'îdir. Usul-ü müsellemedendir ki: Şerr-i cüz'î için hayr-ı kesiri tazammun eden emri terk etmek, şerr-i kesiri işlemek demektir. Ehvenüşşerri ihtiyar elzemdir.

Evet, eski hikmetin hayrı az, hurafatı çok, ezhan istidatsız, efkâr taklitle mukayyed, cehil avamda hükümfermâ olduklarından, Selef bir derece hikmetten nehyettiler. Fakat şimdiki hikmet ona nispeten maddî cihetinde hayrı çok, yalanı az; efkâr dahi hür, mârifet hükümfermadır. Zaten her zamanın bir hükmü olmak gerektir.

Altıncı Mukaddeme

Meselâ, tefsirde mezkûr olan herbir emir, tefsirden olmak lâzım gelmez. İlim ilme kuvvet verir. Tahakküm etmemek şarttır. Şöyle müsellemattandır ki: Hendese gibi bir san'atta mahir olan zât, tıp gibi başka san'atta âmî ve tufeylî ve dahîl olabilir. Ve kavaid-i usuliyedendir ki: Fakih olmayan, velev ki usûlü'l-fıkıhta müçtehid olsa, icmâ-ı fukahada muteber değildir. Zira o, onlara nisbeten âmîdir.

Hem de hakaik-i tarihiyedendir ki: Bir şahıs çok fenlerde meleke sahibi ve mütehassıs olamaz. Ancak ferid bir adam, dört veya beş fenlerde mütehassıs olabilir. Umuma el atmak, umumu terk etmek demektir. Bir fende meleke, o fennin suret-i hakikiyesidir. Onunla temessül etmek gerektir. Zira bir fende mütehassıs ve malûmat-ı sairesini mütemmime ve medet verici etmezse, malûmat-ı perişanından bir suret-i acîbe temessül edecektir.

Tenvir için bir lâtife-i faraziyedir:

Nasıl ki, başka âlemden bu küreye gelen tasvirci bir nakkaş farz olunsa: Halbuki, ne insanı ve ne insanın gayrısı, tam suretini görmemiş; belki her birisinden bazı âzasını görmekle insanın tasviri veyahut gördüğü eşyanın umumundan bir sureti tasvir etmek isterse; meselâ, insandan gördüğü bir el, bir ayak, bir göz, bir kulak, yarı yüz ve burun ve amame gibi şeylerin terkibiyle bir insanın timsali, yahut nazarına tesadüf eden atın kuyruğu, devenin boynunu, insanın yüzünü, arslanın başı bir hayvanın sureti yapsa; nasıl ki imtizaçsızlıkla kabil-i hayat olmadığı için şerâit-i hayat böyle ucubelere müsait değildir diyecekler ve nakkaşı müttehem edecekler. Şimdi bu kaide, fenlerde aynen cereyan eder. Çaresi odur ki: Bir fenni esas tutup sair malûmatını avzen ve zenav gibi yapmaktır.

Hem de âdât-ı müstemirredendir ki, kitab-ı vahidde ulûm-u kesire tezahüm eder. Zira ulûm birbirini intaç ve birbirinin elini tutmakla teânuk ve tecavüb ettiklerinden o derecede iştibak hasıl olur ki, bir fende telif olunan bir kitapta, o fennin mesaili, o kitabın muhteviyatına nisbeti, ancak zekâtı çıkabilir. Bu sırdan gaflet iledir ki, bir şeriat veya bir tefsir kitabında istitraden derc olunmuş bir meseleyi gören bir zahirperest veya mugalâtacı bir adam der ki: "Şeriat ve tefsir böyle der." Eğer dost olsa diyecek: "Bunu kabul etmeyen Müslüman değildir." Şayet düşman olsa, o bahaneyle der: "Şeriat veya tefsir—hâşâ—yanlış."

Ey ifrat ve tefrit sahipleri! Tefsir ve şeriat başkadır; tefsir ve şeriatte telif

olunan kitap yine başkadır. Zira kitap daha geniştir. O dükkânda cevherden başka kıymetsiz şeyler dahi bulunur. Eğer bunu fehmedebildin; hayse beyseden kurtulacaksın.

Dikkat et: Nasıl ki bir evin levazım-ı mütenevviası yalnız bir san'atkârdan alınmaz. Belki herbir hâcette, o san'atta mütehassıs olana müracaat olmak gerektir. Öyle de, saadet-saray-ı kemâlâtta, o kanuna tatbik-i hareket etmek gerektir. Acaba görülmüyor mu ki, birinin saati kırılsa, terziye "Saatimi dik" dese, "yuha"dan başka cevap var mıdır?

İşaret

Bu mukaddemenin üssü'l-esası budur ki: Sâni-i Zülcelâlin hilkat-i âlemde câri ve taksimü'l-a'mâl kaidesinden akan kanun-u tekemmül ve terakkîde mündemiç olan rıza ve işaretinin imtisali farz iken, itaat tamam edilmemiştir. Şöyle:

Kaide-i taksimü'l-a'mâli muktazi olan hikmet-i İlâhiyenin dest-i inayetiyle beşerin mahiyetinde ekmiş olduğu istidadat ve müyûlâtı ile şeriat-ı hilkatin farzü'l-kifayesi hükmünde olan fünun ve sanayiin edasına bir emr-i mânevî vermişken, su-i istimalimizle o istidattan tevellüd eden meyle kuvvet ve medet verici olan şevki, bu hırs-ı kâzip ve şu re's-i riya olan meylü't-tefevvuk ile zayi edip söndürdük. Elbette, isyan eden, Cehenneme müstehak olur. Biz de, bu hilkat denilen şeriat-ı fıtriyenin evamirine imtisal edemediğimizden, cehennem-i cehl ile muazzeb olduk. Bu azaptan bizi kurtaracak, taksimü'l-a'mâl kanunuyla amel etmektir. Zira, seleflerimiz taksimü'l-a'mâlin ameliyle cinan-ı ulûma dâhil olmuşlardır.

Hâtime

Bir gayr-ı müslim, yalnız mescide girmekle Müslüman olmasına kâfi olmadığı gibi, tefsirin veya şeriatın kitaplarına, hikmet veya coğrafya veya tarih gibi bir fennin meselesi girmesiyle, tefsir veya şeriat olamaz. Hem de bir müfessir veya fakih, mütehassıs olmak şartıyla, hükmü yalnız nefs-i şeriat ve tefsirde hüccettir. Yoksa, tufeylî olarak izinsiz tefsir, şeriat kitaplarına girmiş emirlerde hüccet değildir. Zira onlarda tufeylî olabilir. Nâkile itab yoktur. Evet, bir fende sözü hüccet olanın sair fenlerde nakil veya dâvâ cihetiyle hükmünü hüccet tutmak, taksimü'l-mehasin ve tefrikü'l-mesai olan kanun-u İlâhîsine veçh-i rıza göstermemek demektir.

Hem de mantıkça müsellemdir ki: Hüküm, mevzû ile mahmulün yalnız veçh-i mâ ile tasavvurlarını iktiza eder. Ve onların teşrihat-ı sairesi ise, o fenden değildir. Başka fennin mesailinden olmak gerektir.

Hem de mukarrerdir ki: Âmm, hâssa delâlât-ı selâsenin hiçbirisiyle delâlet etmez.

Meselâ, Tefsir-i Beyzâvîde [1] بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ olan âyetinde Ermeniye ve Azerbaycan Dağlarının mabeyninde olan teviline nazar-ı kat’î ile bakmak, en büyük mantıksızlıktır. Zira esasen nakildir. Hem de, tayini Kur’ân’ın medlülü değildir; tefsirden sayılmaz. Zira o te’vil, âyetin bir kaydının başka fenne istinaden bir teşrihidir. Binaenaleyh, o müfessir-i celîlin tefsirdeki meleke-i rasihasına böyle zayıf noktaları bahane tutmak, şüpheleri iras etmek, insafsızlıktır. İşte, asıl hakaik-i tefsir ve şeriat meydandadır; yıldızlar gibi parlıyor. O hakaikteki vuzuh ve kuvvettir, benim gibi bir âcize cesaret veriyor. Ben de dâvâ ederim:

Tefsirin ve şeriatın ne kadar hakaik-i esasiyesi varsa, birer birer nazar-ı tetkike getirilse, görülür ki, hakikatten çıkıp hikmetle tartılıp hak olarak hakka munsariftir. Ne kadar şüpheli noktalar varsa, umumen cerbezeli zihinlerden çıkıp sonra da onlara karışmış. Kimin asl-ı hakikatlerine bir şüphesi varsa, işte meydan, kendini izhar etsin!

1. "İki dağın arası." Kehf Sûresi, 18:96.

Yedinci Mukaddeme

Mübalâğa ihtilâlcidir. Şöyle ki:

Beşerin seciyelerindendir, telezzüz ettiği şeyde meylü't-tezeyyüd ve vasfettiği şeyde meylü'l-mücazefe ve hikâye ettiği şeyde meylü'l-mübalâğa ile, hayali hakikate karıştırmaktır. Bu seciye-i seyyie ile iyilik etmek, fenalık etmek demektir.

Bilmediği halde, tezyidinden noksan, ıslahından fesat, medhinden zemm, tahsininden kubh tevellüd eder. Zira muvazenet ve tenasüpten nâşi olan hüsnü, *min haysü lâ yeş'ur* ihlâl eder. Nasıl ki, bir ilâcı istihsan edip izdiyad etmek, devayı dâ'e inkılâp etmektir. Öyle de, hiçbir vakit hak ona muhtaç olmayan mübalâğalı tergib ve terhib ile, gıybeti katle müsavi; veya ayakta bevletmek, zina derecesinde göstermek; veya bir dirhemi tasadduk etmek, hacca mukabil tutmak gibi muvazenesiz sözler, katl ve zinayı tahfif ve haccın kıymetini tenzil ediyorlar. Bu sırra binaen, vâiz hem hakîm, hem muhakemeli olmalıdır. Evet, muvazenesiz vâizler, çok hakaik-i neyyire-i diniyenin husufuna sebep olmuşlardır. Meselâ, inşikak-ı kamer olan mu'cize-i mütevatire-i bâhireyi, meylü'l-mücazefe ile, "arza nüzul ile Peygamberin cebine girip çıkmış" olan ilâve, o güneş-misal mu'cizeyi Süha yıldızı gibi, mahfî ve kamer-misâl olan burhan-ı nübüvveti münhasif ettiği gibi münkirlerinin bahanelerine kapılar açtı.

Hasıl-ı kelâm, her muhibb-i dine ve âşık-ı hakikate lâzımdır: Herşeyin kıymetine kanaat etmek ve mücazefe ve tecavüz etmemektir. Zira, mücazefe, kudrete iftiradır. Ve "Daire-i imkânda daha ahsen yoktur" olan sözü İmam-ı Gazalî'ye dediren, hilkatteki kemâl ve hüsne adem-i kanaattir ve istihfaf demektir.

Ey muhatap efendi! Bazan burhanın hizmetini temsil de görüyor. Öyleyse, bak: Nasıl elmas, altın, gümüş, rasas, hadid, ilh. herbirinin birer kıymet ve hâsiyet-i mahsusası vardır ve mütehaliftir. Öyle de, dinin makasıdı, kıymet ve edillece mütefavittir. Birinin yeri hayal olsa, ötekinin vicdandır. Beriki, sırrın sırrındadır. Evet, ticarette bir fels veya on para yerinde bir elmas veya bir altını verse, nasıl sefahetine hüküm ve tasarruftan haczolunur. Aks-i kaziye ile olsa, pek yerinde "yuha" işitecek. Ve tüccar olmaya bedel, hayyâl bir maskara olduğu gibi; kezalik, hakaik-i diniyyeyi temyiz etmeyen ve herbirisine müstehak olduğu hak ve itibarı vermeyen ve her hükümde şeriatın sikkesini tanımayan, hattâ o fabrika-i muazzamadaki eczalar, herbiri mihveri üzerinde hareketine sekte veren

gayr-ı mümeyyizler, herbiri bir acemî adama benzer ki, gayet muntazam ve cesîm bir makine içinde küçük ve lâtif bir çarkı görüyor ki, hareket ve vaziyette büyük çarklara nazar-ı sathîsince münasip görünmediğinden, makine fenninde behresizliğiyle beraber, gurur-u nefis, nazar-ı sathîsini iğfal ile aldatarak, ıslah niyetiyle vaz-ı muntazamadan tağyire teşebbüs edip, bilmediği halde fabrikayı hercümerc eder, başını yer.

Elhasıl: Şeriatın herbir hükmünde Şâriin bir sikke-i itibarı vardır. O sikkeyi okumak lâzımdır. Sikkenin kıymetinden başka, o hüküm herşeyden müstağnîdir. Hem de lâfız-perdâzâne ve mübalâğa-cûyâne ve ifrat-perverânelerin tezyin ve tasarruflarından bin derece müstağnîdir. Dikkat olunsun ki, böyle mücazifler, nasihat ettikleri vakitte nazar-ı hakikatte ne derece çirkin oluyorlar! Ezcümle: Bunlardan birisi bir mecma-ı azîmde müskirattan tenfir yolunda zecr-i şer'î ile kanaat etmeden öyle bir şey demiş ki, yazmasından ben hicap ettim; yazdıktan sonra çizdim. Ey herif! Bu sözlerinle şeriata adavet ediyorsun. Faraza sadîk olsan, sadîk-ı ahmak olursun. Adüvvü'd-dînden daha muzırsın.

Hâtime

Ey hariçten ve uzaktan İslâmiyeti tenkit etmeye çalışan insafsızlar! Aldanmayın. Muhakeme edin. Nazar-ı sathîyle iktifa etmeyiniz. Zira şu sizin bahanelerinize sebep olanlar, lisan-ı şeriatta ulemâ-i sû' ile müsemmâdırlar. Onların muvazenesizlik, zahirperestliklerinden neş'et eden hicabın mâverâsına bakınız. Göreceksiniz ki, herbir hakikat-i İslâmiye, necm-i münîr gibi burhan-ı neyyirdir. Nakş-ı ezel ve ebed üzerinde görünüyor.

Evet, kelâm-ı ezelîden gelen, ebede gidecektir. Fakat esefa! Hubb-u nefis ve taraftar-ı nefis ve acz ve enaniyetten neşet eden teberrî-i nefs ile kendi kabahatini başkasına atıyor. Şöyle yanlışa muhtemel olan sözünü veya hatâya kabil olan fiilini, bir büyük zâta veyahut muteber bir kitaba, hattâ bazan dine, çok defa hadise, en nihayet kadere isnad etmekle, kendini teberrî etmek istiyor. Hâşâ, sümme hâşâ! Nurdan zulmet gelmez. Kendi âyinesinde görülen yıldızları setretse de, semadaki yıldızları setredemez. Fakat kendi göremez.

Ey muteriz ağa! Ağlamak isteyen çocuk gibi veya intikam isteyen kînedar düşman gibi bahane mahane aramakla hilâf-ı şeriatla vücuda gelen ahvâli ve su-i tefehhümden neş'et eden şübehatı senet tutmak, İslâmiyete leke getirmek, pek büyük insafsızlıktır. Zira, bir Müslimin herbir sıfatı İslâmiyetten neş'et etmek lâzım gelmez.

Sekizinci Mukaddeme

(Temhîd)

Şu gelen uzun mukaddemeden usanma. Zira nihayeti, nihayet derecede mühimdir. Hem de şu gelen mukaddeme her kemâli mahveden ye'si öldürür. Ve herbir saâdetin mâyesi olan ümidi hayatlandırır. Ve mazi başkalara ve istikbal bize olacağına beşaret verir. Taksime razıyız. İşte mevzuu, ebnâ-yı mâzi ile ebnâ-yı müstakbeli muvazene etmektir. Hem de mekâtib-i âliyede *elif* ve *bâ* okunmuyor. Mahiyet-i ilim bir dahi olsa, suret-i tedrisi başkadır. Evet, mazi denilen mekteb-i hissiyatla, istikbal denilen medrese-i efkâr bir tarzda değildir.

Evvelâ: "Ebnâ-yı mazi"den muradım, İslâmların gayrısından onuncu asırdan evvel olan kurûn-u vusta ve ûlâdır. Amma millet-i İslâm, üç yüz seneye kadar mümtaz ve serfiraz ve beş yüz seneye kadar filcümle mazhar-ı kemâldir. Beşinci asırdan on ikinci asra kadar ben "mazi" ile tabir ederim, ondan sonra "müstakbel" derim.

Bundan sonra, mâlumdur ki, insanda müdebbir-i galip, ya akıl veya basardır. Tâbir-i diğerle, ya efkâr veya hissiyattır. Veyahut ya haktır veya kuvvettir. Veyahut ya hikmet veya hükûmettir. Veyahut ya müyûlât-ı kalbiyedir veya temayülât-ı akliyedir. Veyahut ya hevâ veya hüdâdır. Buna binaen görüyoruz ki: Ebnâ-yı mazinin bir derece safî olan ahlâk ve halis olan hissiyatları galebe çalarak gayr-ı münevver olan efkârlarını istihdam ederek şahsiyat ve ihtilâfat meydanı aldı. Fakat ebnâ-yı müstakbelin bir derece münevver olan efkârları, heves ve şehvetle muzlim olan hissiyatlarına galebe ederek emrine musahhar eylediğinden, hukuk-u umumiyenin hükümferma olacağı muhakkak oldu. İnsaniyet bir derece tecellî etti. Beşaret veriyor ki: Asıl insaniyet-i kübrâ olan İslâmiyet, sema-i müstakbelde ve Asya'nın cinanı üzerinde bulutsuz güneş gibi pertev-efşan olacaktır.

Vakta ki mazi derelerinde hükümferma olan garaz ve husumet ve meylü't-tefevvuku tevlid eden hissiyat ve müyûlât ve kuvvet idi. O zamanın ehlini irşad için iknaiyat-ı hitabiye kâfi idi. Zira hissiyatı okşayan ve müyûlâta tesir ettiren, müddeâyı müzeyyene ve şâşaalandırmak veyahut hâile veya kuvve-i belâgatle hayale me'nus kılmak, burhanın yerini tutar idi. Fakat bizi onlara kıyas etmek, hareket-i ric'iye ile o zamanın köşelerine sokmak demektir. Herbir zamanın bir hükmü var. Biz delil isteriz; tasvir-i müddeâ ile aldanmayız.

Vakta ki, hâl sahrasında istikbal dağlarına daima yağmur veren hakaik-i

hikmetin maden-i tebahhuratı efkâr ve akıl ve hak ve hikmet olduklarından ve yeni tevellüde başlayan meyl-i taharrî-i hakikat ve aşk-ı hak ve menfaat-i umumiyeyi menfaat-i şahsiyeye tercih ve meyl-i insaniyetkârâneyi intaç eyleyen berahin-i katıadan başka isbat-ı müddea bir şeyle olmaz. Biz ehl-i haliz, namzed-i istikbaliz. Tasvir ve tezyin-i müddeâ, zihnimizi işbâ' etmiyor. Burhan isteriz.

Biraz da iki sultan hükmünde olan mazi ve istikbalin hasenat ve seyyiatlarını zikredelim. Mazi ülkesinde ekseriyetle hükümfermâ kuvvet ve hevâ ve tabiat ve müyûlât ve hissiyat olduğundan; seyyiatından biri, herbir emirde—velev filcümle olsun—istibdad ve tahakküm var idi. Hem de meslek-i gayra husumete kendi mesleğine iltizam ve muhabbetten daha ziyade ihtimam olunur idi. Hem de bir şahsa husumetin, başkasının muhabbeti suretinde tezahürü idi. Hem de keşf-i hakikate mani olan iltizam ve taassup ve taraftarlığın müdahaleleri idi.

Hasıl-ı kelâm: Müyûlât muhtelife olduklarından, taraftarlık hissi, herşeye parmak vurmakla ihtilâfatla ihtilâl çıkarıldığından, hakikat ise kaçıp gizlenirdi.

Hem de istibdad-ı hissiyatın seyyielerindendir ki: Mesalik ve mezahibi ikame edecek, galiben taassup veya tadlil-i gayr veya safsata idi. Halbuki üçü de nazar-ı şeriatta mezmum ve uhuvvet-i İslâmiyeye ve nisbet-i hemcinsiyeye ve teâvün-ü fıtrîye münafidir. Hattâ o derece oluyor, bunlardan biri taassup ve safsatasını terk ederek nâsın icmâ ve tevatürünü tasdik ettiği gibi, birden mezhep ve mesleğini tebdil etmeye muztar kalıyor. Halbuki, taassup yerinde hak; ve safsata yerinde burhan; ve tadlil-i gayr yerinde tevfik ve tatbik ve istişare ederse, dünya birleşse, hak olan mezhep ve mesleğini bir parça tebdil edemez. Nasıl ki, zaman-ı saâdette ve Selef-i Salihîn zamanlarında hükümfermâ hak ve burhan ve akıl ve meşveret olduklarından, şükûk ve şübehatın hükümleri olmazdı.

Kezalik görüyoruz ki: Fennin himmetiyle, zaman-ı halde filcümle, inşaallah istikbalde bitamamihî hükümfermâ, kuvvete bedel hak; ve safsataya bedel burhan; ve tab'a bedel akıl; ve hevâya bedel hüdâ; ve taassuba bedel metanet; ve garaza bedel hamiyet; ve müyûlât-ı nefsaniyeye bedel temayülât-ı ukul; ve hissiyata bedel efkâr olacaklardır—karn-ı evvel ve sanî ve salisteki gibi ve beşinci karna kadar filcümle olduğu gibi. Beşinci asırdan şimdiye kadar kuvvet hakkı mağlup eylemişti.

Saltanat-ı efkârın icrâ-yı hasenesindendir ki: Hakaik-i İslâmiyetin güneşi, evham ve hayalât bulutlarından kurtulmuş, her yeri tenvire başlamıştır. Hattâ dinsizlik bataklığında taaffün eden adamlar dahi o ziya ile istifadeye başlamıştırlar.

Hem de meşveret-i efkârın mehasinindendir ki: Makasıd ve mesalik, burhan-ı kàtı' üzerine teessüs ve her kemâle mümidd olan hakk-ı sabit ile hakaikı

rapteylemesidir. Bunun neticesi: Batıl, hak suretini giymekle efkârı aldatmaz.

Ey ihvan-ı Müslimîn!.. Hal, lisan-ı hal ile bize beşaret veriyor ki: Sırr-ı [1] وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ boynunu kaldırmış, el ile istikbale işaret edip, yüksek sesle ilân ediyor ki: Dehre ve tabâyi-i beşere, dâmen-i kıyamete kadar hâkim olacak, yalnız âlem-i kevnde adalet-i ezeliyenin tecellî ve timsali olan hakikat-i İslâmiyettir ki, asıl insaniyet-i kübrâ denilen şey odur. İnsaniyet-i suğrâ denilen mehâsin-i medeniyet, onun mukaddemesidir. Görülmüyor mu ki: Telâhuktan neşet eden tenevvür-ü efkârla toprağa benzeyen evham ve hayalâtı, hakaik-i İslâmiyenin omuzu üzerinden hafifleştirmiştir. Bu hal gösteriyor ki, nücûm-u semâ-yı hidayet olan o hakaik tamamen inkişaf ve tele'lü' ve lem'a-nisar olacaktır.

[2] عَلٰى رَغْمِ أُنُوفِ الْاَعْدَاءِ Eğer istersen, istikbal içine gir, bak: Hakikatlerin meydanında hikmetin taht-ı nezaret ve murakabesinde, teslis içinde tevhidi arayanlar, safsata ederek asıl tevhid-i mahz ve itikad-ı kâmil ve akl-ı selim kabul ettiği akide-i hak ile mücehhez ve seyf-i burhan ile mütekallid olanlarla mübareze ve muharebe ederse, nasıl birden mağlûp ve münhezim oluyor!

1. "De ki: Hak geldi, bâtıl yok oldu." İsrâ Sûresi, 17:81.
2. Düşmanların engellemelerine rağmen.

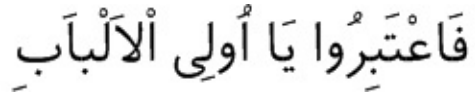
Kur'ân'ın üslûb-u hakîmânesine yemin ederim ki: Nasârâyı ve emsalini havalandırarak dalâlet derelerine atan, yalnız aklı azl ve burhanı tard ve ruhbanı taklit etmektir. Hem de İslâmiyeti daima tecellî ve inbisat-ı efkâr nisbetinde hakaiki inkişaf ettiren, yalnız İslâmiyetin hakikat üzerinde olan teessüs ve burhanla takallüdü ve akılla meşvereti ve taht-ı hakikat üstünde bulunması ve ezelden ebede müteselsil olan hikmetin desâtirine mutabakat ve muhâkâtıdır. Acaba görülmüyor: Âyâtın ekser fevatîh ve havâtîminde nev-i beşeri vicdana havale ve aklın istişaresine hamlettiriyor. Diyor: [1] اَفَلاَ يَنْظُرُونَ ve [2] فَنْظُرُوا ve [3] اَفَلاَ يَتَدَبَّرُونَ ve [4] اَفَلاَ تَتَذَكَّرُونَ ve [5] تَتَفَكَّرُوا ve [6] مَا يَشْعُرُونَ ve [7] يَعْقِلُونَ ve [8] لاَ يَعْقِلُونَ ve [9] يَعْلَمُونَ ve [10] فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْاَبْصَارِ

Ben dahi derim: [11] فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْاَلْبَابِ

1. "Bakmazlar mı?" Gâşiye Sûresi, 88:17.
2. "Bakınız!" Âl-i İmrân Sûresi, 3:137; Nahl Sûresi, 16:36; Neml Sûresi, 26:69; Ankebut Sûresi; 29:20; Rûm Sûresi, 30:42.
3. "Onlar hiç düşünmezler mi?" Nisâ Sûresi, 4:82; Muhammed Sûresi: 47:24.
4. "Hâlâ düşünmez misiniz?" En'âm Sûresi, 6:80; Secde Sûresi, 32:4.
5. "Düşünün!" Sebe' Sûresi, 34:46.
6. "Farkında değiller." Bakara Sûresi, 2:9; Âl-i İmrân Sûresi, 3:69; En'âm Sûresi, 6:26, 123; Nahl Sûresi, 16:2.
7. "Aklını kullanıyorlar." Bakara Sûresi, 2:164; Ra'd Sûresi, 13:4; Nahl Sûresi,16:12, 67; Hac Sûresi, 22:46; Furkân Sûresi, 25:44; Ankebût Sûresi,29:35; Rum Sûresi, 30:24, 28; Câsiye

Sûresi, 45:5.
8. “Aklını kullanıp anlamazlar.” Bakara Sûresi, 2:170, 171; Mâide Sûresi, 5:87,103; Enfâl Sûresi, 8:22; Yûnus Sûresi, 10:42, 100; Ankebût Sûresi,29:63; Zümer Sûresi, 39:43.
9. “Biliyorlar.” Bakara Sûresi, 2:75. (Kur’ân’da 32 yerde geçmektedir.)
10. “Bundan ibret alın, ey basiret sahipleri!” Haşir Sûresi, 59:2.
1. "Bundan ibret alın, ey akıl sahipleri!" bk. Haşir Sûresi, 59:2.

Hâtime

Zâhirden ubûr ediniz. Hakikat sizi bekliyor. Fakat gördüğünüz vakit incitmeyiniz. Esah ve lâzım…

Dokuzuncu Mukaddeme

Ukul-ü selime yanında muhakkaktır ki: Hilkatte hayır asıl, şer ise tebeîdir. Hayır küllî, şer cüz'îdir. Şöyle görünüyor ki:

Âlemin herbir nev'ine dair bir fen teşekkül etmiş ve etmektedir. Fen ise, kavâid-i külliyeden ibarettir. Külliyet-i kaide ise, o nevide olan hüsn-ü intizamına keşşaftır. Demek cemi' fünun, hüsn-ü intizama birer şahid-i sadıktır.

Evet, külliyet intizama delildir. Zira bir şeyde intizam olmazsa, hüküm külliyetiyle cereyan edemez. Çok istisnaâtıyla perişan oluyor. Bu şahitleri tezkiye eden nazar-ı hikmetle istikrâ-i tâmmdır. Fakat bazan intizam görülmüyor. Çünkü dairesi ufk-u nazardan daha geniş; tamamen tasavvur ve ihata olunmadığı için, nizamın tasvir-i bîmisali kendini gösteremiyor. Binaenaleyh, umum fününun şehadetleriyle ve nazar-ı hikmetten neş'et eden istikrâ-i tâmmın tasdikiyle sabittir ki: Hilkat-i âlemde maksud-u bizzat ve galib-i mutlak, yalnız hüsün ve hayır ve hak ve kemâldir. Amma şer ve kubh ve bâtıl ise, tebeîye ve mağlûbe ve mağmuredirler. Eğer çendan savlet etseler de, muvakkattir.

Hem de sabittir ki: Ekrem-i halk benî Âdemdir. İstidadı ve san'atı buna şahittir. Hem de benî Âdemin en eşrefi, ehl-i hak ve hakikat olan doğru Müslümanlardır. Hakaik-i İslâmiyet buna şehadet ettiği gibi, istikbalin vukuatı da tasdik edecektir.

Hem de sabittir ki: Ekmel-i küll, Muhammed'dir (aleyhissalâtü vesselâm). Mu'cizatı ve ahlâk-ı kâmilesi şehadet ettiği gibi, muhakkikîn-i nev-i beşer de tasdik ederler. Hattâ a'dâsı da teslim ediyorlar ve etmeye mecburdurlar.

Vakta ki bu böyle, şu şöyle ve o öyledir. Acaba nev-i beşer şekavetiyle o fünunların şehadetini cerh ve istikra-i tâmmı nakz ve iptal ve meşiet-i İlâhiyesinin karşısında temerrüd, taannüde muktedir olacak mıdır? Kellâ, muktedir olmaz ve olamaz. Âdil ve Hakîm-i Mutlakın *Rahmân* ve *Rahîm* ismine kasem ederim: Nev-i beşer, şer ve kubh ve batılı, zahmetsiz, yani "biselâmeti'l-emr" ile hazmedemeyecektir. Hem de hikmet-i İlâhiye müsaade etmeyecektir.

Evet, hukuk-u umumiye-i kâinata cinayet eden affolunmaz, râh-ı adem verilmez. Evet, binler sene şerrin galebesi yalnız bu dünyada en ekall bin sene mağlûbiyet-i mutlaka ile netice verecektir. Âlem-i uhrâda hayır, şerri idam-ı ebedî ile mahkûm edecektir. Yoksa, âlemin muntazama ve mükemmele ve evamir-i İlâhiyeye mutîa olan sair envâ ve ecnas, bu perişan ve şekavetçi olan nev-i beşeri kendileri içinde kabul etmeyerek, hukuk-u vücuttan iskat ve

zulmethane-i ademe nefy ve vazife-i hilkatten tard etmek, iktiza ve arz-ı hal edeceklerdir. Bu ise, bütün istidadat-ı beşeriyeyi ve âlemde saltanat sürmek ve âhirette saâdet-i ebediyeye mazhar olmak için mücehhez edilen kabiliyâtı ve müyûlâtı abes ve beyhude olmaklığı istilzam eder. Abes ise, istikrâ-i tamme münakız olduğu gibi, Sâni-i Hakîmin hikmetine dahi muârız ve Nebiyy-i Sâdıkın hükmüne de muhaliftir. Evet, istikbal bu dâvâların bir kısmını tasfiye edecektir. Fakat tamam tasfiyesi ise, âhirette görülecektir. Şöyle:

Eşhastan kat-ı nazar, nev'î ve umumî hüsn ve hakkın meydan-ı galebesi istikbaldir. Biz ölsek, milletimiz bâkidir. Kırk sene ile razı değiliz; en ekall bin sene galebeyi isteriz. Lâkin hem şahsî, hem umumî, hem cüz'î, hem küllî olan hüsün, hak ve hayır ve kemâlin meydan-ı galebesi ve mahkeme-i kübrâsı; ve beşeri, sair ihvanı olan kâinat-ı muntazama gibi tanzim ve istidadıyla mütenasip tecziye ve mükâfat veren, yalnız dâr-ı âhirettir. Zira, onda hak ve adalet-i mahzâ tecellî edecektir.

Evet, bu dar dünya, beşerin cevherinde mündemiç olan istidâdât-ı gayr-ı mahduda ve ebed için mahlûk olan müyûlât ve arzularının sümbüllenmesine müsait değildir; beslemek ve terbiye için başka âleme gönderilecektir. İnsanın cevheri büyüktür, mahiyeti âliyedir, cinayeti dahi azîmdir. İntizamı da mühimdir; sair kâinata benzemez, intizamsız olamaz. Evet, ebede namzet olan büyüktür; mühmel kalamaz, abes olamaz. Fena-i mutlak ile mahkûm olamaz. Adem-i sırfa kaçamaz. Cehennem ağzını, Cennet dahi âğuş-u nazendaranesini açıp bekliyorlar.

Hâtime

İslâmın ve Asya'nın istikbali, uzaktan gayet parlak görünüyor. Çünkü Asya'nın hâkim-i evvel ve âhiri olan İslâmiyetin galebesi için dört-beş mukavemet-sûz kuvvetler ittifak ve ittihad etmektedirler.

Birinci kuvvet: Maarif ve medeniyetle mücehhez olan İslâmiyetin kuvvet-i hakikiyesidir.

İkincisi: Tekemmül-ü mebâdî ve vesaitle mücehhez olan ihtiyac-ı şediddir.

Üçüncüsü: Asya'yı gayet sefalette, başka yerleri nihayet refahette görmekten neş'et eden tenebbüh-ü tâm ve teyakkuz-u kâmil ile mücehhez olan gıpta ve rekabet ve kîn-i muzmerdir.

Dördüncüsü: Ehl-i tevhidin düsturu olan tevhid-i kelime; ve zeminin hasiyeti olan itidal ve tâdil-i mizaç; ve zamanın ziyası olan tenevvür-ü ezhan; ve medeniyetin kanunu olan telâhuk-u efkâr; ve bedeviyetin lâzımı olan selâmet-i fıtrat; ve zaruretin semeresi olan hafiflik ve cüret-i teşebbüs ile mücehhez olan istidad-ı fıtrîdir.

Beşincisi: Bu zamanda maddeten terakkiye mütevakkıf olan i'lâ-yı kelimetullah, İslâmiyetin emriyle ve zamanın ilcââtıyla ve fakr-ı şedidin icbarı ile ve her arzuyu öldüren ye'sin ölmesiyle hayat bulan ümit ile mücehhez olan arzu-yu medeniyet ve meyl-i teceddüttür. Ve bu kuvvetlere yardım etmek için ecanib içine ihtilâl veren ve medeniyetleri ihtiyarlandıran mesâvî-i medeniyetin mehasinine galebesidir. Ve sa'yin sefahete adem-i kifayetidir. Bunun iki sebebi vardır:

Birincisi: Din ve fazileti düstur-u medeniyet etmemeklikten neş'et eden müsaade-i sefahet ve muvafakat-i şehvet-i nefistir.

İkincisi: Hubbüşşehevât ve diyanetsizliğin neticesi olan merhametsizlikten neş'et eden maişetteki müthiş müsavâtsızlıktır.

Evet, şu diyanetsizlik Avrupa medeniyetinin içyüzünü öyle karıştırmış ki, o kadar fırak-ı fesadiyeyi ve ihtilâliyeyi tevlid etmiş. Faraza hablü'l-metin-i İslâmiye ve sedd-i Zülkarneyn gibi şeriat-ı garrânın hakikatine iltica ve tahassun edilmezse, bu fırak-ı fesadiye, onların âlem-i medeniyetlerini zîr ü zeber edeceklerdir. Nasıl ki şimdiden tehdit ediyorlar.

Acaba hakikat-i İslâmiyenin binler mesailinden yalnız zekât meselesi düstur-u medeniyet ve muavenet olursa, bu belâya ve yılanın yuvası olan maişetteki müthiş müsavatsızlığa devâ-i şâfî olmayacak mıdır? Evet, en mükemmel ve bozulmaz bir deva olacaktır.

Eğer denilse: "Şimdiye kadar Avrupa'yı galip ettiren sebep, bundan sonra neden etmesin?"

Cevap: Bu kitabın mukaddemesini mütalâa et. Sonra buna da dikkat et: Sebeb-i terakkîsi, herşeyi geç almak ve geç de bırakmak ve metanet etmek şe'ninde olan burudet-i memleket; ve mekân ve meskenin darlığı; ve sakinlerin kesretinden neş'et eden fikr-i mârifet ve arzu-yu san'at; ve deniz ve maden ve sair vesaitin müsaadesiyle hasıl olan teâvün ve telâhuk idi. Fakat şimdi tekemmül-ü vesait-i nakliye ile, âlem bir şehr-i vahid hükmüne geçtiği gibi, matbuat ve telgraf gibi vesait-i muhabere ve müdavele ile, ehl-i dünya, bir meclisin ehli hükmündedir. Velhasıl, onların yükleri ağır, bizimki hafif olduğundan, yetişip geçeceğiz—eğer tevfik refik ola[HAŞİYE-1*]...

Hâtimenin hâtimesi

Asya'nın bahtını, İslâmiyetin talihini açacak yalnız meşrutiyet ve hürriyettir-fakat şeriat-ı garrânın terbiyesinde kalmak şartıyla...

Tenbih: Mehasin-i medeniyet denilen emirler, şeriatın başka şekle çevrilmiş birer meselesidir...

Haşiye-1 *Ey Nur kardeşlerim! Sevgili Üstadın o zamanda hitab ettiği Hizbü'l-Kur'ân muhatapları, bugün Nur talebeleri olarak tezahür etti. Dikkat edin! Bu sahifeler bize hitap ediyor. Fen

ve medeniyeti, İslâma hâdim yapıp, cihana İslâm medeniyetini ilân etmelisiniz.

M.S.

Onuncu Mukaddeme

Bir kelâmda, her fehme gelen şeylerde mütekellim muahaze olunmaz. Zira mesûk-u lehülkelâmdan başka mefhumlar irade ile deruhte eder. İrade etmezse, itab olunmaz. Fakat garaz ve maksada mutlaka zâmindir. Fenn-i beyanda mukarrerdir: Sıdk ve kizb, mütekellimin kast ve garazının arkasında gidiyorlar. Demek maksut ve mesâk-ı kelâmda olan muâhaze ve tenkit, mütekellime aittir. Fakat "kelâmın müstetbeâtı" tabir olunan telvihat ve telmihatında ve "suver-i maânî" ve "tarz-ı ifade" ve "maânî-i ûlâ" tabir olunan vesail ve uslûp garazında olan günah ve muâhaze, mütekellimin zimmetinde değil, belki örf ve âdete ve kabul-ü umumiye aittir. Zira, tefhim için, kabul-ü umumî ve örf ihtiram olunur. Hem de eğer hikâye ise, halel ve hatâ mahkîyun anh'a aittir.

Evet, mütekellim suver ve müstetbeâtta muâhaze olunmaz. Zira onlara el atmak, semeratını almak için değildir. Belki daha yukarı makasıdın dallarına çıkmak içindir. Eğer istersen, kinâî şeylere dikkat et. Meselâ, "Filânın kılıncının bendi uzundur" ve "Ramadı çoktur" denildiği vakit, o adam uzun ve sahî ola... Ramad ve kılıcı hiç olmazsa da kelâm sadıktır. Eğer istersen, misal ve müsül-i faraziyeye dikkat et. Göreceksin: İştihardan neş'et eden kıymet ve kuvvet ile müdavele-i efkâr ve akıllar arasında sefarete müstaid oluyorlar. Hattâ *Mesnevî* sahibi ve Sâdi-i Şirâzî gibi en doğru müellif ve en muhakkik hakîm, o müsül-i faraziyeyi istihdam ve istimal etmelerinden, müşâhhat görmemişlerdir. Eğer bu sır sana göründü ve ışıklandı, mumunu ondan yandır, kıssât ve hikâyetin köşelerine git. Zira cüzde câfî olan, bazan küllde dahi câfî olabilir.

Tenbih

Üçüncü Makalede müşkilât ve müteşabihat-ı Kur'âniyyeye dair bir kaide gelecektir. İktiza-i makam ile şimdilik bir nebzesini zikredeceğiz. Şöyle:

Vakta ki, Kitab-ı Hakîmden maksud-u ehemm, ekseriyeti teşkil eden cumhurun irşadı idi. Çünkü, havass, avâmın mesleğinden istifade edebilirler. Fakat avam ise, havassa hitap olunan kelâmı hakkıyla fehmedemezler. Halbuki, cumhur ise, ekseri avam, ve avam ise, me'lûfât ve mütehayyelâtından tecerrüd edip hakikat-i mahzâ ve mücerredat-ı sırfayı çıplak olarak göremezler. Fakat görmekleri temin edecek, yalnız zihinlerinin te'nisi için, me'lûf olan ziyy ve libas ile mücerredat arz-ı endam etmektir. Tâ mücerredatı, suver-i hayaliye arkasında temaşa etmekle görüp tanısın. Öyleyse, hakikat-i mahzâ, me'lûflerini giyecektir.

Fakat surete hasr-ı nazar etmemek gerektir. Bu sırra binaendir: Esâlîb-i Arab'ta ukul-u beşere olan tenezzülât-ı İlâhiyye tâbir olunan müraât-ı efham ve mümâşât-ı ezhan, Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyânda cereyan etti. Ezcümle:

[1] ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ ve [2] يَدُ اللّٰهِ فَوْقَ اَيْدِيهِمْ ve [3] وَجَآءَ رَبُّكَ ve emsâli... Hem de

[4] حَتّٰى اِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِى عَيْنٍ حَمِئَةٍ

ve eşbâhı... Hem de [5] وَالشَّمْسُ تَجْرِى لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ve nezairi bu üslûba birer mecradır.

[6] ذٰلِكَ الْكِتَابُ لاَ رَيْبَ فِيهِ

Hâtime

Sa'b olan bir kelâmın, ığlak ve işkâli, ya lâfız ve uslûbun perişanlığından neş'et eder—bu kısım Kur'ân-ı Vâzıhü'l-Beyâna yanaşmamıştır. Veyahut mânânın dakik, derin veyahut kıymettar veyahut gayr-ı me'lûf, gayr-ı mebzul olduğundan, güya fehme karşı nazlanmak ve şevki arttırmak için kendini göstermemek ve kıymet ve ehemmiyet vermek ister. Müşkilât-ı Kur'âniyye bu kısımdandır.

1. "Sonra (Allah) Arş'a istiva etti (oturdu, yükseldi, onu kapladı, onda kararkıldı)." A'râf Sûresi, 7:54; Yûnus Sûresi, 10:3; Ra'd Sûresi, 13:2;Furkan Sûresi, 25:59; Secde Sûresi, 32:4; Hadîd Sûresi, 57:4.
2. "Allah'ın eli (kudreti) onların ellerinin (güçlerinin) üstündedir." Fecr Sûresi, 89:22.
3. "Allah (ın emri) geldi." Fetih Sûresi, 48:10.
4. "Nihâyet gün batısına vardı ve güneşin hararetli ve çamurlu bir çeşme suyunda gurub ettiğini gördü." Kehf Sûresi, 18:86.
5. "Güneş de onlar için bir delildir ki, kendisine tâyin edilmiş bir yörüngede akıp gider." Yâsin Sûresi, 36:38.
6. "Kendisinde hiçbir şekilde şüphe olmayan O kitap (Kur'ân)." Bakara Sûresi, 2:2.

Tenbih

Hadis-i şerifte varid olduğu gibi, her âyetin birer zâhir ve bâtın ve her zâhir ve bâtının birer had ve muttalaı ve her had ve muttalaın çok şücun ve gusunu vardır.[1] Ulûm-u İslâmiye buna şahittir. Bu meratibin herbirinin birer derecesi, birer kıymeti, birer makamı vardır; temyiz lâzımdır. Lâkin tezahum yoktur. Fakat iştibak iştibahı intaç eder. Nasıl daire-i esbab daire-i akaide karıştırılsa, ya tevekkül namıyla bir betalet veya müraât-ı esbab namıyla bir i'tizali intaç eder. Öyle de, devair ve meratip tefrik olunmazsa, böyle neticeleri verir.

1. İbni Hibban, *Sahih*1:146; el-Münavî *Feyzü'l-Kadîr,* 3:54.

On Birinci Mukaddeme

Kelâm-ı vahidde ahkâm-ı müteaddide olabilir. Bir sadef, çok cevahiri tazammun edebilir. Zevil'elbabca mukarrerdir: Kaziye-i vâhide, müteaddid kazâyâyı tazammun eder. O kaziyelerin herbiri ayrı birer madenden çıktığı gibi, ayrı ayrı birer semere de verir. Birbirinden fark etmeyen, haktan bîgâne kalır. Meselâ, hadiste denilmiş: [1] اَنَا وَالسَّاعَةُ كَهَاتَيْنِ Yani, "Ben ve kıyamet, bu iki parmak gibiyiz." Mabeynimizde tavassut edecek peygamber yoktur. Veya hadisin muradı ne ise haktır. Şimdi bu hadis üç kaziyeyi mutazammındır:

Birincisi: "Bu kelâm peygamberin kelâmıdır." Bu kaziye ise, tevatürün—eğer olsa—neticesidir.

İkincisi: "Kelâmın mânâ-yı muradı hak ve sadıktır." Bu kazıye ise, mu'cizelerden tevellüd eden burhanın neticesidir.

1. *Buharî*,Rikak, 39, Tefsir: 79, Sûre: 1; *Müslim*, Fiten: 132-135; *Tirmizî*, Fiten: 39; *Müsned*, 3:124, 130, 131, 193, 218, 222, 237, 275, 278, 283, 311, 319, 4:309, 5:92, 103, 108, 330, 335, 338.

Bu ikisinde ittifak etmek gerektir. Fakat birincisini inkâr eden, mükâbir, kâzip olur. İkincisini inkâr eden adam dalâlete gider, zulmete düşer.

Üçüncü kaziye: "Bu kelâmda murad budur. Ve bu sadefte olan cevher budur; ben gösteriyorum." Bu kaziye ise, teşehhî ile değil, içtihadın neticesidir. Zaten müçtehid olan başka müçtehidin taklidine mükellef değildir.

Bu üçüncü kaziyede ihtilâfat feveran ederler. Kâl u kîl buna şahittir. Bunu inkâr eden adam, eğer içtihadla olsa, ne mükâbirdir ve ne küfre gider. Zira âmm, bir hâssın intifasıyla müntefi değildir. Binaenaleyh, her eve kendi kapısıyla gitmek lâzımdır. Zira her evin bir kapısı var. Ve her kilidin bir anahtarı vardır.

Hâtime

Bu üç kaziye hadiste cereyanı gibi, âyette de cereyan eder. Zira umumîdir. Fakat kaziye-i ûlâda bir fark-ı dakik vardır. Ve bundan başka, bir kelâmda çok ahkâm-ı zımniye bulunur. Fakat hususîdir. Herbiri ayrı bir asıl, ayrı bir semeresi olabilir.

Tenbih

İltizam-ı hilâf ve taassub-u bârid ve meylü't-tefevvuk ve hiss-i taraftarlık ve vehmini bir asla ircâ ile kendine özür göstermek, arzusuna muvafık olan zayıf şeyleri kavî görmek ve gayrın tenkîsiyle kendi kemâlini göstermek ve gayrı tekzip veya tadlil etmekle kendi sıdk ve istikametini ilân etmek gibi sefil ve süflî

emirlerin menşei olan hubb-u nefisle böyle makamlarda mugalâta ederek çok bahaneler bulabilir. وَاِلَى اللّٰهِ الْمُشْتَكٰى [1]

1. Şikâyetler yalnızca Allah'adır.

On İkinci Mukaddeme

Lübbü bulmayan, kışır ile meşgul olur. Hakikati tanımayan, hayalâta sapar. Sırat-ı müstakîmi göremeyen, ifrat ve tefrite düşer. Muvazenesiz ve mizansız olan çok aldanır, aldatır.

Zahirperestleri aldatan bir sebep, kıssanın hisse ile münasebeti ve mukaddemenin maksut ile zihinde mukareneti, vücud-u haricîde olan mukarenetle iltibas olunmasıdır. Bu noktaya dikkat et, sonra muhtaç olacaksın.

Hem de ihtilâlâtı tevlid eden, ihtilâfatı ika eden, hurafatı icad eden, mübalâgatı intaç eden esbabın birisi ve belki en birincisi, hilkatte olan hüsün ve azamet ve ulviyete adem-i kanaattir. Hâşâ, zevk-i fâsidesiyle istihfaf-ı nizam etmektir. Halbuki, akıl ve hikmet nazarlarında herbiri kudretin en bâhir mu'cizelerinden olan hakaik-i âlemde olan hüsn-ü intizam ve kemâl ve ulviyet, o derece dest-i hikmetle nakşolmuş ki, bütün hayalperestlerin ve mübalâğacıların hülyalarından geçmiş olan harikulâde hüsün ve kemâle nisbet olunsa, o harikulâde hayaller gayet âdi ve o âdâtullah gayet harikulâde bir hüsün ve haşmet gösterecektir. Fakat cehl-i mürekkebin hemşiresi ve nazar-ı sathînin annesi olan ülfet, mübalâğacıların gözlerini kapatmıştır. Böyle gözleri açmak içindir: Me'lûf olan âfâk ve enfüste dikkat-i nazara, Kitab-ı Hakîm emreder.

Evet, gözleri açan, yalnız nücûm-u Kur'âniyedir. Öyle nücum-u sâkıbedirler ki, cehlin zulmünü ve nazar-ı sathînin zulümatını def ettikleri gibi; âyât-ı beyyinat, yed-i beyzâ ile, ülfet ve sathiyetin hicaplarını ve zahirperestliğin perdesini parça parça ederek, ukulü, âfâk ve enfüsün hakaikine tevcih edip irşad etmişlerdir.

Hem de meylü'l-mübalâğatı tevlid eden, beşerin kendi meylini kuvveden fiile çıkarmasına meyelân-ı fıtriyesidir. Zira, meyillerinden birisi, hayret verecek acip şeyleri görmeye ve göstermeye ve teceddüde ve icada olan meylidir. Buna binaen, vakta beşer, nazar-ı sathîyle kâinat kaplarında ülfet kapağı altında olan gıdâ-yı ruhânîyi zevk edemediğinden, kabı ve kapağı yalamakla usanmak ve kanaatsizlik ve harikulâdeye meyil ve hayalâta iştihadan başka netice vermediğinden, meyl-i harikulâde ile ya teceddüd veya terviç için meylü'l-mübalâğa tevellüd eder. O mübalâğa ise, dağtepesinde bir kartopu gibi yuvarlamakla tâ hayalin yüksek zirvesinden lisana kadar tekerlense, sonra lisandan lisana yuvarlanıp giderken kendi hakikatinin çok parçalarını dağıtmakla beraber, her lisandan meylü'l-mübalâğa ile çok hayalâtı kendine toplar, şâpe gibi

büyür. Hattâ kalbe değil, belki sımahta, belki hayalde bile yerleşemiyor. Sonra bir nazar-ı hak gelir; onu tecrid etmekle çıplak ederek tevâbiini dağıtıp aslına ircâ eder. “Hak gelir, bâtıl ölür” sırrı da zâhir olur.

Ezcümle: Bugünlerde bir hikâye buna misal olabilir. Fahr olmasın, zaman-ı sabâvetimden beri üssü’l-esas-ı meslekim, ifrat ve tefritle hakaik-i İslâmiyete sürülen lekeleri temizlemek ve o elmas gibi hakikatlerine saykal vurmak idi. Bu mesleğime tarih-i hayatım, pek çok vukuatıyla şehadet eder. Bununla beraber, bugünlerde küreviyet-i arz gibi bedihî bir meseleyi zikrettim. O meseleye temas eden mesail-i diniyeyi tatbik ve tevfik ederek düşmanların itirazatını ve muhibb-i dinin vesveselerini def eyledim. Nasıl ki mesailde mufassalan gelecektir.

Sonra, gulyabânî gibi hayalâta alışan zahirperestlerin dimağları kabul etmeyecek gibi göründüler. Fakat asıl sebep, başka garaz olmak gerektir. Güya göz yummakla gündüzü gece veya üflemekle güneşi söndürmeye ihtimal vermek gibi bir hareket-i mecnunanede bulundular. Güya onların zannınca, küreviyet-i arza hükmeden, dinde çok mesaile muhalefet ediyor! Onu bahane ederek büyük bir iftirayı ettiler. O derecede kalmadı. Vesveseli ezhanı, iftiranın büyümesine müsait bir zemin bulduklarından, iftirayı o derece büyüttüler ki, ehl-i diyanetin hakikaten ciğerlerini dağdar ve ehl-i hamiyeti İslâm terakkiyatından meyus ettiler. Lâkin bu hal büyük bir derstir. Beni ikaz etti ki, cahil dost, düşman kadar zarar verebilir. Öyleyse, şimdiye kadar yalnız düşmanıntarafına bakıp, eldeki elmas kılınçla onların tefritlerini kırardım. Fakat şimdi mecburum, öyle dostların terbiyeleri için, onların avamperestane ve ifratkârâne olan hayalâtlarına, o kılıncı bir derece iliştireceğim. Eğer çendan böyle şahsî şeylerin böyle mebahisatta zikirleri lâzım değildir. Fakat şahsiyette kalmadı. Medreselerin hayatlarına taallûk eder bir mesele-i umumî hükmüne geçti. O zahirperestler emin olsunlar ki, sa’yleri beyhudedir. Şimdiye kadar böyle avamperestane safsatalarla bizi cahil bıraktılar. Bundan sonra bizi cahil bırakmakla cehlimizden istifade etmek istiyorlar. Olmaz ve olamaz; medreseler hayatlanacaktır vesselâm.

Hem de zahiriyyunun efkârını teşviş eden ve hayalâtını intizamdan çıkaran sıdk-ı enbiyanın delâili yalnız harikulâdelerde münhasır olduklarını itikad etmeleridir. Hem de Peygamberimizin cümle hali veya ekseriyeti, harika olmak itibar etmeleridir. Bu ise, vücut müsaade etmediği için, mütehayyelâtları intizam bulamıyor. Halbuki, böyle itikad, sırr-ı hikmet-i İlâhiyeden ve hilkat-i âlemde cârî olan kavanîn-i İlâhiyeye Peygamberlerin teslim ve ittibâlarından gaflet, pek büyük bir gafletin neticesidir. Evet, Peygamberimizin herbir hal ve hareketi, sıdkına delâlet ve hakka temessüküne şehadet etmekle beraber; Peygamber de âdâtullaha ittiba ve inkıyad ediyor. Makale-i Salisede bu sırra tenbih edilecektir.

Hem de harikulâdenin izharı tasdik-i nübüvvet içindir. Tasdik ise, zahir olan

mu’cizatıyla, ekmel-i vecihle hâsıl olabilir. Eğer hâcetten fazla harika olsa, ya abestir veya sırr-ı teklife münafidir. Zira, teklif, nazarî olan şeyde bir imtihandır. Bedihiyat veya bedahete yakın olan şeylerde, ednâ, âlâ ile müsavi olabilir. Veyahut cereyan-ı hikmetin sırrına teslim ve itaate muhaliftir. Halbuki, Peygamberler herkesten ziyade ubudiyet ve teslime mükelleftirler.

Ey şu perişan sözlerime nazar eden talib-i hak! Senin mahiyetinde ekilmiş olan müyûlât, şu On İki Mukaddemede, sükûnuyla beraber cereyan eden şems-i hakikatin ziyasıyla neşvünema bulup çiçekler açacaktır.

Hâtime

Seyyid olmayan “Seyyidim” ve seyyid olan “Değilim” diyenler, ikisi de günahkâr; ve duhûl ile hurûc haram oldukları gibi… hadis ve Kur’ân’da dahi ziyade veya noksan etmek memnudur. Fakat ziyade etmek, nizamı bozduğu ve vehme kapı açtığı için, daha zararlıdır. Noksana cehil bir derece özür olur. Fakat ziyade etmek, ilim ile olur. Âlim olan mâzur değildir. Kezalik, dinden bir şeyi fasl veya olmayanı vasl etmek, ikisi de caiz değildir. Belki hikâyâtın bakırları ve İsrailiyatın müzahrafatı ve teşbihatın mümevvehatı elmas-ı akidede, cevher-i şeriatta, dürer-i ahkâmda idhal etmek, kıymetini daha ziyade tenzil ve müteharrî-i hakikat olan müşterisini daha ziyade tenfir ve pişman eder.

Hâtimenin hâtimesi

Bir adam müstaid ve kabil olduğu şeyi terk ve ehil olmayan şeye teşebbüs etmek, şeriat-ı hilkate büyük bir itaatsizliktir. Zira şanı odur ki, istidadı, san’atta intişar ve tedahül; ve san’atın mekayisine ihtiram ve muhabbet; ve nevamisine temessül ve imtisal, elhasıl, *fena fi’s-sa’nat* olmaktır. Vazife-i hilkat bu iken, bu yolsuzlukla san’atın suret-i lâyıkasını tağyir eder. Ve nevamisini incitir. Ve asıl müstaid olduğu san’ata olan meyliyle, teşebbüs ettiği gayr-ı tabiî san’atın suretini çirkin eder. Zira, bilkuvve olan meyil ve bilfiil olan san’atın imtizaçsızlığı için bir keşmekeş olur.

Bu sırra binaen, pek çok adam meylü’l-ağalık ve meylü’l-âmiriyet ve meylü’t-tefevvukla mütehakkim geçinmek istediğinden, ilmin şanında olan teşvik ve irşad ve nasihat ve lûtfu terk edip, kendi istibdad ve tefevvukuna vesile-i cebir ve tânif eder. İlme hizmete bedel, ilmi istihdam eder. Buna binaen, vezaif ehil olmayanın ellerine geçti. Bahusus medaris bununla indirasa yüz tuttu. Buna çare-i yegâne, daire-i vahidenin hükmünde olan müderrisleri, darülfünun gibi çok devaire tebdil ve tertip etmektir. Tâ, herkes sevk-i insanîsiyle hakkına gitmekle, hikmet-i ezeliyenin emr-i mânevîsini, meyl-i fıtrîsiyle imtisal edip kaide-i taksimü’l-a’mâle tatbik edilsin.

Tenbih

Ulûm-u medarisin tedennîsine ve mecrâ-yı tabiîden çevrilmesine bir sebeb-i mühim budur: Ulûm-u âliye (العالية) maksud-u bizzat sırasına geçtiğinden, ulûm-u âliye (عالية) mühmel kaldığı gibi, libas-ı mânâ hükmünde olan ibare-i Arabiyenin halli, ezhanı zaptederek, asıl maksut olan ilim ise tebeî kalmakla beraber ibareleri bir derece mebzul olan ve silsile-i tahsile resmen geçen kitaplar; evkât, efkârı kendine hasredip harice çıkmasına meydan vermemeleridir.

Ey birader-i vicdan! Zannediyorum, şimdi şu mukaddemat üzerine terettüp edecek olan kütüb-ü selâseyi, ne mahiyette olduklarını görmek istiyorsun. Fakat daha sabret. Şimdilik sana bir mevzu söyleyeceğim ki, o kütübün bir zemin-i icmâlîsini, tabir-i diğerle küçük bir fotoğrafını veya icmâlî bir haritasını teşkil eder. Hem de o kütüpte sekiz-dokuz meseleyi,acele edip sana takdim edeceğim. Üçüncü Makaleden sonra eğer meşîet-iİlâhiyye taallûk etse ve tevfik-i Rabbanî refik olsa, tafsilâtını zikretmek fikrindeyim. İşte mevzu ve zemin budur:

Kur’ân’ın gösterdiği vesail ile, doğru hikmetin kuvvetiyle, bir seyr-i rûhânî olarak semâvâtın ulûmlarına çıkacağım. Tâ, oradan temaşa edip göreceğiz ki, küre-i arz hol veya top veya fırfıra veya sapan taşı gibi, Sâni-i Hakîm dest-i kudretle döndürüp, atmakla çeviriyor. Tâ, parça parça ederek daha iyisine tebdil edeceğine nazar-ı hikmetle göreceğiz. Sonra da semavattan asılıp, cevvden geçeceğiz. Tedricen, beşiğimiz olan ve beşerin yatıp ve istirahat eylemesi için Hâlık-ı Rahmân, sathını serip müheyyâ ve mümehhed etmiş olan küre-i arza ineceğiz. Sonra da beşer, çocukluğundan çıktığı gibi, beşiğini atıp harap etmekle beşeri saadet-saray-ı ebediyyeye gönderilmesine nazar-ı dikkatle temaşa edeceğiz. Bunu tamamen temaşa ettiğimizden sonra, zaman ve mekân ile mukayyed olmayan seyr-i ruhaniyle zaman-ı mazi kıt’asına girip, ebnâ-yı cinsimiz olan, ebnâ-yı maziyle seyyale-i berkiye-i tarihiye ile muhabere edeceğiz. O mağrib-i ihtifânın köşesinde vukua gelen hâdisâtı öğrenip, ondan fikir için bir şimendiferi yapacağız. Sonra dönüp gelmek üzere olan ebnâ-yı cinsimizi ziyaret ve istikbal için saâdetin fecr-i sadıkını uzaktan görmek ve göstermekle maşrık-ı istikbale müteveccih olarak, şimendifer-i terakkîye ve tevfik denilen sefine-i sa’ye bindiğimizle beraber, ellerimizde olan burhanın misbahıyla, o bidayeti karanlık görülen, fakat arkası gayet parlak olan zamana dahil olacağız. Tâ ebnâ-yı müstakbel ile musafaha edip saâdetlerini tebrik edeceğiz.

İşte bu küçük fotoğrafta öyle bir güzel resim mündemiçtir ki, ileride tahrirle sana görünecektir. Şimdi bu zeminde kütüb-ü mezburenin şecereleri tenebbüt ve makalât-ı selâsenin cedaviliyle sulanacaktır.

Ey birader! Senin elini tutup hazine-i hakaike götürmekten evvel, vaad ettiğim birkaç meseleyle acele edip basar-ı basiretinize gışavet ve perde olan hayalâtı def edeceğim. Öyle hayalât, gulyabânî gibi elleriyle senin gözünü kapar, göğsüne vurur, seni tahvif eder. Faraza gösterse de, nuru nar, dürrü mederr gibi gösterir. O hayalâttan sakın! Senin vesveselerinin en büyük menşei, küreviyete taallûk eden birkaç meseledir. Ezcümle: Sevr ve Hût ve Kaf Dağı ve sedd-i Zülkarneyn ve cibalin evtâdiyetleri ve yer altında cehennemin yerini tayin etmek ve دَحٰيهَا[1] ve سُطِحَتْ[2] ve وَالشَّمْسُ تَجْرِى لِمُسْتَقَرٍّ[3] ve يُنَزِّلُ مِنَ السَّمَآءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ[4] gibi mesaildir. Hakikatlerini beyan edeceğim; tâ, dinin düşmanlarının gözleri kapatılsın. Ve dostlarının gözleri dahi açılsın. İşte başlıyorum.

1. “Yeri yayıp döşedi.” Nâziât Sûresi, 79:30.
2. “Yayılmış.” Gâşiye Sûresi, 88:20.
3. “Güneş de onlar için bir delildir ki, kendisine tâyin edilmiş bir yörüngede akıp gider.” Yâsin Sûresi, 36:38.
4. “Gökteki dağ gibi bulutlardan Allah dolu taneleri indirir.” Nur Sûresi, 24:43.

Birinci Mesele

Senin munsıf olan zihnine malûmdur ki: Küreviyet-i arz ve yerin yuvarlaklığına, muhakkikîn-i İslâm—eğerçi ittifak-ı sükûtuyla olsa—ittifak etmişlerdir. Eğer bir şüphen varsa, *Makasıd* ve *Mevafık*’a git. Maksada vukuf ve ıttıla peyda edeceksin ve göreceksin: Sa’d ve Seyyid, top gibi küreyi ellerinde tutmuşlar, her tarafına temaşa ediyorlar.

Eğer o kapı sana açılamadı; olan, İmam-ı Râzî’nin geniş olan tefsirine gir ve serir-i tedriste o dâhî imamın halka-i dersinde otur, dersini dinle.*Mefatîhü’l-Gayb*

Eğer onunla mutmain olamadın; arzı, küreviyet kabına sığıştıramadın. İbrahim Hakkı’nın arkasına düş, Hüccetü’l-İslâm olan İmam-ı Gazâlî’nin yanına git, fetva iste. De ki: “Küreviyette müşâhhat var mıdır?” Elbette diyecek: “Kabul etmezsen müşâhhat vardır.” Zira, tâ zamanından beri şöyle bir fetva göndermiş: “Kim küreviyet-i arz gibi burhan-ı kat’iyle sabit olan bir emri, dine himayet bahanesiyle inkâr ve reddetse, dine cinayet-i azîm etmiş olur. Zira bu sadakat değil, hıyanettir.”

Eğer ümmîsin, fetvayı okuyamıyorsun; bizim hem-asrımız ve fikren biraderimiz olan Hüseyn-i Cisrî’nin sözünü dinle. Zira, yüksek sesle münkir-i küreviyeti tehdit ettiği gibi, hakikat kuvvetiyle pervasız olarak der: “Kim dine istinadla, himayet yolunda müdevveriyet-i arzı inkâr ederse, sadîk-ı ahmaktır, adüvv-ü şedidden daha ziyade zarar vermiş olur.”

Eğer bu yüksek sesle senin yatmış olan fikr-i hakikatin uykudan kalkmadıysa ve gözün de açılamadı; İbn-i Hümam ve Fahrü'l-İslâm gibi zâtların ellerini tut, İmam-ı Şafiî'ye git, istiftâ et. De ki:

"Şeriatta vardır: Bir vakitte beş vaktin namazı kılınır. Hem de bir kavim vardır, yatsı namazlarının vakti bazı vakitte yoktur. Hem de bir kavim vardır, güneş çok günlerde gurub ve çok gecelerde tulû etmez. Nasıl oruç tutacaklar?"

Hem de istifsar et ki: "Şartın târif-i şer'îsi olan, sair erkâna mukarin olan şeydir. Nasıl namazda şart olan istikbal-i kıbleye intibak eder? Halbuki, yalnız kıyam ve yarı kuudda mukarenet vardır."

Emin ol, İmam-ı Şafiî mesele-i ûlâyı şarktan ve garptan geçen dairenin müdevveriyetiyle tasvir edecektir. İkinci ve üçüncü meseleyi dahi, cenuptan şimale mümted olan dairenin mukavvesiyetiyle tatbik edecektir. Burhan-ı aklî gibi cevap verecektir. Hem de kıble meselesinde diyecek:

"Kıble ve Kâbe öyle bir amud-u nurânîdir ki, semavatı Arşa kadar takmış ve nazm edip, küre-i arzın tabakatını ferşe kadar delerek kâinatın muntazam bir amud-u nurânîsi olmuştur. Eğer gıtâ ve perde keşfolunsa, hatt-ı şâkul ile senin gözünün şuâsı, namazın herbir hareketinde ayn-ı kıbleyle temas ve musafaha edecektir."

Ey birader! Eğer sen zannettiğim adamlardansan, acip hülyaların âlem-i hayalden başka bir yer bulamadığından, bir kıymeti yoktur, tâ girebilsin. Sen de inanmıyorsun, nefsini kandıramıyorsun; fakat sapmışsın. Eğer o hayalâta açık ve hakikate kapalı olan kalbinizde pek çok defa mütehayyilenizden daha küçük olan küre-i arz yerleşmezse, tevsi-i zihin için nazarın ufkunu genişlettir. Bir meclis hükmünde geçinen arzın sakinlerini gör, sual et. Zira, ev sahibi evini bilir. Onlar umumen müşahede ve tevatürle bir lisanla sana söyleyecekler: "Yahu! Bizim beşiğimiz ve feza-yı âlemde şimendiferimiz olan küremiz o kadar divane değildir. Ecram-ı ulviyede cârî olan kaide ve kanun-u İlâhîde şüzûz ve serkeşlik etsin." Hem de delâil-i mücesseme-i musattaha olarak haritaları ibraz edecektir.

İşaret

Nizam-ı hilkat-i âlem denilen şeriat-ı fıtriye-i İlâhiye; mevlevî gibi cezbe tutan meczup ve misafir olan küre-i arza, güneşe iktida eden safbeste yıldızların safında durup itaat etmesini farz ve vacip kılmıştır. Zira zemin, sema ile beraber [1] اَتَيْنَا طَآئِعِينَ demişlerdir. Taat ise, cemaatle daha efdal ve daha ahsendir.

1. "İsteyerek emrine uyduk." Fussilet Sûresi, 41:11.

Elhasıl: Sâni-i Âlem, arzı istediği gibi ve hikmeti iktiza ettiği gibi yaratmıştır. Sizin, ey ehl-i hayal, teşehhî ile istediğiniz gibi yaratmamıştır, akıllarınızı

kâinata mühendis etmemiştir.

Tenbih

Zaaf-ı akideye veyahut sofestaî mezhebine olan meyle; veyahut daha almamış, yeni müşteri olmasına işaret eden umurun biri de, “Bu hakikat dine münafidir” olan kelime-i hamkadır. Zira burhan-ı kat’î ile sabit olan bir şeyi hak ve hakikat olan dine muhalif olduğuna ihtimal veren ve münafatından havf eden adam, hâlî değil, ya dimağında bir sofestai gizlenmiş, karıştırıyor; veyahut kalbini delerek bir müvesvis saklanmış, ihtilâl ediyor; veyahut yeniden dine müşteri olmuş, tenkitle almak istiyor.

İkinci Mesele

Pûşide olmasın, Sevr ve Hûtun kısas-ı meşhuresi, İslâmiyetin dahîl ve tufeylîsidir. Râvisiyle beraber Müslüman olmuştur. İstersen, Mukaddeme-i Saliseye git, göreceksin, hangi kapıdan daire-i İslâmiyete dahil olmuştur.

Amma, İbn-i Abbas’a olan nispetin ittisali ise: Dördüncü Mukaddemenin âyinesine bak; o ilhâkın sırrını göreceksin. Bundan sonra mervîdir: “Arz, Sevr ve Hût üzerindedir.” Hadis olarak rivayet ediliyor.

Evvelâ: Teslim etmiyoruz ki, hadistir. Zira, İsrailiyatın nişanı vardır.

Saniyen: Hadis olsa da zaaf-ı ittisal için yalnız zannı ifade eden âhâddendir. Akideye dahil olmaz. Zira yakîn şarttır.

Salisen: Mütevatir ve kat’iyyü’l-metin olsa da, kat’iyyü’d-delâlet değildir. Eğer istersen, Beşinci Mukaddemeye müracaatla, On Birinci Mukaddemeyle müşavere et! Göreceksin, nasıl hayalât, zahirperestleri havalandırmış, bu hadisi, mahamil-i sahihadan çevirmişlerdir. İşte vücuh-u sahiha üçtür:

Nasıl Sevr ve Nesir ve İnsan ve diğeriyle müsemmâ olan Hamele-i Arş, melâikedir. Bu Sevr ve Hût dahi, öyle iki melâikedir. Yoksa, Arş-ı Âzamı melâikeye; küreyi, küre gibi himmete muhtaç olan bir öküze tahmil etmek, nizam-ı âleme münafidir. Hem de lisan-ı şeriatte işitiliyor: Herbir nev’e mahsus ve o nev’e münasip bir melek-i müekkel vardır. Bu münasebete binaen o melek o nev’in ismiyle müsemmâ, belki âlem-i melâikede onun suretiyle mütemessil oluyor.

Hadis olarak işitiliyor: “Her akşamda güneş Arşa gider, secde eder. İzin alıyor, sonra geliyor.” Evet, şemse müekkel olan melek; ismi Şems, misali de şemstir. Odur, gider, gelir.

Hem de hükema-i İlâhiyyûn nezdinde, herbir nevi için hayy ve nâtık ve efrada imdad verici ve müstemidd’i bir mahiyet-i mücerrede vardır. Lisan-ı şeriatta

“melekü’l-cibal” ve “melekü’l-bihar“ ve “melekü’l-emtar“ gibi isimlerle tabir edilir. Fakat tesir-i hakikîleri yoktur. Müessir-i Hakikî, yalnız Zât-ı Akdestir.

اِذْ لاَ مُؤَثِّرَ فِى الْكَوْنِ اِلاَّ اللّٰهُ [1] Esbab-ı zahiriyenin vaz’ındaki hikmet ise: İzhar-ı izzet ve saltanat tabir olunan dest-i kudret, perdesiz daire-i esbaba mün’atıf olan nazara karşı, zahiren umur-u hasiseyle mübaşeret ve mülâbeseti görülmemektedir. Fakat daire-i akide denilen hak ve melekûtiyette herşey ulvîdir. Dest-i kudretin perdesiz mübaşereti izzete münasiptir. ذٰلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ [2]

1. Kâinatta Allah’tan başka Müessir-i Hakiki yoktur.
2. “İşte bu dilediğini yapmaya kàdir olan ve herşeyi hakkıyla bilen Allah’ıntakdiridir.” En’am Sûresi, 6:96; Yâsin Sûresi, 36:38; Fussilet Sûresi,41:12.

İkinci mahmil: Sevr, imaret ve ziraat-i arzın en büyük vasıtası olan öküzdür. Hût ise, ehl-i sevahilin, belki pek çok nev-i beşerin medar-ı maişeti olan balıktır. Nasıl biri sual ederse, “Devlet ne şey üstündedir?”Cevap verilir: “Kılıçla kalem üstündedir.” Veyahut “Medeniyet ne ile kaimdir?” “Mârifet ve san’at ve ticaretle” cevap verilir. Veyahut “Nev-i beşer, ne şey üzerinde beka bulur?” Cevap ise: “İlim ve amel üstünde beka bulur.”

Kezalik, vallahu a’lem, Fahr-i Kâinat buna binaen cevap vermiş. Şöyle sual eden zât, İkinci Mukaddemenin sırrıyla, böyle hakaike zihni istidat kesb etmediğinden vazifesi olmayan bir şeyden sual ettiği gibi, Peygamberimiz de asıl lâzım olan şöyle cevap buyurdu ki: “Yer, sevr üstündedir.” Zira, yerin imareti nev-i beşer iledir. Nev-i beşerden olan ehl-i kurâ’nın menba-ı hayatları, ziraat iledir. Ziraat ise, öküzün omuzu üstündedir ve zimmetindedir. Kısm-ı diğeri olan ehl-i sevahilin âzam-ı maişetleri, belki ehl-i medeniyetin büyük bir maden-i ticaretleri, balığın cevfinde ve hûtun üstündedir. كُلُّ الصَّيْدِ فِى جَوْفِ الْفَرَا [1] meselesine mâsadaktır. Bu lâtif bir cevaptır. Mizah da olsa haktır. Zira mizah etse de yalnız hak söyler. Faraza, sâil keyfiyet-i hilkatten sual etmişse, fenn-i beyanda olan تَلَقَّى السَّامِعُ بِغَيْرِ الْمُتَرَقَّبِ [2] kaidesinin üslûb-u hakîmanesiyle, lâzım ve istediği cevabı vermiştir. Yoksa, hasta olan sail, iştiha-i kâzibiyle istediği cevabı vermemiştir.

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْاَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ [3] bu hakikate bir beraatü’l-istihlâldir.

1. Bütün av, yaban eşeğinin karnındadır (Yani onu avlayan av ihtiyacını karşılar ve başka avlara ihtiyacı kalmaz).
2. İşitenin, beklemediği bir cevapla karşılaşması (Beklenilmeyen şeyi işitmek).
3. “Sana yeni doğan aylardan soruyorlar. De ki: Onlar insanlar için birer zaman ölçüsüdür.” Bakara Sûresi, 2:189.

Üçüncü mahmil: Sevr ve Hût, arzın mahrek-i senevîsinde mukadder olan iki

burçtur. O burçlar, eğer çendan farazî ve mevhumedirler. Asıl ecramı nazm ve rapt ile yüklenmiş olan âlemde câfî ve lâfzen ve ıstılahen “câzibe-i umumîye” ile müsemmâ olan âdâtullahın kanunu o burçlarda temerküz ve tahassul ettiğinden, “Arz burçlar üstündedir” olan tâbir-i hakîmâne caizdir. Bu mahmil, hikmet-i cedide nokta-i nazarındadır. Zira, hikmet-i atika, burçları semada; hikmet-i cedide ise, medâr-ı arzda farz etmişlerdir. Bu tevil, yeni hikmetin nazarında büyük bir kıymeti tazammun eder.

Hem de mervîdir: Sual taaddüd etmiş. Bir kere “Hût üstündedir”; demek bir aydan sonra “Sevr üstündedir” denilmiştir. Yani, feza-yı gayr-ı mahdudenin her tarafında münteşir olan mezbur kanunun huyût ve eşi’alarının nokta-i mihrakiyesi olan Hût burcunda temerküz ettiğinden, küre-i arz Delv burcundan koşup Hût’taki tedellî eden kanunu tutup, şecere-i hilkatin bir dalıyla semere gibi asıldı. Veyahut kuş gibi kondu. Sonra tayyar olan yer, yuvasını burc-u Sevr üstünde yapmış demektir. Bunu bildikten sonra, insafla dikkat et. Beşinci Mukaddemenin sırrıyla ehl-i hayalin ihtirâ-kerdesi olan kıssa-i acîbe-i meşhurede acaba hikmet-i ezeliyeye isnad-ı abesiyet ve san’at-ı İlâhiyede isbat-ı israf ve burhan-ı Sâni olan nizam-ı bedîi ihlâl etmekten başka neyle tevil olunacaktır? Nefrin, hezârân nefrin, cehlin yüzüne!

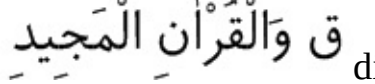
Üçüncü Mesele

Kaf Dağıdır.

İşaret

Malûmdur, bir şeyin mahiyetinin keyfiyetini bilmek başkadır; o şeyin vücudunu tasdik etmek yine başkadır. Bu iki noktayı temyiz etmek lâzımdır. Zira çok şeylerin asıl vücudu yakîn iken, vehim onda tasarruf ederek, tâ imkândan, imtinâ derecesine çıkarıyor. İstersen Yedinci Mukaddemeden sual et; sana “Neam” cevabı verecektir. Hem de çok şeylerin metinleri kat’î iken, delâletlerinde zunûn tezahum eylemişlerdir. Belki, “Murad nedir?” olan sualinin cevabında, efham mütehayyir olmuşlardır. İstersen On Birinci Mukaddemenin sadefini aç. Bu cevheri bulacaksın.

Tenbih

Vakta ki bu böyledir. “Kaf”a işaret eden kat’iyyü’l-metinlerden, yalnız [1] dir. Halbuki, caizdir: *Kaf*, *Sad* gibi olsun. Dünyanın şarkında değil, belki ağzın garbındadır. Şu ihtimalle delil yakiniyetten düşer. Hem de kat’îyü’d-delâlet bundan başka olmadığının bir delili, şer’in

müçtehidlerinden olan Karafi'nin لاَ اَصْلَ لَهُ [2] demesidir. Lâkin, İbn-i Abbas'a isnat olunan keyfiyet-i meşhuresi, Dördüncü Mukaddemeye bak. Vech-i nisbeti sana temessül edecektir. Halbuki, İbn-i Abbas'ın her söylediği sözü, hadis olması lâzım gelmediği gibi, her naklettiği şeyi de onun makbulü olmak lâzım gelmez. Zira İbn-i Abbas gençliğinde İsrailiyata, bazı hakaikin tezahürü için, hikâyet tarikiyle bir derece atf-ı nazar eylemiştir.

1. "Kaf. Şerefi pek yüce olan Kur'ân'a yemin olsun." Kaf Sûresi, 50:1.
2. Hadis tahrîci yapan âlimlerin, kaynağını tesbit edemedikleri hadisler için "Bu hadisin kaynağı yoktur veya bu hadis, temel kaynaklarda yer almamaktadır" anlamında Hadis ilminde kullanılan bir ifade.

Eğer dersen, "Muhakkikîn-i sofiye, 'Kaf'a dair pek çok tasviratta bulunmuşlardır?" Buna cevaben derim:

Meşhur olan âlem-i misal, onların cevelângâhıdır. Biz elbisemizi çıkardığımız gibi, onlar da cesetlerini çıkarıp seyr-i ruhaniyle o ma'razgâh-ı acaibe temaşa ediyorlar. "Kaf" ise, o âlemde onların târif ettikleri gibi mütemessildir. Bir parça âyinede, semavat ve nücum temessül ettikleri gibi, bu âlem-i şehadette velev küçük şeyler de olsa, çekirdek gibi, âlem-i misalde tecessüm-ü maânînin tesiriyle bir büyük ağaç oluyor. Bu iki âlemin ahkâmları birbirine karıştırılmaz. Muhyiddin-i Arabî'nin mağz-ı kelâmına muttali olan, bunu tasdik eder. Amma avâmın yahut avam gibi adamların mabeynlerinde müştehir olan keyfiyeti—ki, "Kaf yere muhîttir ve müteaddiddir; her ikisinin ortasında beş yüz senedir; ve zirvesi semanın ketfine mümasstır, *ilâ âhiri hayalâtihim* bunu, ne kıymette olduğunu bilmek istersen, git Üçüncü Mukaddemeden fenerini yak; sonra gel, bu zulümata gir. Belki âb-ı hayat olan belâgatini göreceksin.

Eğer bizim bu meselede olan itikadımızı anlamak istersen, bil ki, ben "Kaf"ın vücuduna cezmederim; fakat keyfiyeti ise havale ederim. Eğer bir hadis-i sahih ve mütevatir, keyfiyetin beyanında sabit olursa, iman ederim ki, murad-ı Nebî sadık ve doğru ve haktır. Fakat murad-ı Nebevî üzerine! Yoksa, nâsın mütehayyelleri üzerine değildir. Zira bazan fehmolunan şey, muradın gayrısıdır. Bu meselede malûmumuz budur:

Kaf Dağı, ekser şarkı ihata eden ve eski zamanda bedevî ve medenîlerin aralarında fâsıl olan ve âzam-ı cibal-i dünya olan Çamularının annesi olan Himalaya silsilesidir. Bu silsilenin ırkından cibâl-i dünyanın ekserisi teşaub eyledikleri denilir. Bu hal öyle gösteriyor ki, "Kaf"ın dünyaya meşhur olan ihatanın fikir ve hayali bu asl-ı teşaubdan neş'et etmiş olmak gerektir.

Ve saniyen, âlem-i şehadete, suretiyle ve âlem-i gayba mânâsıyla müşabih ve ikisinin mabeyninde bir berzah olan âlem-i misal, o muammâyı halleder. Kim isterse, keşf-i sâdık penceresiyle veya rüya-yı sadık menfeziyle veya şeffaf şeyler dürbünüyle ve hiç olmazsa, hayalin verâ-i perdesiyle o âleme bir derece

seyirci olabilir. Bu âlem-i misalin vücuduna ve onda maânînin tecessüm etmelerine pek çok delâil vardır. Binaenaleyh, bu kürede olan Kaf, o âlemde zi'l-acaip olan Kaf'ın çekirdeği olabilir.

Hem de Sâniin mülkü geniştir; bu sefil küreye münhasır değildir. Feza ise, gayet vâsi, Allah'ın dünyası gayet azîm olduğundan, zü'l-acaip olan Kaf'ı istiab edebilir. Fakat eyyâm-ı İlâhiye ile beş yüz sene bizim küreden uzak olmakla beraber, mevc-i mekfuf olan semaya temas etmek, imkân-ı aklîden hâriç değildir. Zira "Kaf" sema gibi şeffaf ve gayr-ı mer'î olmak caizdir.

Ve rabian: Neden caiz olmasın ki, Kaf, daire-i ufuktan tecellî eden silsile-i azamdan ibaret ola? Nasıl ufkun ismi de Kaf'a me'haz olabilir. Zira devair-i mütedahile gibi nereye bakılırsa, silsilelerden bir daire görülür. Gide gide nazar kalır, hayale teslim eder. En nihayet hayal ise, selâsil-i cibalden bir daire-i muhiti tahayyül eder ki, semânın etrafına temas ediyor. Küreviyet sırrıyla, beş yüz sene de uzak olursa, yine muttasıl görünür.

Dördüncü Mesele

Sedd-i Zülkarneyndir.

Nasıl bildin ki, bir şeyin vücudunu bilmek, o şeyin keyfiyet ve mahiyetini bilmekten ayrıdır. Hem de bir kaziye çok ahkâmı tazammun eder. O ahkâmın bazısı zarurî ve bazısı dahi nazarî ve muhtelefün fîhâdır.

Hem de malûmdur: Bir müteannid ve mukallid bir sâil, imtihan cihetiyle, bir kitapta gördüğü bir meseleyi, eğerçi bir derece de muharref olsa, bir adamdan sual etse, tâ gaybda olan malûmuna cevap verse, o cevap iki cihetle doğrudur: Ya doğrudan doğruya cevap verse; veyahut sâil-i müteannidin malûmuna ya bizzat veya teville cevab-ı muvafık veriyor. İkisi de doğrudur. Demek bir cevap, hem vâkii razı eder, zira haktır; hem sâili ikna eder. Zira eğerçi murat değilse malûmuna tatbik eder. Hem makamın hatırını dahi kırmıyor. Zira cevapta ukde-i hayatiyeyi derc eder ki, makasıd-ı kelâm ondan istimdâd-ı hayat eder.

İşte cevab-ı Kur'ân dahi böyledir. Bundan sonra zarurî ve gayr-ı zarurîyi tefrik edeceğiz. İşte, cevab-ı Kur'ânîde mefhum olan zarurî hükümler ki, inkârı kabul etmez, şudur:

Zülkarneyn*müeyyed min indillah* bir şahıstır. Onun irşad ve tertibiyle, iki dağ arasında bir sed bina edilmiştir: Zâlimlerin ve bedevîlerin def-i fesatları için... Ve Ye'cüc-Me'cüc, iki müfsit kabiledirler. Emr-i İlâhî geldiği vakit sed harap olacaktır, ilâ âhirihî. Bu kıyasla, ona Kur'ân delâlet eden hükümler, Kur'ân'ın zaruriyatındandırlar. Bir harfin inkârı dahi kabil değildir. Fakat o mevzuat ve mahmulâtın keyfiyatlarının teşrihatları ve mahiyetlerinin hududu ise, Kur'ân

onlara kat’iyyü’d-delâlet değildir. Belki “Âmm hâssa, delâlet-i selâseden hiçbirisiyle delâlet etmez” kaidesiyle ve mantıkta beyan olunduğu gibi, “Bir hüküm, mevzu ve mahmulün vech-i mâ ile tasavvur etmek, kâfi olduğu”nun düsturuyla sabittir ki, Kur’ân onlara delâlet etmez. Fakat kabul edebilir. Demek o teşrihat, ahkâm-ı nazariyedendir. Başka delâile muhavveldir. İçtihadın mazannesidir. Onda tevil için mecal vardır. Muhakkikînin ihtilâfatı, nazariyetine delildir. Fakat vâ esefâ! Cevabın suale her cihetle lüzum-u mutabakatın tahayyülüyle, sualdeki halele ehemmiyet vermeyerek, cevabın zarurî ve nazarî olan hükümlerini, birden me’haz-i sâilden ve menbit-i sualden hûşeçîn olup, alıp müfessir oldular.

Yok, belki müevvil, yok belki mâsadakı mânâ yerine mânâ gösterdiler. Yok, belki mâsadakı olmak caiz ve bir derece mümkün olan şeyi, medlûl ve mefhum olarak tevil ettiler. Halbuki, Üçüncü Mukaddemenin sırrıyla zahirperestler kabul ederek ve muhakkikîn dahi hikâyat gibi ehemmiyetsiz olduğundan tenkitsiz şu tevili dinlediler. O teşrihatı, muharref olan Tevrat ve İncil’de olduğu gibi kabul ederse, akide-i Ehl-i Sünnet ve Cemaatte olan mâsumiyet-i enbiyaya muhalefet oluyor. Kıssa-i Lût ve Davud Aleyhimesselâm, buna iki şahittir.

Vakta ki, keyfiyette içtihad ve tevilin mecali vardır. Ben de bitevfikillâh derim: İtikad-ı câzim, Hüdâ ve Peygamberimizin muradlarına kat’iyen vaciptir; zira zaruriyat-ı diniyedendir. Fakat murad hangisidir, muhtelefün fîhtir. Şöyle:

Zülkarneyn, İskenderdemem; zira isim bırakmaz. Bazı müfessir melik (*lâm*’ın kesriyle), bazı melek (*lâm*’ın fethiyle), bazı nebî, bazı velî, ilâ âhir demişlerdir. Herhalde Zülkarneyn, *müeyyed min indillâh* ve seddin binasına mürşid bir şahıstır. Amma *sed* ise, bazı müfessir sedd-i Çin ve bazı müfessir “Başka yerde cebelleşmiş” ve bazı müfessir “Sedd-i mahfîdir; inkılâp ve ahval-i âlem setreylemiştir” ve bazı ve bazı, demişlerdir, demişlerdir... Herhalde müfsidlerin def-i şerleri için bir redm-i azîm ve cesîm bir duvardır.

Amma Ye’cüc-Me’cüc, bazı müfessir, “veled-i Yafesden iki kabile” ve bazı diğer, “Moğol ve Mançur” ve bazı dahi, “akvam-ı şarkiye-i şimalî” ve bazı dahi, “benî Âdem’den bir cemiyet-i azîme, dünya ve medeniyeti hercümerc eden bir taife” ve bazı dahi, “mahlûk-u İlâhîden yerin zahrında veyahut batnında âdemî veya gayr-ı âdemî bir mahlûktur ki, kıyamete, böyle nev-i beşerin hercümercine sebep olacaktır”; bazı ve bazı ve bazı dediklerini dediler... Nokta-i kat’iye ve cihet-i ittifakî budur: Ye’cüc ve Me’cüc, ehl-i garet ve fesad ve ehl-i hadâret ve medeniyete, ecel-i kaza hükmünde iki tâife-i mahlûkullahtır.

Amma harabiyet-i sed; bazı, kıyamette ve bazı, kıyamete yakın ve bazı, emaresi olmak şartıyla uzaktır ve bazı, harap olmuştur. Fakat dekk olmamış.

Kıyle’ler çok. Herhalde nokta-i ittifak, seddin inhidamı, yerin sakalına bir beyaz düşmek ve oğlu olan nev-i beşer de ihtiyar olmasına bir alâmettir. Eğer bu müzakeratı muvazene ve muhakeme etmişsen caizdir, tecviz edesin, sedd-i Kur’ân, sedd-i Çindir ki, çok fersahlarla uzun ve acaib-i seb’a-i meşhureden bir *müeyyed min indillâhın* irşadıyla bina olunmuş, o zamanın ehl-i medeniyeti, ehl-i bedeviyetin şerlerinden temin eylemiştir.

Evet, o vahşîlerden Hun kabilesiAvrupa’yı hercümerc ettiği gibi, onlardan Moğol taifesi de Asya’yı zîr ü zeber eylemiştir. Sonra seddin harabiyeti kıyamete alâmet olur. Bahusus *dekk*, ondan başkadır. Peygamber, “Eşrat-ı saattenim. Ben ve kıyamet bu iki parmak gibiyiz” dese, neden istiğrab olunsun ki, harabiyet-i sed, zaman-ı saâdetten sonra alâmet-i kıyamet olsun?

Hem de seddin inhidamı, ömr-ü arza nispeten, yerin yüzünde ihtiyarlıktan bir buruşukluktur. Belki, tamam-ı nehara nispeten vakt-ı ısfırar gibidir—eğerçi binler sene de fâsıl olsa... Kezalik Ye’cüc ve Me’cücün ihtilâlleri, nev-i beşerin şeyhuhetinden gelme bir hummâ ve sıtması hükmündedir.

Bundan sonra On İkinci Mukaddeme’nin fatihasında bir tevil-i âhar sana feth-i bab eder. Şöyle:

Kur’ân hısas için kasası zikrettiği gibi, ukad-ı hayatiye hükmünde ve makasıd-ı Kur’âniyeden bir maksadına münasip noktaları intihap ve rabt-ı maksada ittisal ettiriyor. Eğerçi hariçte ve husulde birbirinin narı veya nuru birbiriyle görünmediği halde, zihninde ve üslûpta teânuk ve musahabet edebilirler. Hîna ki, kıssa hisse içindir. Sana ne lâzım teşrihatı nasıl olursa olsun, sana taâlluk edemez. Kendi hisseni al, git. Hem de Onuncu Mukaddemeden istizhâr et. Göreceksin: Mecaz mecaza kapı açar, تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ [1] zâhirperestleri dışarıya sürüyor.

Malûm olsun ki, esâlîb-i Arapta tecellî eden hüccetullahın miftahı, yalnız istiare ve mecaz üzerine müesses ve asl-ı i’câz olan belâgattir. Yoksa, şöhret sebebiyle yalancı hadsle lâkîta olunan ve rızaları olmadığı halde esdâf-ı âyâtta saklanan boncuklar değildir. İstersen Onuncu Mukaddemenin Hâtimesini istişmamla zevk et. Zira, hitamı misktir. Ve içinde baldır. Hem de caizdir ki, meçhulü’l-keyfiyet olan sed, başka yerde sair alâmât-ı kıyamet gibi mestur ve kıyamete kadar bakî ve bazı inkılâbatıyla meçhul kalarak kıyamette harap olacaktır.

İşaret

Malûmdur: Mesken, sakinlerinden daha ziyade yaşar. Kale, ehl-i tahassundan daha ziyade ömrü uzundur. Sükûn ve tahassun, vücudunun illetidir, beka ve

devamına değildir. Beka ve devamına olsa da, istimrar ve adem-i hulüvvü iktiza etmez. Bir şeydeki garazın devamı, belki terettübü, o şeyin devamının zaruriyatından değildir. Pek çok binalar süknâ veya tahassun için yapılmışken, hâvî ve hâlî olarak ortada muallâk kalıyor. Bu sırrın adem-i tefehhümünden, tevehhümlere yol açılmıştır.

1. "Nihayet gün batısına vardı ve güneşin hararetli ve çamurlu bir çeşme suyunda gurub ettiğini gördü." Kehf Sûresi, 18:86.

Tenbih

Şu tafsilden maksat; tefsiri tevilden, kat'îyi zannîden, vücûdu keyfiyetten, hükmü etrafın teşrihatlarından, mânâyı masadaktan, vukuu imkândan temyiz ve tefrikle bir yol açmaktır.

Beşinci Mesele

Meşhurdur: Cehennem yer altındadır. Fakat biz Ehl-i Sünnet ve Cemaat, kat'an ve yakînen yerini tayin edemeyiz. Lâkin zahir olan, tahtiyettir. Ve yeraltında olmasıdır. Buna binaen derim:

Şecere-i tûbâ gibi olan hilkat-i âlemin, sair nücumları gibi bizim küremiz dahi bir semeresidir. Semerenin altı, o ağacın umum ağsanı altına şamil olur. Buna binaen, Cehennem yeraltında, o dallar içindedir. Nerede olsa yeri vardır. Tahtiyetin mesafesi uzun ve ittisali iktiza etmez. Hikmet-i cedidenin nokta-i nazarında, ateş ekser kâinata müstevlîdir. Bu hal arka tarafında gösterir ki, bu ateşin asıl ve esası ve nev-i beşerle beraber ebede giden ve yolda refakat eden Cehennem, birgün perdeyi yırtacak, "Hazır olun" diyecek, meydana çıkacaktır. Bu noktada dikkat isterim.

Saniyen: Kürenin tahtı ve altı, merkezi ve dahilîsidir. Bu noktaya binaen, küre-i arz şecere-i zakkum-u Cehennemin çekirdeğiyle hamiledir. Günün birinde doğacaktır. Belki fezada tayeran eden arz öyle bir şeyi yumurtlayacaktır ki, o yumurtada Cehennem tamamıyla olmaz ise de, başı veya diğer bir âzasını matvî olarak tazammun etmiş ki, yevm-i kıyamette derekât ve âzâ-yı sairesiyle birleşecek, dev-i acîb-i Cehennem, ehl-i isyana hücum edecektir.

Yahu, kendin Cehenneme gitmezsen, hesap ve hendese seni oraya kadar götürebilir. Her otuz üç metrede takriben bir derece-i hararet tezayüd eylediğinden, merkeze kadar iki yüz bin dereceye yakın hararet mevcut oluyor. Bu nar-ı merkeziyenin bizim galiben bin dereceye baliğ olan ateşimizle nispeti iki yüz defa olduğu gibi, meşhur hadisteki, "Cehennem ateşi ateşimizden iki yüz defa daha şedittir" olan nispetin aynını ispat eder.

Hem de Cehennemin bir kısmı Zemherirdir[1]. Zemherir ise, burudetiyle yandırır. Hikmet-i tabiiyede sabittir ki, ateş bir dereceye gelir ki, suyu buz eder. Harareti def'aten bel' ettiği için, burudetle ihrak eder. Demek, umum meratibi

ihtiva eden ateşin bir kısmı da Zemherirdir.

1. “Cehennem, Rabbine şikayet ederek: ‘Ey Rabbim! Bir kısmım diğerini yeyip bitirdi.’ dedi. Bunun üzerine, Cenâb-ı Hak ona iki nefes almaya izin verdi: Birnefes kışta, bir nefes yazda. Sizin maruz kaldığınız şiddetli soğuk (kış soğuğu) onun zemheririndendir (soğuğuyla yakan ateş). Maruz kaldığınız şiddetli sıcak (yaz sıcağı) da onun semûmundandır (sıcaklığıyla yakan ateş).” *Buhari*, Bed'ü'l-Halk: 10; Mevâkît 9; *Tirmizi*, Cehennem: 9, (2595), *İbni Mâce*, Zühd 38, *Dâvud*, Rikâk 119. *Müsned* 2:238, 277, 503.

Tenbih

Malûm olsun ki, ebede namzet olan âlem-i uhrevî, fenayla mahkûm olan bu âlemin mekayisiyle mesaha ve muamele olunmaz. Muntazır ol; Üçüncü Makalenin âhirinde âhiret bir derece sana arz-ı dîdâr edecektir...

İşaret

Umum fünûnun gösterdiği intizamın şehadetiyle ve hikmetin istikrâ-i tâmmının irşadıyla ve cevher-i insaniyetin remziyle ve âmâl-i beşerin tenâhîsizliğinin imâsıyla, yevm ve sene gibi çok envâda olan birer nevi kıyamet-i mükerrerenin telmihiyle ve adem-i abesiyetin delâletiyle ve hikmet-i ezeliyenin telvihiyle ve rahmet-i bîpâyân-ı İlâhiyenin işaretiyle ve Nebiyy-i Sadıkın lisan-ı tasrihiyle ve Kur’ân-ı Mu’cizin hidayetiyle, cennet-âbâd olan saadet-i uhreviyeden nazar-ı aklın temaşası için sekiz kapı, iki pencere açılır.

Altıncı Mesele

Muhakkaktır ki, Tenzîl’in hâssa-i cazibedarı i’câzdır. İ’câz ise, belâgatin yüksek tabakasından tevellüd eder. Belâgat ise, hasâis ve mezâyâ, bahusus istiare ve mecaz üzere müessesedir. Kim istiare ve mecaz dürbünüyle temaşa etmezse, mezâyâsını göremez. Zira ezhan-ı nasın te’nisi için esâlîb-i Arab’ta yenâbî-i ulûmu isâle eden Tenzî’lin içinde, tenezzülât-ı İlâhiyye tabir olunan müraât-ı efhâm ve ihtiram-ı hissiyat ve mümaşat-ı ezhan vardır.

Vakta ki bu böyledir. Ehl-i tefsire lâzımdır: Kur’ân’ın hakkını bahş; ve kıymetini noksan etmesin. Ve belâgatin tasdik ve sikkesi olmayan bir şeyle Kur’ân’ı tevil etmesinler. Zira her hakikatten daha zâhir ve daha vâzıh tahakkuk etmiş ki, Kur’ân’ın mânâları hak oldukları gibi, tarz-ı ifade ve sûret-i mânâsı dahi beliğane ve ulvidir. Cüz’iyatı o madene ircâ ve teferruatı o menbaa ilhak etmeyen, Kur’ân’ın ifâ-i hakkında mutaffifînden oluyor. Bir-iki misal göstereceğiz; zira nazarı celb eder.

BİRİNCİ MİSAL: [1] وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا Allahu â’lemu bimuradihi, caizdir: İşaret olunan mecaz, böyle bir tasavvuru ima eder ki, sefine gibi olan küre, bahr-i muhit-i havâinin içinde tahtelbahir bir gemisi; ve umman gibi fezada direk veya demir gibi dağlarıyla irsâ ve ta’mid ederek havayla iştibak ettiğinden, muvazeneti muhafaza olunmuştur. Demek, dağlar o geminin demir ve direkleri hükmündedirler.

1. “Dağları zemininize kazık ve direk yaptık.” Nebe’ Sûresi, 78:7.

Saniyen: İnkılâbât-ı dahiliyeden ihtizazat o dağlarla iskât olunurlar. Zira dağlar yerin mesâmâtı hükmündedir. Dâhilî bir heyecan olduğu vakit, arz dağlarla teneffüs ettiğinden, gazabı ve hiddeti sükûnet bulur. Demek arzın sükûn ve sükûneti dağlar iledir.

Salisen: İmaret-i arzın direği beşerdir. Hayat-ı beşerin direği dahi, menabi-i hayat olan mâ ve türab ve havanın istifadeye lâyık suretiyle muhafazalarıdır.

Halbuki, şu üç şerait-i hayatın kefili dahi dağlardır. Zira dağ ve cibal mehazin-i mâ olduğu gibi, cezb-i rutubet hasiyetiyle havaya meşşâta oluyor. Hararet ve bürudeti tâdil ettiği gibi, havaya mahlût olan muzır gazların teressübüne ve havanın tasfiyesine sebep olduğu gibi, toprağa da terahhum ediyor. Çamurluk ve bataklık ve bahrin tasallutundan muhafaza eder.

Rabian: Belâgatçe vech-i münâsebet ve müşâbehet budur: Faraza bir adam hayal balonuyla küreden yüksek yere uçarsa, dağların silsilelerine baksa, acaba tabaka-i türabiyeyi direkler üstüne serilip atılmış bedevî haymeler gibi tahayyül ederse ve münferit dağları da bir direk üstünde kurulan bir çadıra benzetilse, acaba tabiat-ı hayale muhalefet olur mu? Faraza sen o silsileleri müstakil dağlarla beraber sath-ı arza keyfiyet-i vaziyeti bir bedevî A'rabın karşısında tasvir tarzında tahayyül ve tahyil edersen, şöyle: "Bu silsileler Arab-ı bedeviyenin haymeleri gibi arz sahrasında kurulmuş ve taraf taraf da çadırlar tahallül etmiş" desen, Arapların hayalî olan uslûplarından uzak düşmüyorsun.

Hem de eğer vehimle bu kasr-ı müşeyyed-i âlemden tecerrüd edip uzaktan hikmet dürbünüyle mehd-i beşer olan yere ve sakf-ı merfû olan semaya temaşa edersen, sonra silsile-i cibalde temessül ve etraf-ı semaya temas eden daire-i ufukla mahdud olan semayı, bir fustat gibi yerin üstüne vaz' ve cibal evtadıyla rapt olunmuş bir çadır kubbesini tahayyül ve tevehhüm edersen, müttehem edemezler. Sekizinci Meselenin tenbihinde bir-iki misal daha gelecektir.

Yedinci Mesele

Kur'ân'da zikrolunan, [1] دَحٰيهَا ve [2] سُطِحَتْ ve [3] فَرَشْنَاهَا ve [4] وَتَغْرُبُ الشَّمْسُ فِى عَيْنٍ حَمِئَةٍ ve emsalleri gibi, bazı ehl-i zahir, tağlit-i ezhan için onlarla temessük ederler. Lâkin müdafaaya biz muhtaç değiliz. Zira müfessirîn-i izâm, âyâtın zamâirindeki serâirleri izhar eylemişlerdir. Bize hacet bırakmamışlar, fakat bir ders-i ibret vermişler ve sermeşk yazmışlar.

وَلٰكِنْ بكُوا قَبْلِي فَهَيِّجُوا لِي الْبُكَاءَ وَهَيْهَاتَ ذُو
رَحْم يَرُقُّ لِبكَائِي [5]

1. “Yeri yayıp döşedi.” Nâziât Sûresi, 79:30.
2. “Yayılmış.” Gâşiye Sûresi, 88:20.
3. “Yeri döşeyip düzenledik.” Zâriyât Sûresi, 51:48.
4. “(Nihayet gün batısına vardı) ve güneşin hararetli ve çamurlu bir çeşme suyundagurub ettiğini (gördü).” Kehf Sûresi, 18:86.
5. Fakat benden önce ağladılar, ağlamak için beni heyecana getirdiler. Benim ağıtlarıma acıyan merhamet sahipleri nerede?

Malûmdur: Malûmu ilâm, bahusus müşâhed olursa, abestir. Demek, içinde bir nokta-i garabet lâzımdır—ta onu abesiyetten çıkarsın.

Eğer denilse: “Bakınız, nasıl arz, küreviyetiyle beraber musattaha ve size mehd olmuştur; denizin tasallutundan kurtulmuş.” Veyahut “Nasıl şems, istikrarla beraber tanzim-i maişetiniz için cereyan ediyor.” Veyahut “Nasıl binler seneyle uzak olan şems, ayn-ı hamiede gurub ediyor.” Maânî-i âyât kinayetten sarahate çıkmış oluyor. Evet, şu garabet noktaları, belâgat nükteleridir.

Sekizinci Mesele

İşaret

Ehl-i zahiri hayse-beyse vartalarına atanlardan birisi, belki en birincisi, imkânâtı, vukuâta karıştırmak ve iltibas etmektir. Meselâ diyorlar: “Böyle olsa, kudret-i İlâhiyede mümkündür. Hem ukûlümüzce azametine daha ziyade delâlet eder. Öyleyse bu vaki olmak gerektir.”

Heyhat! Ey miskinler! Nerede aklınız kâinata mühendis olmaya liyakat göstermiştir? Bu cüz’î aklınızla hüsn-ü küllîyi ihata edemezsiniz. Evet, bir zira’ kadar bir burun altından olsa, yalnız ona dikkat edilse, güzel gören bulunur!

Hem de onları hayrette bırakan tevehhümleridir ki, imkân-ı zâtî, yakîn-i ilmîye münafidir. O halde yakîniye olan ulûm-u âdiyede tereddüt ettiklerinden, *lâ edrî*’lere yaklaşıyorlar. Hattâ utanmıyorlar ki, mesleklerinde lâzım gelir: Van Denizi, Sübhan Dağı gibi bedihî şeylerde tereddüt edilsin. Zira onların mesleğince mümkündür, Van Denizi düşâb ve Sübhan Dağı da şekerle örtülmüş bala inkılâp etsin. Veyahut o ikisi, bazı arkadaşımız gibi küreviyetten razı olmayarak sefere gittiklerinden, ayakları sürçerek umman-ı ademe gitmeleri muhtemeldir. Öyleyse, deniz ve Sübhan, eski halleriyle bakî olduklarını tasdik etmemek gerektir!

Elâ! Ey mantıksız miskin! Neredesiniz? Bakınız. Mantıkta mukarrerdir, mahsûsattaki vehmiyat bedihiyattandır. Eğer bu bedaheti inkâr ederseniz, size nasihate bedel tâziye edeceğim. Zira ulûm-u âdiye sizce ölmüş ve safsata dahi hayat bulmuş derecesindedir.

Dördüncü belâ ki, ehl-i zahiri teşviş eder; imkân-ı vehmîyi, imkân-ı aklî ile

iltibas ettikleridir. Halbuki, imkân-ı vehmî, esassız olan ırk-ı taklitten tevellüdle safsatayı tevlid ettiğinden, delilsiz olarak herbiri bedihiyatta bir “belki,” bir “İhtimal,” bir “şekke” yol açar. Bu imkân-ı vehmî, galiben muhakemesizlikten, kalbin zaaf-ı âsâbından ve aklın sinir hastalığından ve mevzu ve mahmulün adem-i tasavvurundan ileri gelir. Halbuki, imkân-ı aklî ise, vâcib ve mümteni olmayan bir maddede, vücut ve ademe bir delil-i kat’îye dest-res olmayan bir emirde tereddüt etmektir. Eğer delilden neş’et etmişse makbuldür; yoksa muteber değildir.

Bu imkân-ı vehmînin ahkâmındandır ki, bazı vehhamlar diyor: “Muhtemeldir burhanın gösterdiği gibi olmasın. Zira akıl herbir şeyi derk edemez. Aklımız da buna ihtimal verir.”

Evet, yok; belki ihtimal veren vehminizdir. Aklın şe’ni burhan üzerine gitmektir. Evet, akıl herbir şeyi tartamaz; fakat böyle maddiyatı ve en küçük hâdimi olan basarın kabzasından kurtulmayan bir emri tartar. Faraza tartmaz ise, biz de o meselede çocuk gibi mükellef değiliz.

Tenbih

Ben “zahirperest” ve “nazar-ı sathî sahibi” tâbiriyle yad ettiğim ve tevbih ve tânif ile teşhir ettiğim muhatab-ı zihniyem, ağleb-i halde ehl-i tefrit olan ve cemâl-i İslâmı görmeyen ve nazar-ı sathiyle uzaktan İslâmiyete bakan hasm-ı dindir. Fakat, bazan ehl-i ifrat olan, iyilik bilerek fenalık eden dinin cahil dostlarıdır.

Beşinci belâ: Ehl-i tefrit ve ifrat olan biçarelerin ellerini tutarak zulümata atan birisi de, her mecazın her yerinde taharrî-i hakikat etmektir. Evet, mecazda bir dane-i hakikat bulunmak lâzımdır ki, mecaz ondan neşvünema bularak sümbüllensin. Veyahut hakikat, ışık veren fitildir; mecaz ise, ziyasını tezyid eden şişesidir. Evet, muhabbet kalbde ve akıl dimağdadır; elde ve ayakta aramak abestir.

Altıncı belâ: Nazarı tams eden ve belâgatı setreden, zahire olan kasr-ı nazardır. Demek, ne kadar akılda hakikat mümkün ise, mecaza tecavüz etmezler. Mecaza gidilse de meâli tutulur. Bu sırra binaendir: Âyet ve hadisin tefsir veya tercümesi, onlardaki hüsün ve belâgatı gösteremez. Güya onlarca karine-i mecaz, aklen hakikatin imtinâıdır. Halbuki, karine-i mânia, aklî olduğu gibi, hissî ve âdî ve makamî, daha başka çok şeylerle de olabilir. Eğer istersen, Cennetü’l-Firdevs gibi olan *Delâilü’l-İ’câz*’ın iki yüz yirmi birinci kapısından gir. Göreceksin, o koca Abdülkahir, gayet hiddetli olarak böyle müteassifleri yanına çekmiş, tevbih ve tekdir ediyor.

Yedinci belâ: Muarrefi münekker eden biri de, hareke gibi bir arazı, zâtiye ve

eyniyeye hasrettiklerinden, “gayr-ı men hüve leh” olan vasf-ı câriyi inkâr etmek lâzım geldiğinden, şems-i hakikat tarz-ı cereyanından çıkarılmıştır. Acaba böyleler Arapların uslûplarına hiç nazar etmemişlerdir ki, nasıl diyorlar: “Dağlar bize rast geldi. Sonra bizden ayrıldı. Başka bir dağ başını çıkardı. Sonra gitti, bizden mufarakat eyledi. Deniz dahi güneşi yuttu, ilh...” *Miftah-ı Sekkâkî*’de beyan olunduğu gibi, pek çok yerlerde san’at-ı beyaniyeden olan kalb-i hayali, esrar-ı beyaniye için istimal etmektedirler. Bu ise, deveran sırrıyla mağlâta-i vehmiye üzerine müesses bir letafet-i beyaniyedir.

Şimdi sermeşk olarak iki misal-i mühimmeyi beyan edeceğim. Tâ ki o minval üzerine işleyesin. Şöyle:

وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَآءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ [1]

وَالشَّمْسُ تَجْرِى لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا [2]

1. “Gökteki dağ gibi bulutlardan Allah dolu taneleri indirir.” Nur Sûresi, 24:43.
2. “Güneş de onlar için bir delildir ki, kendisine tâyin edilmiş bir yörüngede akıp gider.” Yâsin Sûresi, 36:38.

Şu iki âyet gayet şâyân-ı dikkattirler. Zira zahire cümud, belâgatin hakkını cühud demektir. Zira birinci âyette olan istiâre-i bedia o derece hararetlidir ki, buz gibi olan cümudu eritir. Ve bulut gibi zahir perdesini berk gibi yırtar. İkinci âyette belâgat o kadar müstakar ve muhkem ve parlaktır ki, seyri için güneşi durdurur. Evvelki âyet, قَوَارِيرَ مِنْ فِضَّةٍ [1] naziresidir. O da onun gibi bir istiâre-i bediayı tazammun eylemiştir. Şöyle ki:

Cennetin evânîleri şîşe olmadığı gibi, gümüş dahi değildir. Belki şîşenin gümüşe olan mübayeneti, bir istiâre-i bedianın karinesidir. Demek şîşe şeffafiyetiyle, fidda dahi beyaz ve parlaklık hasebiyle, güya Cennetin kadehlerini tasvir etmek için iki nümunedirler ki, Sâni-i Rahmân bu âleme göndermiş, tâ nefis ve mallarıyla Cennete müşteri olanların rağabatını tehyiç ve iştahlarını açsın.

Aynen bunun gibi, مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ [2] bir istiâre-i bedia ondan takattur ediyor. O istiârenin zemini ise, zemin ve âsuman mabeyninde hükm-ü hayalle tasavvur olunan müsabakat ve rekabetin tahayyülü üzerine müessestir. Mezraası şöyledir ki, zemin kar ve bered ile tezemmül veya taammüm eden dağlarıyla ve rengârenk besâtîniyle süslendiği gibi, güya ona rekabeten ve inaden, âsuman dahi cibâl ve besâtîni andıran rengârenkle teşekkül eden ve dağlara nazireler yapmak için, parça parça dağılan bulutlarıyla sarılıp cilveger oluyor. O dağ gibi parça parça bulutlar, sefineler, veyahut dağlar, veyahut

develer, veyahut bostan ve dereler denilse, teşbihte hatâ edilmemiş olur. O cevvdeki seyyarelerin çobanı ra'ddır. Kamçı gibi, berkini başları üzerine silkeleyip dolaştırıyor. O musahhar sâbihalar ise, o bahr-i muhit-i havâîde seyir ve cereyan etmekle, mahşere tesadüf etmiş dağları andırırlar. Güya sema, su buharının zerratını ra'd ile silâh başına davet ettiği gibi, "Rahat olun" emriyle herkes yerine gider, gizlenir.

1. "Onlar gümüş beyazlığında, billûr berraklığında kaplardır." İnsan Sûresi, 76:16.
2. "Gökteki dağ gibi bulutlardan Allah dolu taneleri indirir." Nur Sûresi, 24:43.

Evet, çok defa bulut dağın libasını giydiği gibi, heykeliyle teşekkül etmekle beraber, bered ve kar'ın beyazıyla televvün ve rutubet ve burudetiyle tekeyyüf eder. Öyleyse, bulut ve dağ komşu, arkadaştırlar. Birbirine levazımatını âriye vermeye mecburdurlar. Bu uhuvvet ve mübadeleti, Kur'ân'ın çok yerleri gösterir. Zira bazan onu, onun libasında ve ötekini berikinin suretinde bize gösterir. Hem de Tenzîl'in pek çok menazilinde dağ ve bulut birbirinin elini tutup musafaha ettikleri vardır. Nasıl kitab-ı âlemin bir sahifesi olan zeminde muânaka ve musafahaları şahittir. Zira umman-ı havada iskele hükmünde olan dağ tepesinde lenger-endaz olduklarını görüyoruz.

İkinci âyet: [1] وَالشَّمْسُ تَجْرِى لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا Evet, تَجْرِى [2] bir üslûba işaret ettiği gibi, لِمُسْتَقَرٍّ [3] dahi bir hakikati telvîh eder. Demek câizdir ki; تَجْرِى lâfzıyla şöyle bir uslûba işaret olsun. Şöyle:

1. "Güneş de onlar için bir delildir ki, kendisine tâyin edilmiş bir yörüngede akıp gider." Yâsin Sûresi, 36:38.
2. Akıp gider... Yâsin Sûresi, 36:38.
3. Yörüngesinde... Yâsin Sûresi, 36:38.

Şems, demiri altından yapılmış mühezzeb, müzehheb, zırhlı bir sefine gibi esîrden olan ve "mevc-i mekfûf" tâbir olunan umman-ı semada seyahat ve yüzüyor. Eğer çendan müstakarrında lenger-endazdır. Lâkin o bahr-i semada o zeheb-i zâib cereyan ediyor. Fakat o cereyan a'razî ve tebeî ve tefhim için mürâat ve ihtiram olunan nazar-ı hissî iledir. Fakat hakikî iki cereyanı vardır. Olmazsa da olur. Zira maksat beyan-ı intizamdır. Esâlîb-i Arab'ta olduğu gibi tebeî ise veya zâtî ise, nizamın nokta-i nazarında birdir.

Saniyen: Şems müstakarrında, mihveri üzerinde müteharrik olduğundan, o erimiş altın gibi eczaları dahi cereyan ediyor. Bu hareke-i hakikiye evvelki hareke-i mecaziyenin danesidir, belki zembereğidir.

Salisen: Şemsin müstakarrı denilen tahtırevanıyla ve seyyarat denilen asakir-i seyyaresiyle göçüp sahrâ-yı âlemde seyr ü seferi, mukteza-yı hikmet görünüyor. Zira kudret-i İlâhiye herşeyi hayy ve müteharrik kılmıştır ve sükûn-u mutlakla hiçbir şeyi mahkûm etmemiştir. Mevtin biraderi ve ademin ammizadesi olan

atâlet-i mutlakla, rahmeti bırakmamış ki kaydedilsin. Öyleyse, şems de hürdür. Kanun-u İlâhiye itaat etmek şartıyla serbesttir, gezebilir. Fakat başkasının hürriyetini bozmamak gerektir ve şarttır. Evet, şems, emr-i İlâhîye temessül eden ve herbir hareketini meşiet-i İlâhiyeye tatbik eden bir çöl paşasıdır.

Evet, cereyan hakikî ve zâtî olduğu gibi a'razî ve hissî de olabilir. Nasıl hakikîdir, öyle de mecazîdir. Bu mecazın menarı [1] تَجْرِى 'dir. Üslûbun ukde-i hayatiyesine telvih eden lâfız [2] لِمُسْتَقَرٍّ dir.

Elhasıl: Maksad-ı İlâhîsi, nizam ve intizamı göstermektir. Nizam ise, şems gibi parlıyor. [3] كُلِ الْعَسَلَ وَلاَ تَسَلْ kaidesine binaen, nizamı intaç eden harekete şems veyahut deveran-ı arz, hangisi olursa olsun, asıl maksadı ihlâl etmediği için, sebeb-i aslînin taharrîsine mecbur değiliz. Meselâ, قَالَ 'nin *elif*'iyle hıffet hâsıldır. Aslı ne olursa olsun, *vav*'a bedel *kaf* dahi olsa fark etmez. Yine *elif*, *elif* ve hafiftir.

1. Akıp gider... Yâsin Sûresi, 36:38.
2. Yörüngesinde... Yâsin Sûresi, 36:38.
3. Balı ye, kaynağını sorma.

İşaret

Bu tasviratla beraber, hiss-i zahire istinaden, zahir, mutaassıbane bir cümud-u bâridi göstermek, nasıl ki belâgatin hararet ve letafetine münafidir. Öyle de, delil-i Sâni olan nizam-ı âlemin esası olan hikmetullahın şahidi olan istihsan-ı aklîye cârih ve muhaliftir. Şöyle:

Meselâ, Sübhan Dağına çok fersahla uzak bir mesafeden müteveccih olsan ve istesen ki, Sübhan senin cihât-ı erbaana mukabil gelse, veyahut her cihete mukabil olarak görmüşsün. Bu tebdil ve tebeddüle lâzım olan rahat bir sebebi olan kaç hareket-i vaz'iye ile birkaç adım atmak gibi en kısa yolu terk ve Sübhan Dağı gibi dehşetli bir cirm-i azîmi seni hayrette bırakacak bir daire-i azîmeyi kat etmesini tahayyül veya teklif etmek gibi gayet uzun yolu ve israf ve abesiyete acip bir misali nizam-ı âleme esas tutmak, bence nizama cinayet etmektir. Şimdi insafla, nazar-ı hakikatle bu taassub-u barideye bak: Nasıl istikra-i tâmmın şehadetiyle sabit olan bir hakikat-i bâhireye muaraza ediyor. O hakikat ise budur:

Hilkatte israf ve abes yoktur. Ve hikmet-i ezeliye, kısa ve müstakim yolu terk etmez. Uzun ve müteassif yolu ihtiyar etmez. Öyleyse, acaba istikrâ-i tâmmın mecaza karine olmasından ne mani tasavvur olunur ve neden câiz olmasın?

Tenbih

Eğer istersen Mukaddemata gir. Birinci Mukaddemeyi, suğrâ ve Üçüncü Mukaddemeyi kübrâ yap. Sana netice verecektir ki: Ehl-i zahirin zihinlerini teşviş eden, felsefe-i Yunaniyeye incizaplarıdır. Hattâ o felsefeye fehm-i âyette bir esas-ı müselleme nazarıyla bakıyorlar. Hattâ oğlu ölmüş bir kocakarıyı güldürecek derecede bir misal budur ki: Bazılar öyle bir zâtın kelâmındaki fülûs-u felsefeyi, cevher-i hakikatten temyiz etmeyecek dereceden pek çok derecede âlî olan o zât-ı nakkad, Kürtçe demiş ki: [1] عَنَاصِرْ جِهَارِنْ زِوَانِنْ مَلَكْ Halbuki, bu sözle hükemanın mezhebi olan ki, “Melâike-i kiram maddeden mücerreddirler” red yolunda tasrih ediyor ki, “Melâike-i kiram anasırdan mahlûk ecsam-ı nurâniyedirler.” Onlar fehmetmişler ki, anasır dört oldukları İslâmiyettendir. Acaba?.. Dörtlüğü ve unsuriyeti ve besateti, hükema ıstılahatından ve müzahref olan ulûm-u tabiiyenin esaslarındandır. Hiç usul-ü İslâmiyeye taallûkları yoktur. Belki zahir müşahedetle hükmolunan bir kaziyedir.

1. Unsurlar dört tane olup melekler de onlardan (nur unsurundan) yaratılmışlardır.

Evet, dine teması olan herşey, dinden olması lâzım gelmiyor. Ve İslâmiyetle imtizaç eden herbir madde İslâmiyetin anasırından olduğunu kabul etmek, unsur-u İslâmiyetin hâsiyetini bilmemek demektir. Zira Kitap ve sünnet ve icmâ ve kıyas olan anasır-ı erbaa-i İslâmiye, böyle maddeleri terkip ve tevlit etmez.

Elhasıl: Unsuriyet ve besatet ve erbaiyet, felsefenin bataklığındandır; şeriatın maden-i safîsinden değildir. Fakat felsefenin yanlışı seleflerimizin lisanlarına girdiğinden, bir mahmil-i sahih bulmuştur. Zira selef “Dörttür” dediklerinden murat, zahiren dörttür. Veyahut hakikaten ecsam-ı uzviyeyi teşkil eden müvellidülmâ’ ve müvellidülhumuza ve azot ve karbon, yine dörttür.

Eğer hür fikirsen, bu felsefenin şerrine bak: Nasıl ezhanı esaretle sefalete atmıştır. Aferin hürriyetperver olan hikmet-i cedidenin himmetine ki, o müstebid hikmet-i Yunaniyeyi dört duvarıyla zîr-ü zeber etmiştir. Demek muhakkak oldu ki, âyâtın delâil-i i’câzının miftahı ve esrar-ı belâgatın keşşafı, yalnız belâgat-ı Arabiyenin madenindendir. Yoksa, felsefe-i Yunaniyenin destgâhından değildir.

Ey birader! Vaktâ ki keşf-i esrar merakı bizi şu makama kadar getirdi. Biz de seni beraber çektik, senitâciz ettik. Hem senin çok yorgunluğunu dahi biliriz. Şimdi Unsuru’l-Belâgat ve i’câzın miftahı olan İkinci Makalenin içerisine seni gezdirmek istiyorum. Sakın o makalenin iğlâk-ı uslûbu ve içinde cilveger olan mesailin elbiselerinin perişaniyeti seni temaşasından müteneffir etmesin. Zira iğlâk eden, mânâsındaki dikkat ve kıymettir. Ve perişan eden ve ziynet-i zahiriyeden müstağnî eden, mânâsındaki cemâl-i zâtiyesidir.

Evet, nazlanan ve istiğna gösteren nazeninlerin mehirleri dikkattir. Ve menzilleri dahi kalbin süveydasıdır. Bunlara giydirdiğim elbise, zamanın

modasına muhaliftir. Zira Şarkî Anadolu mektebi denilen yüksek dağlarda büyümüş olduğumdan, alaturka terziliğe alışamadım. Hem de şahsın üslûb-u beyanı, şahsın timsal-i şahsiyetidir. Ben ise, gördüğünüz veya işittiğiniz gibi, halli müşkil bir muammâyım.

تَمَّ تَمَّ [1]

1. Tamamlandı, tamamlandı.

Unsuru’l-Belâgat

اَلطَّيِّبَاتُ لِلّٰهِ وَالصَّلَوَاتُ عَلٰى نَبِيِّهِ [1]

İkinci Makale

Belağatın ruhuna taallûk eden birkaç meselenin beyanındadır.

Birinci Mesele

1. Bütün kelimat-ı tayyibeler Allah’a mahsustur ve bütün salâvat ve dualar Onun Nebisinin üzerine olsun.

Tarih lisan-ı teessüfle bize ders veriyor ki: Saltanat-ı Arabın câzibesiyle A’cam, Araplara muhtelit olduklarından, Kelâm-ı Mudârî’nin melekesi denilen belâgat-ı Kur’âniyenin madenini müşevveş ettikleri gibi; öyle de, Acemlerin ve acemîlerin belâgât-ı Arabiyenin san’atına girdiklerinden, fikrin mecrâ-yı tabiîsi olan nazm-ı maânîden, zevk-i belâgatı nazm-ı lâfza çevirmişlerdir. Şöyle ki:

Efkâr ve hissiyatın mecrâ-yı tabiîsi nazm-ı maânîdir. Nazm-ı maânî ise mantıkla müşeyyeddir. Mantıkın üslûbu ise, müteselsil olan hakâike müteveccihtir. Hakâike giren fikirler ise, karşısında olan dekâik-ı mâhiyatta nâfizdirler. Dekâik-ı mahiyat ise, âlemin nizam-ı ekmeline mümidd ve müstemmiddirler. Nizam-ı ekmelde herbir hüsnün menbaı olan hüsn-ü mücerred mündemiçtir. Hüsn-ü mücerred ise, mezâyâ ve letâif denilen belâgat çiçeklerinin bostanıdır. Çiçeklerin bostanı, cinan-ı hilkatte cilveger olan, ezhara perestiş eden ve şair denilen bülbüllerin nağamâtıdır. Bülbüllerin nağamâtına âheng-i rûhanî veren ise, nazm-ı maânîdir.

Hal böyle iken, Araptan olmayan dahîl ve tufeylî ve acemîler belâgat-ı Arabiyede üdeba sırasına geçmeye çalıştıklarından, iş çığırdan çıktı. Zira bir milletin mizacı o milletin hissiyatının menşei olduğu gibi, lisan-ı millîsi de hissiyatının mâkesidir. Milletin emziceleri muhtelif olduğu gibi, lisanlarındaki istidad-ı belâgat dahi mütefavittir–lasiyyemâ Arabî lisanı gibi nahvî bir lisan olsa...

Bu sırra binaen, cereyan-ı efkâra mecrâ ve belâgat çiçeklerine çimengâh olmaya çok derece nâkıs ve kısa ve kuru ve kır’av olan nazm-ı lâfız; mecrâ-yı

tabiîsi olan nazm-ı mânâya mukabele ederek belâgatı müşevveş etmiştir.

Zira acemîler su-i ihtiyar veya sevk-i ihtiyaçla lâfzın tertip ve tahsinine ve maâni-i lüğaviyenin tahsiline daha ziyade muhtaç olduklarından ve elfâz, mecrâ olmak cihetiyle daha âsân ve daha zahir ve nazar-ı sathîye daha mûnis ve hevâm gibi avamın nazarlarını daha cazibedar ve avamperestâne nümayişlere daha müstaid bir zemin olduğundan, elfâza daha ziyade sarf-ı himmet etmişlerdir. Yani, ne kadar bir mesafe kat ederse, önlerine çok muşa'şa' sahralar kendilerini göstermek şanında olan tertib-i maânide olan tegalgulden zihinlerini çevirip, elfâz arkasına koşup, dolaşıyorlar. Maânînin tasavvurlarından sonra elfâzın arkasına gitmekle fikirleri çatallaşmıştır. Gide gide elfâz mânâya galebe etmekle istihdam ederek, "lafız, mânâya hizmet etmek" olan kaziye-i tabiiye aksine çevrildiğinden, tabiat-ı belâgattan böyle lâfızperest mutasallıfların san'atına kadar, yok, belki tasannularına, uzun bir mesafe girmiştir. Eğer istersen, Harîrî gibi bir dahiye-i edebin *Makâmât*'ına gir, gör. O dâhiye-i edep nasıl hubb-u lâfza mağlûp olarak, lâfızperestlik hevesi o kıymettar edebini lekedar ettiği gibi, lâfızperestlere de bast-ı özür etmiştir ve nümune-i imtisal olmuştur. Onun için, o koca Abdülkâhir bu hastalığı tedavi etmek için *Delâil-i İ'câz* ve *Esrarü'l-Belâgat*'ın bir sülüsünü onun ilâçlarından doldurmuştur. Evet, lâfızperestlik bir hastalıktır; fakat bilinmez ki hastalıktır.

Tenbih

Lâfızperestlik nasıl bir hastalıktır; öyle de, sûret-perestlik ve üslûb-perestlik ve teşbih-perestlik ve hayal-perestlik ve kafiye-perestlik, şimdi filcümle, ileride ifrat ile, tam bir hastalık ve mânâyı kendine feda edecek derecede bir maraz olacaktır. Hattâ bir nükte-i zarafet için veya kafiyenin hatırı için, çok edip, edepte edepsizlik etmeye şimdiden başlamışlardır.

Evet, lâfza ziynet verilmeli, fakat tabiat-ı mânâ istemek şartıyla. Ve sûret-i mânâya haşmet vermeli, fakat meâlin iznini almak şartıyla. Ve üslûba parlaklık vermeli, fakat maksûdun istidadı müsait olmak şartıyla. Ve teşbihe revnak vermeli, fakat matlûbun münasebetini göze almak ve rızasını tahsil etmek şartıyla. Ve hayale cevelân ve şa'şaa vermeli, fakat hakikati incitmemek ve ağır gelmemek ve hakikate misal olmak ve hakikatten istimdat etmek şartıyla gerektir.

İkinci Mesele

Kelâmın hayatlanması ve neşvüneması, mânâların tecessümüyle ve cemâdâta nefh-i ruh etmekle bir mükâleme ve mubâhaseyi içlerine atmaktır. Şöyle:

"Deveran" ile tabir olunan, vücutta ve ademde iki şeyin mukarenetiyle biri

ötekisine illet ve me’haz ve menşe zannolunması olan itikad-ı örfî üzerine müesses olan mağlâta-i vehmiye üstüne mebnî olan, kuvve-i hayalden neş’et eden sihr-i beyanıyla, sehhar gibi cemâdâtı hayatlandırır, birbiriyle söyletir. İçlerine ya adaveti veya muhabbeti atar. Hem de mânâları tecessüm ettirir, hayat verir, içinde hararet-i gariziyeyi derc eder.

Eğer istersen, gürültülü menzil ıtlakına şâyeste olan bu beyte gir:

يُنَاجِنِي الْاِخْلَافُ مِنْ تَحْتِ مَطْلِهِ وَتَخْتَصِمُ الْاٰمَالُ
وَالْيَأْسُ فِي صَدْرِي

Yani, “Mumâtala-i hak perdesi altında hulfü’l-va’d benimle konuşuyor. Der: Aldanma! Onun için, sînemde ümitlerim yeis ile kavgaya başladılar; o mütezelzil hane olan sadrımı harap ediyorlar.” Göreceksin, nasıl şâir-i sâhir emel ve ye’si tecsim etmekle hayatlandırarak, nemmâm olan ihlâfın fitnesiyle bir muharebe ve muhasamayı temsil eyledi. Güya sinematoğraf gibi bu beyit senin aklına rüya görünüyor. Evet, bu sihr-i beyanî bir nevi tenvim eder.

Veyahut yerin yağmurla muâşaka ve şekvasını dinle. İşte:

تَشَكَّى الْاَرْضُ غَيْبَتَهُ اِلَيْهِ وَتَرْشُفُ مَائَهُ رَشْفَ
الرُّضَابِ

Yani, yağmurun geç gelmesini ona teşekkî eder. Mahbubun ağız suyu gibi suyunu emer. Acaba yeri Mecnun, sehabı Leylâ hâletlerinde bu şiir sana tahyil etmiyor mu?

Tenbih

Bu şiiri güzel gösteren, içindeki hayalin hakikate bir derece müşabehetidir. Zira yağmur gecikse, sonra gelse, toprak vız vız gibi bir savtı çıkartarak suyunu çeker. Bu hali gören, geçliğine ve şiddet-i ihtiyacına intikal ettiğinden, meşhur deveranın sırrıyla ve tevehhümün tasarrufatıyla bir muâşaka ve mükâleme suretine ifrağ eder.

İşaret

Herbir hayalde bu çiznök gibi bir dane-i hakikat bulunmak şarttır...

Üçüncü Mesele

Kelâmın elbise-i fahiresi veyahut cemâli ve sureti, üslûp iledir. Yani, kalıb-ı kelâm iledir. Şöyle ki:

Ya dikkat-i nazar veya tevaggul veya mübaşeret veya san’atın telâkkuhuyla hayalde tevellüd eden temayülâtın hususiyatından teşekkül eden suretlerden terekküp eden istiare-i temsiliyenin parçaları telâhuk ettiklerinden tenevvür ve teşerrüb ve teşekkül eden üslûp, kelâmın kalıbı olduğu gibi, cemâlin mâdeni ve hulel-i fâhirenin destgâhıdır. Güya aklın borazanı denilmeye şâyân olan irade, ses etmekle, kalbin karanlık köşelerinde yatan mânâlar çıplak, yalın ayak, baş açık olarak çıktıklarından, mahall-i suver olan hayale girerler. O hazinetü’l-hayalde buldukları sureti giyerler. En ekall bir yazmayı sarar. Veya bir pabucu giyer. Lâakal bir nişanla çıkar. Hiç olmazsa bir düğmeyle veya bir kelimeyle, kendinin nerede terbiye olduğunu gösterir.

Eğer bir kelâmın–fakat tabiattan çıkmış bir kelâmın–üslûbunda im’ân-ı nazar edersen, kendi san’atı içinde işleyen mütekellimi o âyine-misal üslûbun içinde göreceksin. Hattâ nefsini nefesinden ve sesinden, mahiyetini nefsinden (üfürmesinden) tevehhüm; ve mizaç ve san’atını kelâmıyla mümteziç tahayyül etsen, Hayâliyyun mezhebinde muâteb olmuyorsun. Eğer tereddütle senin hayalin, hastalığı var ise Kaside-i Bürde’den olan

وَاسْتَفْرِغِ الدَّمْعَ مِنْ عَيْنٍ قَدْ اِمْتَلَأَتْ مِنَ الْمَحَارِمِ
وَالْزَمْ حِمْيَةَ النَّدَمِ [1]

olan bîmarhaneye git, gör: Nasıl Hakîm-i Busayrî, istifrağla ve nedametin perhiziyle sana reçete yazar! Eğer iştihanın açılmasıyla üslûp denilen hakikatin şişesindeki zülâl-i mânâ nasıl kendine muvafık ve nasıl imtizaç etmesini seyretmek ve o zülâli içmeye iştahın varsa, meyhaneye git ve de: “Ey meyhaneci, kelâm-ı belîğ nedir?” Elbette onun san’atı onu şöyle söylettirecek:

1. Haramla dolmuş olan gözlerinden gözyaşı akıt ve pişmanlık perhizine sarıl.

“Kelâm-ı beliğ, ilim denilen çömleklerde pişirilen ve hikmet denilen büyük küplerde duran ve fehim denilen süzgeçle süzülen âb-ı hayat gibi bir mânâyı, zürefa denilen sâkiler döndürüp efkâr içer; esrarda temeşşî etmekle hissiyatı ihtizaza getiren kelâmdır.”

Eğer böyle sarhoşların sözlerinden hoşlanmıyorsan, suyun mühendisi olan hüdhüd-ü Süleyman’ın Sebe’den getirdiği nebe’ ve haberi dinle: Nasıl inzal-i Kur’ân ve ibdâ-ı semavat ve arz eden Zülcelâlin tavsifini etmiştir! Hüdhüd diyor: “Bir kavme rastgeldim. Zemin ve âsumandan mahfiyatı çıkaran Allah’a secde etmiyorlar...” Bak, evsaf-ı kemâliye içinde hüdhüdün hendesesine telvih eden, vasf-ı mezburu yalnız ihtiyar eyledi.

İşaret

Üslûptan muradım, kelâmın kalıbıdır ve suretidir. Başkalar başka diyorlar. Ve

belâgatça faydası, kıssâtın tefârıkını ve perişan olan parçalarını iltiham ve bitiştirmektir.

Tâ kaide-i “Bir şey sabit olursa levazımıyla sabittir” sırrıyla bir cüz’ü tahrik etmekle kıssâtın küllünü ihtizaza getirmektir. Güya mütekellim, üslûbun bir köşesini muhataba gösterse, muhatap kendi kendine velev bir derece karanlık olsa da tamamını görebilir.

Bak, nerede olursa olsun, “mübâreze” lâfzı, pencere gibi, meydan-ı harbi, içinde harp olarak sana gösterir. Evet, çok böyle kelimeler vardır. Hayalin sinematografisi denilse câizdir.

Tenbih

Üslûp merâtibi pek mütefâvittir. Bazan o kadar lâtif ve rakiktir ki, nesîm-i seherden daha âheste eser. Bazan o kadar gizli oluyor ki, bu zamanın harbinin diplomatlarının desâis-i harbiyelerinden daha mesturdur. Bir diplomatın kuvve-i şâmmesi lâzımdır, tâ istişmam edebilsin.

Ezcümle: Yâsin sûresinde [1] مَنْ يُحْيِ الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ şive-i ifadeden, Zemahşerî مَنْ يَبْرُزُ اِلَى الْمَيْدَانِ [2] üslûbunu istişmam etmiştir. Evet, insan isyanla Hâlıkın emrine karşı mânen müdafaa ve mübâreze eder.

1. "Çürümüş kemikleri kim diriltecek?" Yâsin Sûresi, 36:78.
2. Var mı meydana çıkan!

Dördüncü Mesele

Kelâmın kuvvet ve kudreti ise, kelâmın kuyûdâtı birbirine cevap vermek ve keyfiyatı birbirine muavenet etmekle, umumen karınca kaderince, asıl garaza işaret ve herbiri parmağını maksat üzerine bırakmakla,

عِبَارَاتُنَا شَتّٰى وَحُسْنُكَ وَاحِدٌ وَكُلٌّ اِلَى ذَاكَ الْجَمَالِ يُشِيرُ [1]

düsturuna timsal olmaktır. Demek, kuyûdât zenav gibi veyahut dereler gibi, maksat ise ortalarından istimdad edici bir havuz gibi olmak gerektir.

1. “İbarelerimiz ayrı ayrı ise de, senin hüsnün birdir. Hepsi de o hüsne işaret ediyorlar.”

Elhasıl: Zihnin şebekesi üstünde tersim olunan ve nazar-ı akıl ile alınan suret-i garaz, müşevveş olmamak için, tecavüb ve teavün ve istimdad lâzımdır.

İşaret

Bu noktadan intizam neş’et etmekle tenasüp tevellüd edip hüsün ve cemâl parlar. Eğer istersen, Rabb-i İzzetin kelâmına teemmül et. Ezcümle:

Zerresi büyük bir taş kadar büyük olan azaptan tahvif ve insanı, kalâk ve tahammülsüz olduklarını göstermek için sevk edilen [1] وَلَئِنْ مَسَّتْهُمْ نَفْحَةٌ مِنْ عَذَابِ رَبِّكَ olan âyete bak. Nasıl ki, “şeyi zıddından in’ikâs ettirmek” olan kaide-i beyâniyeye binaen, tehvil ve tahvif için azabın bir parçasının derece-i tesirini göstermek istediğinden, kıllet olan esas-ı maksada, nasıl kelâmın her tarafı elini oraya uzatıp kuvvet veriyor. Şöyle:

HAŞİYE-1* اِنْ lâfzındaki teşkik ile tahfif; ve (*) مَسَّتْ ’deki yalnız temas; ve (*) نَفْحَةٌ maddesinde ve sîgasında ve tenkirindeki taklil ve tahkir; ve (*) مِنْ ’deki teb’iz; ve nekâle bedel (*) عَذَابٌ zikrindeki tehvin; ve (*) رَبِّكَ ’deki îmâ-i rahmet, umumen taklili göstermekle, azabı nihayet derecede ta’zîm ve tehvil eder. Zira azı böyle olursa, çoğundan Allah esirgesin!

1. “And olsun ki, Rabbinin azabından küçük bir esinti onlara hafifçe dokunacak olsa...” Enbiyâ Sûresi, 21:46.

Haşiye-1 * اِنْ şayet (bk. ḥ-r-f: Cer harfleri); مَسَّتْ hafifçe; نَفْحَةٌ küçük bir esinti, bir üfürük; مِنْ ...dan (bk. ḥ-r-f: Cer harfleri); عَذَابٌ az bir azap; رَبِّكَ Rabbin.

Tenbih

Bu sana sermeşktir; yazabilirsen meşk et. Zira bütün âyât-ı Kur’âniye bu intizam ve tenasüp ve hüsne mazhardırlar. Fakat makasıd bazan mütedâhilen müteselsildir. Herbirinin tevabii ötekiyle mukarin olur, fakat muhtelit olmaz. Dikkat etmek gerektir. Zira nazar-ı sathî böyle yerlerde çok halt eder.

Beşinci Mesele

Kelâmın servet ve vüs’ati ise nasıl suret-i terkip, nefs-i maksadı gösterir. Öyle de müstetbeâtının telmihâtıyla ve esâlîbin işârâtıyla garazın levazım ve tevâbiini göstermek ve ihtizaza getirmektir. Zira telmih ve işaret ise, sakin olan hayâlâtı ihtizaza ve sâkit olan cevanibini söylettirmekle, kalblerin en uzak köşelerindeki istihsanı ve alkışlamayı tehyiç etmeye büyük bir esastır. Evet, telmih ve işaret ise, yolun etrafını temaşayla tenezzüh etmek içindir. Kast ve talep ve tasarruf için değildir. Demek, mütekellim onda mes’ul olmaz. Eğer istersen, bu beyitlerin içlerine gir. Bir derece seyre şayan noktalar vardır:

İşte çal olan atına binmiş, nazenin karşısında gençlenmek isteyen ihtiyar babanın sakalının içine bak,belâgatın çok anahtarlarını bulacaksın. Al, kapıları aç, işte

قَالَتْ كَبِرْتَ وَشِبْتَ قُلْتُ لَهَا هٰذَا غُبَارُ وَقَايِعِ الدَّهْرِ

Yani, dedi: “İhtiyar oldun.” Dedim: “Değildir; belki mesâib-i dehrin gürültüsünden ayakları altından çıkıp sakalıma konmuş bir beyaz gubardır.”

Hem de,

وَلاَ يُرَوِّعْكَ اِيمَاضُ الْقَتِيرِ بِهِ فَاِنَّ ذَاكَ اِبْتِسَامُ
الرَّأْيِ وَالْاَدَبِ

Yani, “Sakalımın beyazlanmakla parlaması seni korkutmasın. Zira nur-u mütecessim gibi dimağdan erimiş sakaldan mecrâ bulup kendini gösteren fikir ve edebin tebessümüdür.”

Hem de,

وَعَيْنُكَ قَدْ نَامَتْ بِلَيْلِ شَبِيبَةٍ فَلَمْ تَنْتَبِهْ اِلاَّ بِصُبْحِ
مَشِيبِ

Yani, “Gece gibi gençlikte gözün nevm-i gaflette dalmış, ancak subh-misal olan sakalın beyazıyla uyanabildi.”

Hem de,

وَكَأَنَّمَا لَطَمَ الصَّبَاحُ جَبِينَهُ فَاقْتَصَّ مِنْهُ وَخَاضَ فِى
اَحْشَائِهِ

Yani, “Ciriti istemek yolunda, sabah, atımın yüzüne yed-i beyzâsıyla bir tokat vurdu. Atım dahi kısasını almak için tayyar olan subha erişti, yere vurdu, içinde dört ayağıyla gezindi. Demek atım çal’dır.”

Hem de,

كَأَنَّ قَلْبِى وُشَاحَاهَا اِذَا خَطَرَتْ وَقَلْبَهَا قُلْبُهَا فِى
الصَّمْتِ وَالْخَرَسِ

Yani, “Kalbim mâşukumun kemeri gibi hareket ve hışhış etmekte; onun kalbi ise onun bileziği gibi sükûn ve sükûttadır. Demek beli ince, bileği kalın olduğu gibi, kalbim müştak, onun kalbi müstağnîdir. Demek, hüsün ve aşkı ve istiğnayı ve iştiyakı bir taşla vurmuştur.”

Hem de,

وَاَلْقٰى بِصَحْرَاءِ الْغَبِيطِ بَعَاعَهُ نُزُولَ الْيَمَانِيِّ ذِى
الْعِيَابِ الْمُحَمَّلِ

Yani, “Tâcir-i Yemenî gibi yağmurdan gelen sel, yüklerini, eskallerini gabît sahrâsına attı. Nasıl ki bir tüccar akşamda bir köye gelse, gecede köylülerrengârenk eşyalarını satın alsalar; sabahleyin herkes bir renklesüslenmiş olduğu halde evinden çıkıyor. Hattâ köyün çobanı dahi kırmızıbir mendili bağlıyor. Öyle de, sel sahrâya yükünü attığı gibi, ticaret-i hafiyeye benzer imtizâcât-ı kimyeviyeyle çiçeklerin nazeninlerine güya rengârenk elbise alınır, dikilir. Hattâ çiçeklerin çobanı ıtlakına şayan olan kefne[1] başını kırmızılaştırıyor.”

Hem de,

غَارَ الْوَفَاءُ وَفَاضَ الْغَدْرُ وَانْفَرَجَتْ مَسَافَةُ الْخُلْفِ
بَيْنَ الْقَوْلِ وَالْعَمَلِ

Yani, “Vefa, gavr-ı in’idama çekildi. Tûfan-ı gadir feverana başladı. Kavl ve amel ortasında uzun bir mesafe açıldı.”

Uzağa gitmek istemiyorsan, bu makalenin bir parça mâkabline nazar et. Bu meseleye nümune olmak için çok parçaları bulacaksın. Ezcümle:

“Âyâtın delail-i i’câzının miftahı ve esrar-ı belâgatının keşşâfı yalnız belâgat-ı Arabiyedir. Felsefe-i Yunaniye değildir.”

Veyahut makale-i ûlâda olan mesele-i ûlânın hâtimesindeki işarete bak. İşte:

“Hilkat denilen şeriat-ı fıtriyye, meczup ve misafir olan küre-i arza farz etmiştir ki: Şemse iktida eden yıldızların safında durmak, süzûz etmemek... Zira, zemin zevciyle beraber [2] اَتَيْنَا طَآئِعِينَ demişlerdir. Taat ise cemaatle daha ahsendir.”

Şimdi teemmül et. Bu misaller, karşı ve arkalarından öyle makamatı gösterir ki, arkalarından başka makamat hayal-meyal gibi başını çıkarıyor.

1. Dikenli, ihrak edilir bir dağ mahsulüdür.
2. “İsteyerek emrine uyduk.” Fussilet Sûresi, 41:11.

Altıncı Mesele

Kelâmın semeratı ise, tabakat-ı muhtelifede, suver-i muteaddidede teşekkül

eden maânîdir. Şöyle:

Kimyaya âşinâ olanlara malûmdur. Bir maddeyi, meselâ altın gibi bir unsuru istihsal edildiği vakit, makine veya fabrikayla müteaddit borularla, muhtelif teressübâtıyla, mütenevvi teşekkülâtla, tabakât-ı mütefavitede geçer. En nihayet, ondan bir kısım tahassul eder. Kelâm denilen maâni-i mütefavitenin fotoğrafıyla alınmış muhtasar bir haritanın istiab ettiği gibi mefâhim-i mütefavitenin suret-i teşekkülü budur ki:

Tesirat-ı hariciyeden kalbin bir kısım ihtisasatı ihtizaza gelmekle müyülât tevellüt eder. Ondan hevaî mânâlar bir derece aklın nazarına ilişmekle aklı kendine müteveccih eder. Sonra o buhar halindeki mânâ bir kısmı tekâsüf etmekle, temâyülât ve tasavvurâtın bir kısmı müallâk kalıp, bir kısım dahi takattur ettiğinden, akıl ona rağbet gösterir. Sonra mâyi halindeki kısımdan bir kısım tasallüp ve tahassul ettiğinden, akıl onu kelâm içine alıyor. Sonra o mütesallibten bir resm-i mahsus ile temessül ve tecellî ettiğinden, akıl onun kametine göre, bir kelâm-ı mahsus ile onu gösterir.

Demek, müteşahhıs olanı, kelâmın suret-i mahsusası içine alıyor. Ve tasallub etmeyeni fehvanın eline verir. Ve tahassul etmeyeni işaret ve keyfiyet-i kelâma yükler. Ve takattur etmeyeni kelâmın müstetbeâtına havale eder. Ve tebahhur etmeyeni üslûbun ihtizazatına ve kelâmla refakat eden mütekellimin etvarıyla rapteder. İşte bu silsilenin borularından ismin müsemmâsı ve fiilin mânâsı ve harfin medlûlü ve nazmın mazrufu ve heyetin mefhumu ve keyfiyatın mermuzu ve müstetbeatın müşarünileyhleri ve hitabı teşyi eden etvarın muharrikleri, hem de “Dâllün bil-ibare”nin maksudu ve “dâllün bi’l-işaret”in medlûlü ve “dâllün bi’l-fehvâ”nın mefhum-u kıyasîsi ve “dâll-bi’l-iktizâ”nın mânâ-yı zarurîsi ve daha başka mefahim, umumen bu silsilenin birer tabakasından in’ikad eder ve şu madenden çıkar. Eğer seyretmek istersen, kendi vicdanına bak, şu meratibi göreceksin. Şöyle:

Senin mahbubun, vaktâ gözünüzün penceresinden şua ve berk-i hüsnünü vicdanınıza ilka ederse, o aşk denilen nâr-ı mûkade birden yandırmaya başladığından, hissiyat iltihaba başlamakla, âmâl ve müyûlât dahi heyecana gelip birden o âmâller, üst kattaki hayalin tabanını deler. İmdat istediklerinden, o hazinetü’l-hayalde safbeste-i hareket ve mahbubun mehasinini ellerinde tutmuş veyahut onun mehasinini hatıra getirmekle tasvir eden, başkasının mehasiniyle işbâ olunmuş olan hayalât ise o âmâlin imdadına koşarlar; beraber hücum edip hayalden lisana kadar inmekle beraber, zülâl-i visale olan meyli arkalarında ve firaktan olan teellümü sağda ve tâzim ve tedip ve iştiyakı sola, ve terahhum ve lûtfu iktiza eden mahbubun mehasinini önlerine, ve hediye olarak medihanın gerdanını ve senanın dürlerini ellerine almakla beraber, o

اَلنَّارُ الْمُوقَدَةُ عَلَى الْاَفْئِدَةِ[1] ıtlakına şayan olan o ateşi söndürmek için zülâl-i visali celb eden tavsif-i bi’l-fezâil ile arz-ı hacet ederler.

İşte, bak, kaç tabakatta bildiğin mânâdan başka ne kadar maânî başlarını çıkarıp görünüyor. Eğer korkmuyorsan, İbn-i Farıd’ın veya Ebû Tayyib’in gözlerinden müthiş olan vicdanlarına bak. Ve vicdanın tercümanı olan

غَرَسْتُ بِاللَّحْظِ وَرْدًا فَوْقَ وَجْنَتِهَا حَقٌّ لِطَرْفِيَ اَنْ
يَجْنِيَ الَّذِى غَرَسَا[2]

Hem de

فَلِلْعَيْنِ وَ الْاَحْشآءِ اَوَّلَ هَلْ اَتٰى تَلاَ عَائِدِى الْآسِى
وَثَالِثَ تَبَّتِ[3]

1. Allah’ın tutuşturduğu, tâ kalplerin üstüne çıkacak bir ateş.
2. Göz ucuyla yanaklara bir gül diktim, diktiği gülü koparmak gözümün hakkıdır.
3. Beni ziyaret eden doktor, göz ve iç organlarım için “Hel etâ” Sûresininbirinci âyetiyle “Tebbet” Sûresinin üçüncü âyetini okudu.

Hem de

صَدَّ حَمَا ظَمَاىَ لُمَاكَ لِمَاذَا وَهَوَاكَ قَلْبِى صَارَ مِنْهُ
جُذَاذًا[1]

Hem de

حُشَاىَ عَلٰى جَمْرٍ ذَكِيٍّ مِنَ الْغَضَا وَعَيْنَاىَ فِى
رَوْضٍ مِنَ الْحُسْنِ تَرْتَعُ[2]

gör ve dinle ki, çendan gözleri Cennette tenezzüh eder; fakat vicdanlarındaki Cehennem tazip eder. Öyle de, mehâsinine işaret ve istiğnasına remiz ve teellüm-ü firaka imâ ve şevke tasrih ve taleb-i visale telvih ve terahhumunu celb eden hüsnüne tansis etmekle beraber, hissiyatını tahrik eden heyet-i etvarıyla çok hayâlât-ı rakikayı göstermişlerdir.

1. Niçin dudağındaki koyu renk, benim seni şiddetle sevmeme engel oldu. Halbuki aşkından kalbim param parça olmuştur.
2. İç organlarım dikenli ağaçtan tutuşmuş ateş koru üzerindedir. Gözlerim ise güzellikten oluşan bir bahçede dolaşmaktadır.

İşaret

Nasıl bir hükûmetin intizamında, her memura istidadı nispetinde, vazife derecesinde, hizmet miktarınca ücret vermek lâzımdır. Öyle de, böyle meratib-i mütefaviteden ihtilât eden mânâlar ise, garaz-ı küllî olan mesûk-u lehü’l-kelâmın

merkezine kurbiyet nispetinde ve maksuda hizmet derecesinde, herbirine inayet ve ihtimamda hisse ve nasiplerini taksim-i âdil ile tefrik etmek gerektir. Tâ ki o muâdeletle intizam ve o intizamdan tenasüp ve tenasüpten hüsn-ü vifak ve o hüsn-ü vifaktan hüsn-ü muâşeret ve o hüsn-ü muâşeretten kelâmın kemâline bir mizanü't-ta'dil çıkabilsin. Yoksa vazifesi hizmetkârlık ve tabiatı çocukluk olanlar, büyük rütbeye girmekle tekebbür eder. Tekebbür etmekle tenasübünü bozup muâşereti teşviş eder. Demek, kuyûdât-ı kelâmın istidatlarını nazara almak gerektir.

Evet, herşeyi istidadı nispetinde terfi etmek lâzımdır. Zira görünüyor ki, göz, burun gibi bir âzâ ne kadar güzelolursa, hattâ altından olursa, haddinden büyük olduğu halde suretiçirkin eder.

Tenbih

Nasıl bazan en küçük bir nefer bir hizmete, meselâ düşman ordusuna keşf-i râze gider, müşir gidemez. Veyahut bir küçük talebe yaptığı işi büyük bir âlim yapamaz.Çünkü büyük adam herşeyde büyük olmak lâzım gelmez. Herkes kendisan'atında büyüktür. Kezalik, o maâni-i mütezahime içinde bazan bir küçük mânâ riyaset eder; o kıymettar oluyor. Zira onun vazifesi şimdi gelecek bir esbab ile ehemmiyetlidir.

Buna işaret eden ve kıymetine menar olan sarih hüküm ve lâzım-ı karîbinin adem-i salâhiyetidir ki, onun hatırası için irsal-i lâfız ve sevk-i hitap edilsin ve kelâm dahi postacılık etsin. Zira ya bedihî ve malûmdur, görünüyor; veyahut hafif ve zayıftır, asıl garazda ehemmiyeti yoktur. Veyahut onu hüsn-ü telâkki ve kabul edecek ve ona kulak verecek muhatap yoktur. Veyahut mütekellimin haline muvafakat ve tekellüme dâi olan arzuya hizmet edemez. Veyahut muhatabın şe'n ve haysiyetine imtizaç, istimzaç edemez. Veyahut kelâmın makamında ve müstetbeatın tevâbiinde ecnebî görünüyor. Veyahut garazın muhafazasına ve levazımın tedarikine müstaid değildir. Demek, her bir makamda bu esbablardan yalnız birinin sözü dinlenir. Fakat umumen ittihad etseler, kelâmı en yüksek tabakaya çıkartıyorlar.

Hâtime

Bazı maâni-i muallâka vardır ki, bir şekl-i muayyenesi ve bir vatan-ı hususiyesi yoktur. Müfettiş gibi herbir daireye girer. Bazı kendine hususî bir lâfız takıyor. Bu muallakâtın bir kısmı ise harfiye ve hevâiye gibidir. Başka kelime onu derûnuna çeker. Bazan bir cümleye, belki bir kıssate nüfuz eder. Ne vakit o cümleyi ezdirirsen, ruh gibi o mânâ takattur eder. Meselâ hasret ve iştiyak ve temeddüh ve teessüf, ilâ âhir gibi mânâlardır.

Yedinci Mesele

Belâgatın ukde-i hayatiyesi, tâbir-i diğerle beyanın felsefesi veyahut şiirin hikmeti ise, hariciyatın nevâmisi ve mekayisini temessül etmektir. Şöyle:

Hakâik-ı hâriciyedeki kanunları kıyas-ı temsilî cihetiyle ve deveran tarikiyle ve vehmin tasarrufuyla şairane olan mâneviyat ve ahvalde yerleştirmektir. Demek âyine gibi hariçten in'ikâs eden hakikatin şualarını temessül eder. Güya kendi san'at-ı hayaliyesiyle ve nakş-ı kelâmîsiyle hilkat ve tabiatı taklit ve muhâkât eder.

Evet, kelâmda hakikat olmazsa da, en ekall şebih ve nizamından istimdat etmek ve onun danesi üzerinde sümbüllenmek gerektir. Fakat her danenin mahsus bir sümbülü vardır. Bir buğday bir ağaç kadar sümbüllenmez. Felsefe-i beyan nazara alınmazsa, belâgat hurâfât gibi, hayal gul gibi, sâmie hayretten başka bir fayda vermez.

İşaret

Felsefe-i beyaniyeye müşabih, nahvin dahi bir felsefesi vardır. O felsefe ise, vâzı'ın hikmetini beyan eder. Kütüb-ü nahivde mezkûr olan münâsebât-ı meşhûre üzerine müessestir. Meselâ bir mâmule iki âmil dâhil olmaz. Ve *hel* lâfzı fiili gördüğü gibi sabretmez, visal ister. Hem fail kuvvetlidir, kavî olan zammeyi kendine gasp eder. Mesele, hariç ve kâinatta carî olan kanunların birer aks-i misalîsidir.

Tenbih

Bu münasebât-ı nahviye ve sarfiye olan hikmet-i vâzı' ise, felsefe-i beyan derecesinde olmazsa da, pek büyük bir kıymeti vardır. Ezcümle, istikra ile sabit olan ulûm-u nakliyeyi ulûm-u akliyenin suretlerine çeviriyor.

Sekizinci Mesele

Maâni-i beyâniyenin aşılaması ve telkihi ve mânâların becayiş ve inkılâpları, kelimenin mânâ-yı hakikîsi, ya garaz veyahut mânâ-yı muallakadan birisini teşerrüb ve içine cezb etmektir. Zira, içine girdiği vakit, sahibülbeyt olan hakikate ve esasa dönüyor. Ve asıl lâfzın sahibi olan mânâ ise, bir suret-i hayatiyeye dönüyor, ona medet verir. Ve müstetbeattan istimdat eder. Bu sırdandır ki, kelime-i vahidenin maâni-i müteaddidesi oluyor. Ve becayiş ve telkihat bundan çıkar. Bu noktadan gaflet eden, büyük bir belâgatı kaybeder.

İşaret

Bir şey merkep ve binilmişse [HAŞİYE-1*] عَلٰى lâfzına müstahak olduğu gibi, zarf

gibi içine aldığından, (*) فِي lâfzını ister. [1] تَجْرِى فِى الْبَحْرِ gibi. Hem de bir şey âlet olduğundan, (*) بَاءْ lâfzını ister. [2] صَعَدْتُ السَّطْحَ بِالسُّلَّمِ gibi. Ve mekân ve merkep olduğundan, فِي ve عَلٰى lâfızları dahi ister. Hem de gaye olduğundan, (*) اِلٰى ve (*) حَتّٰى lâfızlarını ister. İllet ve zarf olduğundan, (*) لاَمْ ve فِي lâfızları dahi ister.

[1] وَالشَّمْسُ تَجْرِى لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا gibi. İşte sermeşk; sen de kıyas edebilirsen et.

Haşiye-1 *bk. Kavramlar Sözlüğü (ḥ-r-f: Cer harfleri).
1. "Denizde akıp gider." Bakara Sûresi, 2:164.
2. Dama merdivenle çıktım.

Tenbih

Bu mütedâhil mânâların hangisi daha ziyade senin garazına temas eder; ve maksada sıla-i rahim vardır; ileriye sür ve izhar et. Bâkîleri ona teşyi edici yaptır. Yoksa, senin tarz-ı ifaden haşmet ve ziynet-i beyaniyeden çıplak olacaktır.

Dokuzuncu Mesele

İrade-i cüz'iyeyi ve tasavvur-u basiti âciz bırakan kelâmın yüksek tabakası şudur ki:

Mütedâhilen müteselsil olan makasıdın taaddüdü ve mütenasilen murtabıt olan metalibin teselsülü ve netice-i vahideyi tevlid eden asılların ictimâı ve herbiri ayrı ayrı semere veren fürû-u kesirenin istinbatına istidad veya tazammunu iledir. Şöyle ki:

Maksadü'l-makasıt olan en uzak ve yüksek hedef-i garazdan ayrılıp gelmekte olan maksatlar birbirine murtabıt ve birbirinin noksaniyetini tekmil ve komşuluk hakkını eda etmekle kelâma vüs'at ve azamet verir. Güya birini vaz' etmekle öteki ve diğeri ve başkasını ve daha başkasını vaz' eder. Ve sağ ve solda ve her cihetin nispetini gözetmekle birden o makasıdı, kelâmın kasr-ı müşeyyedesine kuruyor. Güya çok akılları kendi aklına muâvenet etmek için istiâre etmiş, istihdam ediyor. Sanki o mecmu-u makasıtta herbir maksat tesavir-i mütedâhileden müşterekün fîh bir cüzdür. Nasıl mütedâhil tasvirlerde siyah bir noktayı bir ressam koysa, o nokta birinin gözü, ötekisinin yüzünün hali, berikisinin burnunun deliği, başkasının ağzı olduğu gibi, kelâm-ı âlîde dahi öyle

noktalar vardır.

1. “Güneş de onlar için bir delildir ki, kendisine tâyin edilmiş bir yörüngede akıp gider.” Yâsin Sûresi, 36:38.

Kıyas-ı mürekkeb ve müteşa’ab sırrıyla metalib tenasül edip teselsül etmektir. Güya mütekellim o metalibin beka ve tenasülünün bir tarih-i tabiîsine işaret eder. Meselâ, âlem güzeldir. Demek Sânii, Hakîmdir; abes yaratmaz, israf etmez, istidâdâtı mühmel bırakmaz. Demek, intizamı daima tekmil edecek. Ciğer-şikâf ve tahammülsûz ve emel öldürücü bütün kemâlâtı zîr-ü zeber eden hicran-ı ebedî olan ademi, insana musallat etmez. Demek, saâdet-i ebediye olacaktır. Üçüncü Makalenin İkinci Şehadetinin Mukaddemesinde nübüvvet-i mutlakanın mebhasinde, insanın hayvandan üçüncü cihet-i farkı, buna iyi bir misaldir.*İkinci nokta:*

Üçüncü nokta: Netice-i vahideyi tenâtüc eden usul-ü müteaddideyi cem ve zikretmektir. Zira herbir aslın yüksek neticeyle kasten ve bizzat irtibatı olmazsa, lâakal bir derece ihtizaza ve inkişafa getirir. Güya usûl denilen mezâhir ve âyinelerin ihtilâfıyla ve netice ve mütecellînin vahdetiyle maksadın tecerrüdüne ve ulviyetine ve hayat-ı âlem denilen deveran-ı umumî tesmiye olunan hayat-ı külliye ile yad edilen hakikatiyle kelâmın kuvve-i hayatiyesinin ittisaline işarettir. Üçüncü Makalenin âhirindeki Üçüncü Maksatta olan Birinci Maksat buna bir derece misaldir. Hem deÜçüncü Makalede Dördüncü Mesele ve meslekten olan işaret ve irşad ve tenbih ve muhakeme buna misaldir.

فَانْظُرْ اِلٰى كَلاَمِ الرَّحْمٰنِ الَّذى عَلَّمَ الْقُرْاٰنُ فَبِاَىِّ
اٰيَاتِ رَبِّكَ لاَ تَتَجَلَّى هٰذِهِ الْحَقِيقَةُ فَوَيْلٌ
حِينَئِذٍلِلظَّاهِرِيِّينَ الَّذِينَ يَحْمِلُونَ مَالاَ يَفْهَمُونَ
عَلَىالتَّكْرَارِ[1]

1. Kur’ân’ı öğreten Rahmân’ın kelâmına bir bak: Rabbinin âyetlerinden hangi biri var ki, bu hakikat ondatecellî etmesin? Yazıklar olsun o zahirperestlere ki, anlamadıkları şeyi tekrara hamlederler.

Evet, Rabb-i İzzetin kelâmına dikkat edilse bu hakikat her yerde nur gibi parlar. Evet, nur gibi köşelerinde ve mekatı’larında ictimâ edip zülâl-i belâgat fışkırıyor. Nefrin o zahirperestlere ki, bu hakikatten gaflet edip tekrara hamlediyorlar!

Dördüncü nokta: Kelâmı öyle ifrağ etmek ve istidad vermektir ki, pek çok fürûların tohumlarını mutazammın ve pek çok ahkâma me’haz ve pek çok maânîye ve vücuh-u muhtelifeye delâlet etmektir. Güya bu istidadı tazammunla kelâmın kuvve-i nâmiyesinin kuvvetine telvih eder ve hasılatının kesretini gösterir. Sanki o fürû ve vücuhların mahşeri olan meselede cem eder, tâ ki

mezaya ve mehasinini muvazenet edip herbir fer'i bir garaza sevk ve herbir vechi bir vazifeye tayin eder.

فَانْظُرْ اِلٰى قِصَّةِ مُوسٰى فَاِنَّهَا اَجْدٰى مِنْ تَفَارِيقِ
الْعَصَااَخَذَهَا الْقُرْاٰنُ بِيَدِهِ الْبَيْضَاءِ فَخَرَّتْ
سَحَرَةُالْبَيَانِ سَاجِدِينَ لِبَلَاغَتِهِ [1]

Evet, kıssa-i Mûsâ meşhur darb-ı meseldeki tefariku'l-asâdan[2] daha nâfidir. Nasıl o asa ne kadar parçalansa yine bir işe yarar. Kıssa-i Mûsâ dahi öyledir. Bu hâsiyetine binaendir ki, Kur'ân yed-i beyza-i mu'cizü'l-beyanıyla o kıssayı aldı ve suver-i müteaddidede gösterdi. Herbir ciheti hüsn-ü istimâl etti. Fenn-i beyanın seherâsı, belâgatına secde ber zemin-i hayret ve muhabbet ettiler.

1. Kıssa-i Mûsâ'ya bir bak. Bu kıssanın tamamında, büyük bir kuvvet vardır ki, Kur'ân onu yed-i beyzâsına aldığı vakit, ilm-i beyanın sâhirleri, onun belâgati karşısında secdeye varmışlardır.
2. Tefariku'l-asâ: "Asânın parçaları"; faydası, başkalarının faydasından daha umumî olankimse için kullanılan Arapça bir deyim. (*Mecmau'l-Emsâl*, Ebu'l Fadl Ahmed bin Muhammed bin İbrahim el-Meydânî, ö: 518 h.)

Ey birader! Bu meselede olan hayal-meyal belâgat, bu esalib ile sana öyle bir şecereyi tersim eder ki, cesîm urûku müteşâbike, uzun boğumları mütenasika ve müteşaib, dalları müteanika, meyve ve semeratı mütenevvia olan bir şecere-i hakikat sana tasvir eder. Eğer istersen Altıncı Meseleye temaşa et. Zira çendan müşevveş ise, bir derece bu meselenin bir parçasına misal olabilir.

Tenbih ve İtizar

Ey birader! Bilirim ki şu makale sana gayet muğlâk görünüyor. Fakat ne çare mukaddemenin şe'ni icmal ve îcâzdır, kütüb-ü sâlisede sana tecellî edecektir.

Onuncu Mesele

Kelâmın selaseti ise: Bir derece hissiyattan tafralık ve iştibak etmemek; ve tabiatı taklit; ve harice temessül; ve mesîl-i garazda sedad; ve maksat ve müstekarrın temeyyüzüdür. Şöyle ki:

Kelâmda hissiyat da tamam olmadan çifte atmak, başkasıyla mezc etmek, selâsetini tağyir eder. Ve nizamsız iştibaktan tevakki ve maâni-i müteselsilede tederrüc lâzımdır.

Hem de san'at-ı hayaliyesiyle tabiata şakirtlik etmek gerektir. Tâ tabiatın kavanini onun san'atında in'ikâs edebilsin.

Hem de tasavvuratını öyle hariciyata muhâkî ve müşakil etmek lâzımdır. Farazâ tasavvuratı dimağdan kaçıp hariçte tecessüm etseler, hariç onları istilhak; ve neseplerini inkâr etmesin ve desin: "Onlar ben'im" veyahut "Keennehu" veyahut "Benim veledimdir."

Hem de garazın mesîlinde ve kastın mecrasında teferruk etmemek için sedad etmek, çele-çepe temayül etmemektir. Tâ canipler garazın kuvvetini teşerrüb etmekle ehemmiyetsiz etmesin. Belki köşeler, tazammun ettikleri taravet ve letafetiyle zenav gibi garaza imdat ve kuvvet vermek gerektir.

Hem de kastın müstekarrı temeyyüz ve ağrazın mültekası taayyün etmek selâsetin selâmetine lâzımdır.

On Birinci Mesele

Beyanın selâmet ve sıhhati ise, hükmü, levazım ve mebâdisiyle ve âlât-ı müdafaasıyla ispat etmektir. Şöyle ki:

Bir hükmün levazımını ihlâl etmemek, rahatlığını bozmamak ve nazara almak ve mebadîsinden istimdad-ı hayat etmek için müracaat etmek ve hücum eden evhamın itirazatına mukabele edecek sual-i mukaddere cevap olan kuyudatıyla tekallüt etmek gerektir. Demek, kelâm meyvedar bir ağaçtır. Cinayet ve ictinadan himayet etmek için dikenleri ve süngüleri dizilmişler. Güya o kelâm, birçok münazaratın neticesi ve pek çok muhâkematın zübdesi olduğundan, gayet ulvî olarak evhamın şeyatîni, istirak-ı sem’ edemezler, eğri nazarla bakamazlar. Güya mütekellim altı cihetini nazara alıp etrafına bir sur çekmiştir. Yani, mevzu veyahut mahmulü takyid ile, veyahut tavsifle, veyahut başka cihetle vehmin hücumuna müsait noktalarda birer müdafi müheyya ederek, baştan aşağıya kadar mukadder suallere cevap hükmünde olan kuyudatıyla mücehhez etmektir.

Eğer buna misal istersen, şu kitap bitamamihî buna uzunca bir misaldir. Lâsiyyema, makale-i sâlise en parlak bir misaldir.

On İkinci Mesele

Kelâmın selâmet ve rendeçlenmesi ve itidal-i mizacı ise, her kaydın istihkak ve istidadına göre inayeti taksim ve hil’at-ı üslûbu tevzi ve giydirmektir. Hem de hikâyet de olursa, mütekellim kendini mahkiyyun anh yerinde farz etmek gerektir. Şöyle:

Eğer başkasının hissiyat ve efkârının tasvîrinde ise mahkiyyun anh’a hulûl etmek ve onun kalbinde misafir olmak ve lisanıyla tekellüm etmek gerektir. Eğer kendi malında tasarruf etse, alâmet-i kıymet olan itibar ve ihtimamın taksiminde her kaydın istihkak ve istidad ve rütbesini nazara almakla taksiminde adalet ve üslûplarda istidadın kametine göre kesmektir. Tâ herbir maksat onun münasibinde olan üslûptan cilveger olabilsin. Zira üslûbun esasları üçtür:

Birincisi: Üslûb-u mücerrettir. Seyyid Şerif’in ve Nasıruddîn-i Tûsî’nin sade olan ma’raz-ı kelâmları gibi.

İkincisi: Üslûb-u müzeyyendir. Abdülkahir'in *Delâilü'l-İ'câz* ve *Esrarü'l-Belâga'*sındaki müşa'şa ve parlak kelâmı gibi.

Üçüncüsü: Üslûb-u âlîdir. Sekkâkî ve Zemahşerî ve İbn-i Sina'nın bazı muhteşem kelâmları gibi. Veyahut şu kitabın mealindeki Arabiyyü'l-ibare, lâsiyyema makale-i sâlisedeki müşevveş, fakat muhkem parçaları gibi. Zira mevzuun ulviyeti, şu kitabı üslûb-u âlîye ifrağ etmiştir. Yoksa benim san'atımın tesiri cüz'îdir.

Elhasıl: Eğer ilâhiyat ve usûlün bahis ve tasvirinde isen, şiddet ve kuvvet ve heybeti tazammun eden üslûb-u âlîden ayrılmamak gerektir.

Eğer hitabiyat ve iknaiyatta isen, ziynet ve parlaklık ve tergib ve terhibi tazammun eden üslûb-u müzeyyeni, elinden gelirse elden bırakma. Fakat gösteriş ve tasannu ve avamperestane nümayiş etmemek gerektir.

Eğer muamelât ve muhaverat ve âlet olan ilimlerde isen, vefa ve ihtisar ve selâmet ve selâset ve tabiîliği tekeffül eden ve sadeliğiyle cemâl-i zâtiyeyi gösteren üslûb-u mücerrede iktisar et.

Bu meselenin hâtimesi: Kelâmın kanaat ve istiğnası ve asabiyeti ise, makamın haricinde üslûbu aramamaktır. Şöyle ki:

Mânânın kâmetine göre bir üslûbu kestirmek istediğin vakit, dâhil-i makamda olan menbadan ve mevzuun fabrikasından, lâakal kelâmın tazammun ettiği mevzuun veya kıssâtın veya san'atın levazımının parça parçasından ve tevabiinin kıt'a kıt'asından bir üslûbu dikmek, zaruret olmadan harice medd-i nazar etmemek, tâbir hata olmasa, harice boykotaj etmekle, elbette kelâmın kuvveti tezayüd ettiği gibi, servetin dağılmamasına en büyük esastır. Demek, mânâ ve makam ve san'at ise, kelâmın delâlet-i vaz'iyesine yardım edebilir. Nasıl kelâm, delâlet-i vaz'iye ile mânâyı gösterir, öyle de, böyle üslûp ise tabiatıyla mânâya işaret eder. Eğer bir nümune istersen, Dokuzuncu Meseledeki Arabî parçalarına bak. İşte:

فَانْظُرْ اِلٰى كَلاَمِ الرَّحْمٰنِ الَّذى عَلَّمَ الْقُرْاٰنَ فَبِاَىِّ
اٰيَاتِ رَبِّكَ لاَ تَتَجَلَّى هَذهِ الْحَقِيقَةُ فَوَيْلٌ
حِينَئِذٍلِلظَّاهِرِيِّينَ الَّذِينَ يَحْمِلُونَ مَالاَ يَفْهَمُونَ
عَلَىالتَّكْرَارِ
فَاِنْ شِئْتَ فَانْظُرْ اِلٰى قِصَّةِ مُوسٰى فَاِنَّهَا اَجْدٰى مِنْ
تَفَارِيقِ الْعَصَا اَخَذَهَا الْقُرْاٰنُ
بِيَدِهِ الْبَيْضَاءِ فَخَرَّتْ سَحَرَةُ الْبَيَانِ مَحَبَّةً وَ حَيْرَةً
سَاجِدِينَلِبَلاَغَتِهِ[1]

اٰلِيَه

Eğer istersen, ulûm-u âliyenin () kitaplarının dibacelerine bak. Eğer çendan o dibacelerde şu san’at-ı belâgat çok dakik ve lâtif olmazsa da, fakat ondaki beraatü’l-istihlâl bu hakikate bir beraatü’l-istihlâldir. Hem de şu kitabın dibacesinde mu’cizata işaret yolunda Peygamberimizin zâtı, nübüvvetine mu’cize gösterilmiştir. Hem de Üçüncü Makalenin dibacesinde kelime-i şahadetin iki cümlesi birbirine şahit gösterilmiştir. Hem de Yedinci Mukaddemede, inşikak-ı kamere, yere inmeyi ilâve edenlere denilmiş: Mu’cizenin kamerini münhasif ve şems gibi burhan-ı nübüvveti Süha gibi mahfî olmasına sebep oldunuz.

Buna kıyasen, şu hakikate, şu kitapta birçok nümune bulabilirsin. Zira bu kitabın mesleği, benim gibi harice boykotajdır. Hattâ, zaruret olmazsa, efkâr ve mesailde ve misallerde ve esalipte harice boykotaj etmektir. Fakat tevafuk-u hâtır olabilir. Zira hakikat birdir. Hangi kapıyla girsen, aynını göreceksin.

Hâtime

“Söylenene bak, söyleyene bakma” söylenilmiştir. Fakat ben derim: Kim söylemiş?Kime söylemiş? Ne içinde söylemiş? Niçin söylemiş? Söylediği sözü gibidikkat etmek, belâgat nokta-i nazarından lâzımdır, belki elzemdir.

İşaret

Malûm olsun ki, fenn-i maânî ve beyanın mezayasının belâgatçe mühim bir şartı, kasten ve amden garazın cihetine emaratla işaret ve alâmâtın nasbıyla kast

ve amdini göstermektir. Zira onda tesadüf bir para etmez.

Fenn-i bedîin ve tezyinat-ı lâfziyenin şartı ise, tesadüf ve adem-i kasttır. Veyahut tesadüfî gibi tabiat-ı mânâya yakın olmaktır.

1. Kur'ân'ı öğreten Rahmân'ın kelâmına bir bak: Rabbinin âyetlerinden hangi birivar ki, bu hakikat onda tecellî etmesin? Yazıklar olsun ozahirperestlere ki, anlamadıkları şeyi tekrara hamlederler. Bu hakikatigörmek istersen, kıssa-i Mûsâ'ya bak. Bu kıssanın tamamında, büyük birkuvvet vardır ki, Kur'ân onu yed-i beyzâsına aldığı vakit, ilm-i beyanın sâhirleri, onun belâgatine hayran kalmış ve muhabbetle secdeye varmışlardır.

Telvih

Pûşîde olmasın ki, tabiata ve hakikat-i hariciyeye delâlet eden ve hükm-ü zihnîyi kanun-u hariciyle rapteden, tâbir câizse perdeyi delerek, altındaki hakkı gösteren âletlerin en sekkâbı إِنَّ-i tahkîkiyedir. Evet şu إِنَّ'nin şu hâsiyetine binaendir ki, Kur'ân'da kesretle istimal olunmuştur.

Tenbih

Ey birader! Bu makaledeki kavanin-i lâtife şu perişan esalipten teberrî ve nefret etmesi seni tağlit etmesin. Meselâ, "Eğer bu kanunlar iyi olsaydılar, onları vaz edene iyi bir ders-i belâgatı vereceklerdi. Hem de güzel bir üslûbu giyeceklerdi. Halbuki, onları vaz eden ise ümmîdir. Üslûpları dahi perişandır" gibi bir vehme zâhip olma. Yahu, bu vehme ehemmiyet verme. Zira bir fende herbir ilim sahibi onda san'atkâr olmak lâzım gelmez. Hem de ile'l-merkeziye olan kuvve-i câzibe, ani'l-merkeziye olan kuvve-i dafiaya galiptir. Çünkü kulağın dimağa karabeti ve akılla sıla-i rahmi vardır. Halbuki mâden-i kelâm olan kalp ise, lisandan uzak ve ecnebîdir. Ve hem de çok defa lisan kalbin dilini tamamen anlamıyor. Lasiyyema, kalb bazan meselenin derin yerlerinden, kuyu dibinde gibi bir tıntın ederse, lisan işitemez; nasıl tercümanlık edecektir?

Elhasıl: Fehim ifhamdan daha esheldir, vesselâm.

İtizar

Ey şu dar ve ince ve karanlık olan yolda benimle arkadaşlık eden sabırlı ve metanetli zât! Zannediyorum, bu İkinci Makalede yalnız hayretle seyirci oldun müstemi olmadın. Çünkü anlamadın. Hakkınız var. Zira, mesail gayet derin ve arkları uzun ve ibare ise gayet muhtasar ve muğlak ve Türkçem de epeyce noksan ve müşevveş, ve vaktim dahi dar, ben de acele, sıhhatim muhtel, başım nezlelidir. Şu karışık zeminde ancak şöyle bir varakpare çıkabilir.

وَالْعُذْرُ عِنْدَ كِرَامِ النَّاسِ مَقْبُولٌ [1]

Ey birader! Unsur-u Hakikati, kübrâ gibi ve Unsur-u Belâgatı suğra gibi mezc et. Elektrik şuaı gibi olan hads-i sadıkı geçir. Tâ gayet hararetli ve parlak ziyalı olan Unsur-u Akideyi netice vermek için senin zihnine istidadat verebilsin.

İşte, Unsur-u Akideyi Üçüncü Makalede arayacağız.

İşte başlıyorum: “Nahu.”

1. Özür, büyük insanların yanında makbuldür.

Unsuru’l-Akîde

اَشْهَدُ اَنْ لاٰ اِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ وَاَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللّٰهِ[1]

Bu kelime-i âliye, üssü’l-esas-ı İslâmiyet olduğu gibi, kâinat üstünde temevvüc eden İslâmiyetin en nurânî ve en ulvî bayrağıdır. Evet, misak-ı ezeliye ile peyman ve yeminimiz olan iman, bu menşur-u mukaddeste yazılmıştır. Evet, âb-ı hayat olan İslâmiyet ise, bu kelimenin aynülhayatından nebean eder. Evet, ebede namzet olan nev-i beşer içinde saadet-sarây-ı ebediyeye tayin ve tebşir olunanın ellerine verilmiş bir ferman-ı ezelîdir. Evet, kalb denilen avâlim-i gayba karşı olan penceresinde kurulmuş olan lâtife-i Rabbâniyenin fotoğrafıyla alınan timsal-i nurâniyle Sultan-ı Ezel’i ilân eden harita-i nuraniyesidir ve tercüman-ı beliğidir. Evet, vicdanın esrarengiz olan nutk-u beliğanesini cemiyet-i kâinata karşı vekâleten inşad eden hatib-i fasîhi ve kâinata Hâkim-i Ezel’i ilân eden imanın mübelliğ-i beliği olan lisanın elinde bir menşur-u lâyezâlîdir.

İşaret

Bu kelime-i şehadetin iki kelâmı birbirine şahid-i sâdıktır ve birbirini tezkiye eder. Evet, ulûhiyet nübüvvete burhan-ı limmîdir. Muhammed Aleyhisselâm, Sâni-i Zülcelâle zâtıyla ve lisanıyla burhan-ı innîdir.

1. Şehadet ederim ki Allah’tan başka ilâh yoktur ve yine şehadet ederim ki Hz. Muhammed (a.s.m.) Allah’ın resulüdür.

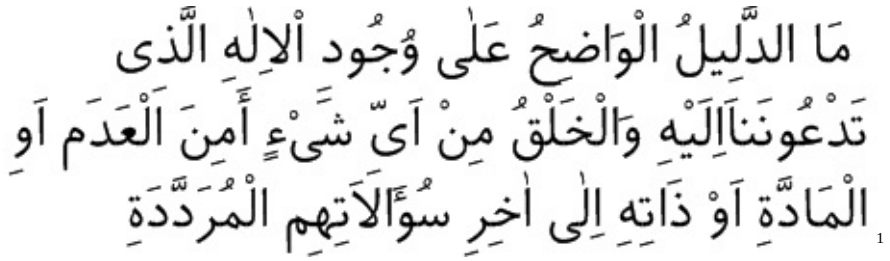
Tenbih

Hakâik-ı akâid-i İslâmiye, bütün teferruatıyla kütüb-ü İslâmiyede mufassalan müberhene ve musarrahadır, görünebilir. Ve görülen şeyi göstermek, zâhirin hafâsına veya muhatabın gabavetine işaret ve techil olduğundan, akidenin yalnız üç-dört unsurunu beyan edeceğim. Diğer hakâikini fuhûl-u ulemanın kitaplarına havale ederim. Zira bana hacet bırakmamışlar.

Mukaddeme

Ehl-i dikkatin malûmudur ki: Makâsıd-ı Kur’âniyenin fezlekesi dörttür: Sâni-i Vâhidin ispatı ve nübüvvet ve haşr-i cismânî ve adl’dir.

Birinci maksat: Delâil-i Sâni beyanındadır. Bir burhanı da Muhammed’dir (aleyhisselâtü vesselâm). Sâniin vücut ve vahdeti, ispata ihtiyaçtan müstağnidir. Lâsiyyemâ, Müslümanlara karşı çok derece eclâ ve azhardır. Binaenaleyh, hitabımı ecânibe, bahusus Japonya’ya tevcih eyledim. Zira onlar eskide bazı sualler etmiştiler; ben de cevap vermiştim. Şimdi ihtisarla yalnız bir-iki suallerine müteallik o cevabın bir parçasını söyleyeceğim. Onlardan bir sual:

[1]

Yani, vücud-u Sânie delil-i vâzıh nedir?

1. Bizi, kendisine iman etmeye çağırdığınız Allah'ın varlığına delâlet eden açık delil nedir? Mahlukat neden yaratılmıştır? Yoktan mı? Maddeden mi?Yoksa onun zâtından mı? Ve diğer tereddütlü sorular...

İşaret

Gayr-ı mütenahi olan mârifetullah, böyle mahdut olan kelâma sığışmaz. Binaenaleyh, kelâmımdaki iğlâkın mâzur tutulması mercûdur.

Tenbih

Bervech-i âtî kelâmdan maksat, muhakeme ve muvazenenin tarikini göstermektir. Tâ ki, mecmuunda hakikat tecellî etsin. Yoksa zihnin cüz'iyeti sebebiyle, o mecmuun herbir cüz'ünde neticenin tamamını taharrî etmek, kuvve-i vâhimenin tasallut ve tereddüdüyle hakikati evham içinde setretmektir.

Mukaddeme

Hakikatin keşfine mani olan arzu-yu hilâf ve iltizam-ı muhalif ve taraftar-ı nefis cihetiyle asılsız evhamını bir asla ircâ etmekle kendini mâzur göstermek; ve müşterinin nazarı gibi yalnız meâyibi görmek; ve çocuk tabiatı gibi bahaneyle mahane tutmak gibi emirlerden nefsini tecridle şartıma müraat edebilirsen, huzur-u kalb ile dinle:

Birinci Maksat

Cemi' zerrat-ı kâinat, birer birer zât ve sıfât ve sair vücuh ile gayr-ı mahdude olan imkânat mabeyninde müterediddit iken, bir ciheti takip, hayretbahşâ mesâlihi intâc etmekle Sâniin vücûb-u vücûduna şehadetle, avalim-i gaybiyenin enmuzeci olan lâtife-i Rabbaniyeden ilân-ı Sâni eden itikadın misbahını ışıklandırıyorlar.

Evet, herbir zerre kendi başıyla Sânii ilân ettiği gibi, tesâvir-i mütedahileye benzeyen mürekkebat-ı müteşabike-i mütesâide-i kâinatın herbir makam ve herbir nispetinde herbir zerre muvazene-i cereyan-ı umumîyi muhafaza ve her nisbette ayrı ayrı mesalihi intâc ettiklerinden, Sâniin kast ve hikmetini izhar ve kırâet ettikleri için, Sâniin delâili, zerrattan kat kat ziyadedir.

Eğer desen: Neden herkes aklıyla görmüyor?

Elcevap: Kemâl-i zuhurundan... Evet, şiddet-i zuhurdan görünmemek derecesine gelenler vardır: cirm-i şems gibi.

تَأَمَّلْ سُطُورَ الْكَائِنَاتِ فَإِنَّهَا مِنَ الْمَلَإِ الْاَعْلٰى اِلَيْكَ رَسَائِلُ

Yani, eb’âd-ı vâsia-i âlemin sahifesinde Nakkaş-ı Ezelînin yazdığı silsile-i hâdisatın satırlarına hikmet nazarıyla bak ve fikr-i hakikatle sarıl. Tâ ki mele-i âlâdan gelen selâsil-i resâil, seni âlâ-yı illiyyîn-i yakîne çıkarsın.

İşaret

Kalbinde nokta-i istimdat, nokta-i istinatla vicdan-ı beşer Sânii unutmamaktadır. Eğer çendan dimağ tâtil-i eşgâl etse de, vicdan edemez. İki vazife-i mühimmeyle meşguldür. Şöyle ki:

Vicdana müracaat olunsa–kalb, bedenin aktarına neşr-i hayat ettiği gibi, kalb gibi–kalbdeki ukde-i hayatiye olan mârifet-i Sâni dahi, ceset gibi istidadât-ı gayr-ı mahdude-i insaniyeyle mütenasip olan âmâl ve müyul-ü müteşaibeye neşr-i hayat eder; lezzeti içine atar ve kıymet verir ve bast ve temdid eder. İşte nokta-i istimdat...

Hem de bununla beraber, kavga ve müzahametin meydanı olan dağdağa-i hayata peyderpey hücum gösteren âlemin binler musibet ve mezahimlere karşı yegâne nokta-i istinat, mârifet-i Sânidir.

Evet, herşeyi hikmet ve intizamla gören Sâni-i Hakîme itikad etmezse ve ale’l-amyâ tesadüfe havale ederse ve o beliyyata karşı elindeki kudretin adem-i kifayetini düşünse, tevahhuş ve dehşet ve telâş ve havftan mürekkep bir halet-i cehennem-nümûn ve ciğerşikâfta kaldığından, eşref ve ahsen-i mahlûk olan insan, herşeyden daha perişan olduğundan, nizam-ı kâmil-i kâinatın hakikatine muhalif oluyor. İşte nokta-i istinat... Evet, melce, yalnız mârifet-i Sânidir.

Demek, şu iki noktayla bu derece nizam-ı âlemde hükümfermâlık, hakikat-i nefsü’l-emriyenin hâssa-i münhasırası olduğu için, her vicdanda iki pencere olan şu iki noktadan vücud-u Sâni tecellî ediyor. Akıl görmezse de fıtrat görüyor. Vicdan nezzardır; kalb, penceresidir.

Tenbih

Arş-ı kemâlât olan mârifet-i Sâniin miraclarının usulü dörttür:

Birincisi: Tasfiye ve işrâka müesses olan muhakkikîn-i sofiyenin minhacıdır.

İkincisi: İmkân ve hudusa mebnî olan mütekellimînin tarikidir. Bu iki asıl, filvaki Kur’ân’dan teşaub etmişlerdir. Lâkin, fikr-i beşer başka surete ifrağ ettiği için, tavîlüzzeyl ve müşkilleşmiştir.

Üçüncüsü: Hükemanın mesleğidir.

Üçü de taarruz-u evhamdan masûn değildirler.

Dördüncüsü: Ki belâgat-i Kur’âniyenin ulüvv-ü rütbesini ilân eden ve istikamet cihetiyle en kısası ve vuzuh cihetiyle beşerin umumuna en eşmeli olan mirac-ı Kur’ânîdir. İşte biz dahi bunu ihtiyar ettik. Bu da iki nevidir:

BİRİNCİSİ: Delil-i inayettir ki, menafi-i eşyayı tâdat eden bütün âyât-ı Kur’âniye bu delile imâ ve şu burhanı tanzim ediyorlar. Bu delilin zübdesi, kâinatın nizam-ı ekmelinde riayet-i mesalih ve hikemdir. Bu ise, Sâniin kast ve hikmetini ispat; ve tesadüf vehmini ortadan nefyediyor.

MUKADDEME: Eğer çendan her adam âlemdeki riayet-i mesalih ve intizamda istikrâ-i tâm edemez. Ve ihata edemez. Fakat nev-i beşerdeki telâhuk-u efkâr sayesinde, kâinatın herbir nev’ine mahsus kavaid-i külliye-i muntazamadan ibaret olan bir fen teşekkül etmiş ve etmektedir.

Bununla beraber, bir emirde intizam olmazsa, hüküm külliyetiyle cereyan edemediği için; kaidenin külliyeti, nev’in hüsn-ü intizamına delildir. Demek, cemi’ fünun-u ekvan, kaidelerin külliyetlerine binaen, istikrâ-i tâmla nizam-ı ekmeli intaç eden birer burhandırlar. Evet, fünun-u kâinat bitamamiha mevcudatın silsilelerindeki halkalardan asılmış olan mesalih ve semeratı ve inkılâbat-ı ahvalin telâfifinde saklanmış olan hikem ve fevaidi göstermekle Sâniin kast ve hikmetine parmakla şehadet ve işaret ettikleri gibi, şeyâtîn-i evhama karşı birer necm-i sâkıptır.

İşaret

Cehl-i mürekkebi intaç eden, nazar-ı sathîyi tevlid eden ülfetten tecrid-i nazar etsen ve akla karşı sedd-i turuk eden evhamın âşiyânı olan mümâresât-ı ilzâmiyattan nefsini tahliye etsen, hurdebinî bir hayvanın sureti altında olan makine-i dakika-i bedia-i İlâhiyenin şuursuz, mecrâ ve mahrekleri tahdit olunmayan ve imkânâtında evleviyet olmayan esbab-ı basita-i camide-i tabiiyeden husûl-pezîr ve o destgâhın masnuu olduğunu, kendi nefsini kandırıp mutmain ve ikna edemezsin. Meğer herbir zerrede Eflâtun kadar bir şuur ve Calinos kadar bir hikmeti ispat ettikten sonra, zerrât-ı saire ile vasıtasız muhabereyi itikad ve esbab-ı tabiiyenin üssü’l-esası hükmünde olan cüz-ü lâyetecezzâdaki kuvve-i cazibe ve kuvve-i dâfianın içtimalarının hortumu üzerindeki muhaliyetin damgasını kaldırabilsen... Eğer nefsin bu muhalâta ihtimal verse, seni insaniyet defterinden sildirecektir.

Fakat caizdir ki, herbir şeyin esası zannettikleri olan cezb ve def’ ve hareket, âdâtullahın kanunlarına birer isim olsun. Fakat kanun kaidelikten tabiîliğe ve zihnîlikten haricîliğe ve itibardan hakikate ve âletiyetten müessiriyete gelmemek şartıyla kabul ederiz.

Tenbih

[1] فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرٰى مِنْ فُطُورٍ Nazarını âleme gezdir. Hangi yerinde noksaniyeti görebilirsin? Kellâ, gören görmez—meğer kör ola veya kasr-ı nazar illetiyle müptelâ ola. İstersen Kur’ân’a müracaat et. Delil-i inayeti vücuh-u mümkinenin en ekmel veçhiyle bulacaksın. Zira Kur’ân, kâinatta tefekküre emir verdiği gibi, fevaidi tezkâr ve nimetleri tâdad eder. İşte o âyât, şu burhan-ı inayete mezahirdir. İcmali budur, tut. Tafsili ise, eğer meşiet-i İlâhiye taallûk ederse, âyât-ı âfâkiye ve enfüsiyeyi tefsir tarikinde, sema ve beşer ve arzın ilimlerine ma’kud olan kütüb-ü selâsede tefsir edilecektir. O vakit şu burhan tamam-ı suretiyle sana görünecektir.

1. “Haydi, çevir gözünü: En küçük bir kusur görüyor musun?” Mülk Sûresi, 67:3.

İKİNCİ DELİL-İ KUR’ÂNÎ: Delil-i ihtirâdır. Bunun hülâsası:

Mahlûkatın her nev’ine, her ferdine ve o nev’e ve o ferde mürettep olan âsâr-ı mahsusasını müntiç ve istidad-ı kemâline münasip bir vücudun verilmesidir. Zira hiçbir nev-i müteselsil, ezelî değildir. “İmkân” bırakmaz. Hem de bizzarure bazının “hudus”u, nazarın müşahedesiyle ve sairleri dahi aklın hikmet nazarıyla görülür.

Vehim ve tenbih

İnkılâb-ı hakikat olmaz. Nev-i mütevassıtın silsilesi devam etmez. Tahavvül-ü esnaf, inkılâb-ı hakaikin gayrısıdır.

İşaret

Herbir nev’in bir âdemi ve bir büyük pederi olduğundan, silsilelerdeki tenasülden neş’et eden vehm-i bâtıl o âdemlerde, o evvel pederlerinde tevehhüm olunmaz. Evet, hikmet, fenn-i tabakatü’l-arz ve ilm-i hayvanat ve nebatat lisanıyla, iki yüz bini mütecaviz olan envâın âdemleri hükmünde olan mebde-i evvellerinin herbirinin müstakillen hudûsuna şehadet ettiği gibi mevhum ve itibarî olan kavanin ve şuursuz olan esbab-ı tabiiye ise:

Bu kadar hayretfeza silsileler ve bu silsileleri teşkil eden ve efrad denilen dehşet-engiz hadsiz makine-i acibe-i İlâhiyenin tasnî ve icadına adem-i kabiliyetleri cihetiyle, herbir fert ve herbir nevi, müstakillen Sâni-i Hakîmin yed-i kudretinden çıktığını ilân ve izhar ediyor. Evet, Sâni-i Zülcelâl herşeyin cephesinde hudûs ve imkân damgasını koymuştur.

Tenbih

Ezeliyet-i madde ve hareket-i zerrattan teşekkül-ü envâ gibi umur-u bâtılaya ihtimal vermek, sırf başka şeyle nefsini ikna etmek sadedinde olduğu için, o umurun esas-ı fasidesini tebeî nazarıyla adem-i derkinden neş’et eder. Evet,

nefsini ikna etmek suretinde müteveccih olursa, muhaliyet ve adem-i mâkuliyetine hükmedecektir. Faraza kabul etse de, tegafül-ü ani’s-Sâni sebebiyle hâsıl olan ıztırarla kabul edebilir.

Tenbih

Mükerrem olan insan, insaniyetin cevheri itibarıyla daima hakkı satın almak istiyor ve daima hakikati arıyor ve daima maksadı saadettir. Fakat bâtıl ve dalâl ise, hakkı arıyorken haberi olmadan eline düşer. Hakikatin madenini kazarken, ihtiyarsız, bâtıl onun başına düşer. Veyahut hakikati bulmaktan muztar veya tahsil-i haktan haib oldukça, asıl fıtratı ve vicdanı ve fikri, muhal ve gayr-ı mâkul bildiği bir emri, nazar-ı sathî ve tebeiyle kabulüne mecbur oluyor.

İşte bu hakikati pîş-i nazara al. Göreceksin ki, bütün nizam-ı âlemden eser-i gaflet olarak tevehhüm ettikleri ezeliyet-i madde ve hareket ve şu bütün akılları hayrette bırakan nakş ve san’at-ı bediada tahayyül ettikleri tesadüf-ü amyâ ve bütün hikemin şehâdâtına rağmen esbab-ı camideden itikad ettikleri tesir-i hakikî, ve nefislerine mugalâta edip vehmin-istimrara istinaden-iğvâsıyla tecessüm ve tahayyül olunan tabiat-ı mevhumeyi merci yapmakla tesellî ettikleri, elbette fıtratları reddeder. Fakat yalnız hakka teveccüh ve hakikate kast ettikleri için, şu evham-ı bâtıla davetsiz olarak yolun canibinden taarruz ettikleri için, elbette hedef-i garazına nazarını dikmiş olan adam, o evhama tebeî ve sathî bir nazarla bakıyor. Onun için, müzahref olan içine nüfuz edemez. Fakat ne vakit rağbet ve kast ve satın almak nazarıyla baksa, almaya değil, belki iltifat etmeye ve bakmaya tenezzül etmez!

Evet, şu kadar çirkin bir şeyi vicdan ve akıl muhal görüyor. Kalb dahi kabul etmez. İllâ ki müşagabe ile safsata edip herbir zerreye hükemanın akıllarını ve hükkâmın siyasetlerini verip, tâ herbir zerre ehavatıyla ittifak ve intizam meselesinde müşavere ve muhabere etsinler. Evet, bu surette bir mesleği insan değil hayvan dahi kabul etmez. Fakat ne çare, mesleğin lâzım-ı beyyini meslektendir. Şu meslek ise, bu suretten başka bir şeyle tasvir edilmez. Evet, bâtılın şe’ni şöyledir: Ne vakit tebeî bir nazarla bakılırsa, sıhhatine bir ihtimal verilir. Fakat im’ân-ı nazar eyledikçe, ihtimal-i sıhhat bertaraf olur.

İşaret

Madde dedikleri şey ise, suret-i mütegayyire, hem de hareket-i zaile-i hâdiseden tecerrüd etmez. Demek hudûsu muhakkaktır. Feya acaba! Sâni-i Vâcibü’l-Vücudun lâzıme-i zaruriye-i beyyinesi olan ezeliyeti zihinlerine sığıştıramayan, nasıl oldu da, herbir cihetten ezeliyete münafi olan maddenin ezeliyetini zihinlerine sığıştırabilirler? Hakikaten câ-yı taaccüptür... Evet, insan düşündükçe, cemi’ sıfât-ı kemâliyeyle muttasıf olan Sâniden istiğrap ve istinkâr

ettikleri, şu hayret-efza masnuatı tesadüf-ü amyâya ve hareket-i zerrata isnat ettikleri için, insanı insaniyetten pişman eder.

Telvih

Harekât-ı zerrattan husulü dâvâ olunan kuvvet ve suretler, a'raziyetleri cihetiyle envâdaki mübayenet-i cevheriyeyi teşkil edemez. A'raz cevher olamaz. Demek, bütün envâın fasılları ve umum a'razın havâss-ı mümeyyizeleri, adem-i sırftan muhtera'dırlar. Tenasül, teselsülde şerait-i âdiye-i itibariyedendir. İşte delil-i ihtirâînin icmali...

Eğer açık olarak mufassalan istersen, Kur'ân'ın firdevsine gir. Zira hiçbir ratb ve yabis yoktur ki, o tenezzühgâhta ya çiçek veya gonca halinde bulunmasın. Eğer ecel müsait ve meşiet taallûk ve tevfik refik olursa, elfâz-ı Kur'âniyenin esdafında şu burhanı tezyin eden cevherleri, gelecek kütüpte tafsil edilecektir.

Vehim ve tenbih

Eğer sual etsen: "Nedir şu tabiat ki daima onunla tın tın ediyorlar? Nedir şu kavanîn ve kuvâ ki daima onlarla mütedemdimdirler?" Cevap vereceğiz ki:

Âlem-i şehadet denilen, cesed-i hilkatin anasır ve â'zâsının ef'allerini intizam ve rapt altına alan şeriat-ı fıtriyye-i İlâhiye vardır. İşte şu şeriat-i fıtriyedir ki, "tabiat" veya "matbaa-i İlâhiye" ile müsemmâdır.

Evet, tabiat, hilkat-i kâinatta cârî olan kavanîn-i itibariyesinin mecmu ve muhassalasından ibarettir. İşte, kuvâ dedikleri şey, herbiri şu şeriatın birer hükmüdür. Ve kavanîn dedikleri şey, herbiri şu şeriatın birer mes'elesidir. Fakat o şeriattaki ahkâmın istimrarına istinaden, hem de hayali hakikat suretinde gören ve gösteren nüfusun istidatları bir zemin-i şûre müheyya etmesiyle vehim ve hayal tasallut ederek tazyik edip, şu tabiat-i hevaiye tevazzu' ve tecessüm edip mevcud-u haricî ve hayalden misal suretine girmiştir. Evet, şunun gibi, vehmin çok hileleri vardır.

İşaret

Şu tabiat ve kuvâ-yı umumiye tesmiye ettikleri emirler, kat'iyen aklı ikna edecek ve fikre kendini beğendirecek ve nazar-ı hakikat ona ünsiyet edecek hiçbir mülâyemet ve münasebet yok iken ve şu kâinata illet ve masdar olmaya kabiliyeti mefkud iken, mahzâ Sâniden tegafül ve intizamın ilcâından tevellüt eden yalnız ıztırarla veleh-resan-ı ukul olan kudretin âsârını şu matbaa-misal olan tabiatın san'atından görmek, tabiatı mistar iken mastar tahayyül etmek, "lâzım-ı eamm"ın vücuduyla, "melzum-u ehass"ın vücudunu intaca çalışan akîm bir kıyasın neticesidir. Evet, şu kıyas-ı akîm, dalâlet ve hayret vadilerine çok yolları açmıştır.

Tenvir

Ef’âl-i ihtiyariyenin nezzamı olan şeriat ve kanun, şu kadar hark ve muhalefetle beraber birçok cühhal-i vahşiye, âdetâ şeriatı bir hâkim-i rûhânî ve nizamı bir sultan-ı mânevî tevehhüm edip, bir tesiri tahayyül eder. Evet, bir taburun veya askerin muttarid olan harekâtını ve yeknesak olan etvarlarını ve birbiriyle raptolunan ahvallerini müşahede eden vahşî bir adam, şu efrad-ı adîdeyi veyahut heyet-i askeriyeyi, mânevî bir iple merbut zannederse, acaba garip görünecek midir? Veyahut bir bedevî veya bir şairü’t-tab’, nâsı bir vaz-ı hasende ifrağ eden ve mabeynlerini telif eden nizamı bir mevcud-u mânevî ve şeriatı bir halife-i ruhanî temessül ederse, çok görünecek midir? Öyleyse, kâinatın ahvaline taallûk eden ve tabiat tesmiye olunan ve tasdik-i enbiya veya tekrim-i evliyadan başka hark olunmayan ve müstemirre olan şu şeriat-ı fıtriye-i İlâhiye, evhamda tecessüm etsin, neden taaccüp olunsun?

Vehim ve tenbih

İnsanın zihni ve lisanı ve sem’i, cüz’î ve teâkubî oldukları gibi, fikri ve himmeti dahi cüz’îdir. Ve teâkub tarikiyle yalnız bir şeye taallûk eder ve meşgul kalır. Hem de insanın kıymet ve mahiyeti, himmeti nispetindedir. Himmetin derecesi ise, maksat ve iştigal ettiği şeyin nispetindedir. Hem de insan teveccüh ve kastettiği şeyde, güya fena fi’l-maksat oluyor. İşte şu noktaya binaen, hasis bir emir veya pek cüz’î bir şey, büyük bir adama isnat olunmaz. Zira tenezzül etmez. Ve himmetini o küçük şeye sığıştıramaz. Himmeti ağır, o şey gayet hafif olduğundan, güya muvazenet bozulur.

Hem de insan hangi şeye temaşa ederse, elbette mekayisini ve esaslarını kendi nefsinde arayacaktır. Eğer bulmazsa, etrafında ve ebnâ-yı cinsinde arayacaktır. Hattâ, hiçbir cihetten mümkünata benzemeyen Vâcibü’l-Vücudu tefekkür etse, yine kuvve-i vahimesi şu vehm-i seyyii düstur ve dürbün yapmak istiyor. Halbuki, Sâni-i Zülcelâl, şu nokta-i nazarda temaşa edilmez. Kudretine inhisar yoktur. Ziya-yı şems gibi, kudret ve ilim ve iradesi şâmile ve âmmedir; münhasır olmaz, muvazeneye gelmez. En büyük şeye taallûk ettiği gibi, en küçük ve en hasis şeye dahi taallûk eder. Mikyas-ı azameti ve mizan-ı kemâli, mecmu-u âsârıdır; herbir cüz’ü mikyas olamaz.

İşte, Vâcibü’l-Vücudu mümkinata kıyas etmek, kıyas-ı maalfârıktır. Mezbur vehm-i bâtıl ile muhakeme etmek hatâ-yı mahzdır. İşte şu hatâ-i bîedebâne ve şu vehm-i bâtılın netice-i seyyiesidir ki: Tabiiyyun, esbabı müessir-i hakikî olduklarına; ve Mutezile, hayvanları ef’âl-i ihtiyariyelerine hâlık olduklarına; ve hükema, cüz'iyatta ilm-i İlâhînin nefyine; ve mecusîler, halk-ı şer başkasının eseri olduğuna itikad ettiler. Güya onlarca Sâni o kadar azametiyle beraber, nasıl

şöyle umur-u hasisiye ve cüz’iyeye tenezzül edip iştigal etsin? Yuf onların akıllarına ki, şöyle bir vehm-i bâtılın hükmüne esir oldular. Ey birader, şu vehim itikad tarikiyle olmazsa da, vesvese cihetiyle bazan mü’minlere musallat oluyor.

İşaret

Eğer desen: “Delil-i ihtirâî i’tâ-i vücuddur. İ’tâ-i vücud ise, idam-ı mevcudun refikidir. Halbuki, adem-i sırftan vücudu ve vücud-u mahzdan adem-i sırfı aklımız tasavvur edemiyor.” Cevaben derim:

Yahu! Sizin bu istis’âbınız ve şu meselenin tasavvurundaki istiğrabınız, bir kıyas-ı hâdi’in netice-i vahîmesidir. Zira icad ve ibdâ-ı İlâhîyi, abdin san’at ve kisbine kıyas edersiniz. Halbuki abdin elinden bir zerreyi imate veyahut icad etmek gelmez. Belki yalnız umur-u itibariye ve terkibiyede bir san’at ve kisbi vardır. Evet, bu kıyas aldatıcıdır; insan kendini ondan kurtaramıyor.

Elhasıl: İnsan kâinatta mümkinatın öyle bir kuvvet ve kudretini görmemiş ki, icad-ı sırf ve idam-ı mahz etsin. Halbuki, hükm-ü aklîsi de daima üssü’l-esası, müşahedattan neş’et eder. Demek, âsâr-ı İlâhiyeye mümkinat tarafından bakıyor. Halbuki, hayret-efza âsârıyla müspet olan kudret-i Sâniin canibinden temaşa etmek gerektir. Demek, ibâdın ve kâinatın umur-u itibariyeden başka tesiri olmayan kuvvet ve kudretlerin cinsinden olan bir kudret-i mevhume içinde Sânii farz ederek, o noktadan şu meseleye temaşa ediyor. Halbuki Vâcibü’l-Vücudun canibinden, kudret-i tâmmesi nokta-i nazarından bu meseleye temaşa etmek gerektir.

İşaret

Birinin âsârı muhakeme olunursa, onun hâssasını nazara almak lâzımdır. İşte şu meselede edilmemiştir. Zira bu meseleye, acz-i abdin arkasında, kudret-i mümkinatın tarafında, kıyas-ı temsilînin perdesi altında temaşa ediyor. Halbuki tekvin-i âlemde bir kısmını maddesiz ibdâ ve bir kısmı dahi maddeden inşa ile şu kadar hayret-feza âsâr-ı mu’cize ile kudret-i kâmile-i İlâhiyeyi göstermekle beraber, ondan sarf-ı nazar etmek, gaibi şahit suretinde görmek olan kıyas-ı hâdi’ ile ve ebnâ-yı cinsini muhakeme ettiği gibi, bir kaide-i mahdude ile Vâcibü’l-Vücuda nazar ederler. Hattâ çok meseleyi akl-ı selim mâkul gördüğü halde, onlar gayr-ı mâkul tevehhüm ederler.

Tenbih

Muhtereattan kat-ı nazar, masnuatın en zahir ve münevver ve “ziya” dedikleri olan nur-u ayn-ı âlemin kavanîn-i acibesi; ve onun semeresi ve misal-i musaggarı olan nur-u basarın nevâmîs-i bediasıyla münevver ve musavver olan kemâl-i kudret-i İlâhiyenin canibinde, muvazene nokta-i nazarında gayr-ı mâkul ve uzak tevehhüm olunan mesâile temaşa edilirse, me’nus ve ayn-ı akıl kirpikleri

ortasında görülecektir.

Tenbih

Nasıl ki, zaruriyattan nazariyat istintac olunur. Öyle de âsâr-ı Sâniin zaruriyatı, mahfiyat-ı san'atına burhandır. İkisi beraber bu meseleyi ispat eder.

Telvih

Acaba nizam-ı âlemdeki san'attan daha dakik, daha acip, daha garip, cins-i kudret-i mümkinattan daha uzak, akıl tasavvur edebilir mi? Elbette edemez. Zira fünun, gösterdikleri fevaid ve hikem ile bizzarure Sâniin kast ve san'at ve hikmetine şehadet ettiklerinden ukulü kabul etmeye muztar etmişlerdir. Yoksa, bu bedihiyattan en küçük bir hakikati, akıl kendi kendine kalsaydı, kabul etmezdi.

Evet, zemin ve âsumânı hamleden ve muallâkta tutan ve ecram-ı kâinatı istihdam eden ve nizamında idhal ile hiçbir emrine isyan edilmeyen Zât-ı Akdesten neden istiğrap olunsun ki, ondan derecatla eshel ve ehaff olanı hamletsin. Evet, bir dağı kaldıran, bir hokkayı kaldırabilmekten tereddüt etmek, sırf safsata etmektir. Elhasıl: Nasıl Kur'ân'ın bazısı bazısına müfessirdir; kezalik, kâinat kitabı dahi, bazı sutûru, arkalarındaki san'at ve hikmeti tefsir eder.

İşaret

Eğer desen: Bazı mutasavvıfın kelâmından ittisal ve ittihad ve hulûl zahir oluyor. Ve ondan tevehhüm edilir ki, bazı maddiyyunun mesleği olan vahdetü'l-vücuda bir münasebet gösterir.

Elcevap: Müteşabih hükmünde olan muhakkikîn-i sofiyenin şatahatını ki, vücud-u Akdese hasr-ı nazar ve istiğrak ve mümkinattan tecerrüd cihetiyle matmah-ı nazar ettikleri delil içinde neticeyi görmek, yani, âlemden Sânii müşahede etmek tarikiyle takip ettikleri meslek olan cedavil-i ekvanda cereyan-ı tecelliyatı ve melekûtiyet-i eşyada sereyan-ı füyuzatı ve merâyâ-yı mevcudata tecellî-i esmâ ve sıfâtı ise, dîku'l-elfaz sebebiyle "ulûhiyet-i sâriye" ve "hayat-ı sâriye" tâbir ettikleri hakaiki başkalar anlamadılar. Su-i tefehhümle, kendi istidad-ı şûrelerinden zuhur eden evham-ı vahiyeye, muhakkikînin kelimat ve şatahatını tatbik ettiler. Yuha onların akıllarına! Süreyya derecesinde olan muhakkikînin efkâr-ı mücerredeleri, serâ derekesinde olan mukallidîn-i maddiyyunun efkâr-ı sefilesinden binler derece uzaktır. Evet, şu iki fikrin tatbikine çalışmak, şu zaman-ı terakkide akl-ı beşerin duçar-ı sekte olduğunu ve varta-i mevte düştüğünü izhar etmektir ki, insaniyet müteessifane nazar ederek ve istidad-ı tahkik ve terakki lisanıyla

كَلاَّ وَاللّٰهِ.. اَيْنَ الثَّرٰى مِنَ الثُّرَيَّا وَاَيْنَ الضِّيَاءُ السَّاطِعُ مِنَ الظُّلْمَةِ الدَّامِسَةِ [1]

demeye mecbur oluyor.

1. Allah'a yemin olsun ki hayır. Serâ nerede, Süreyyâ nerede? Herşeyi gösteren ışık nerede, herşeyi örtüp saklayan zulmet nerede?

İşaret

Şunlar, ehl-i vahdetü'ş-şuhuddurlar. Fakat vahdetü'l-vücud ile mecazen tâbir edilebilir. Fakat hakikaten vahdetü'l-vücud, bazı hukema-i kadîmenin meslek-i bâtılasıdır.

Tenbih

Şu mutasavvifînin reis ve kebîri demiş ki: İttisali veya ittihadı veya hulûlü iddia eden, mârifet-i İlâhiyeden hiçbir şey istişmam etmemiştir. Evet, mümkün, Vâcip ile nasıl ittisal ve ittihad edecek? Kellâ! Evet, mümkünün ne kıymeti vardır; ta ki vâcip onda hulûl ede? Hâşâ! Neam, mümkinde füyuzat-ı İlâhiyeden bir feyiz tecellî eder. İşte bunların mesleği ötekilerin mesleğine münasebet ve temas edemez. Zira maddiyyunun mesleği maddiyata hasr-ı nazar ve istiğrak ettiklerinden, efkârları fehm-i ulûhiyetten tecerrüd edip uzaklaştılar. O derece maddeye kıymet verdiler ki, herşeyi maddede görmek, hattâ ulûhiyeti onda mezc etmek gibi bir meslek-i müteassifeye girmişlerdir. Fakat ehl-i vahdetü'ş-şuhud olan muhakkikîn-i sofiyye o derece Vâcibe hasr-ı nazar etmişler ki, mümkinatın hiçbir kıymeti kalmamıştır; "Bir vardır" derler. El'insaf! Serâ-Süreyya kadar birbirinden uzaktır. Maddeyi cemi' envâ ve eşkâliyle halk eden Hâlık-ı Zülcelâle kasem ederim ki, dünyada şu iki mesleğin temasını intaç eden rey-i ahmakaneden daha kabih ve daha hasis ve daha sahibinin mizac-ı aklının inhirafına delil olacak bir rey yoktur.

Tenvir

Küre-i arz küçük, parça parça ve rengârenk ve mütehalif cam parçalarından farz olunursa, herbiri başka çeşitle levnine ve cirmine ve şekline nispetle şemsten bir feyiz alacaktır. Şu hayalî feyiz ise, ne güneşin zâtı ve ne ayn-ı ziyasıdır. Hem de ziyanın temâsili ve elvan-ı seb'asının tesavîri ve güneşin tecellîsi olan şu gûnâgûn ve rengârenk çiçeklerin elvânı, faraza lisana gelirse, herbiri, "Güneş benim gibidir" veyahut "güneş benim" diyeceklerdir.

آنْ خَيَالاَتِى كِه دَام اَوْلِياسْت عَكْسِ مَهْرُويَانِ بُوسْتَانِ خُدَاسْت [1]

Fakat ehl-i vahdetü’ş-şuhudun meşrebi fark ve sahvdır. Ehl-i vahdetü’l-vücudun meşrebi mahv ve sekirdir. Sâfi meşrep ise, meşreb-i ehl-i fark ve sahvdır.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

حَقِيقَةُ الْمَرْءِ لَيْسَ الْمَرْءُ يُدْرِكُهَا فَكَيْفَ كَيْفِيَّةُ الْجَبَّارِ ذِى الْقِدَمِ

هُوَ الَّذِى اَبْدَعَ الْاَشْيَاءَ وَاَنْشَأَهَا فَكَيْفَ يُدْرِكُهُ مُسْتَحْدَثُ النَّسَمِ [2]

Tenbih

İşte vücud-u Sâni’in delâil-i icmâlîsi... Tafsili ise kütüb-ü selâsede gelecektir. Eğer desen: “Delâil-i tevhidin burada velev icmalen olsun beyanını isterim.” Derim ki:

Delâil-i tevhid, o kadar müştehire ve çoktur ki, bu kitapta zikirden müstağnîdirler. İşte [3] لَوْ كَانَ فِيهِمَا اٰلِهَةٌ اِلاَّ اللّٰهُ لَفَسَدَتَا âyetinin sadefinde meknûn olan burhanü’t-temânü, bu minhaca bir menar-ı neyyirdir. Evet, istiklâl, ulûhiyetin hâsse-i zâtiyesidir. Ve lâzıme-i zaruriyesidir.

1. Evliyaya tuzak olan hayaller, ilâhî bahçelerin ay yüzlü güzellerinin akisleridir.
2. “İnsan, kendi hakikatini dahi idrak etmekten âciz iken, herşeyden önce var olan ve herşeyi ceberutiyet-i mutlaka ile hükmü altında tutan Zâtı nasılidrak edebilir? O Cebbâr-ı Zîkıdem ki, herşeyi ilk olarak yoktanyaratmış ve inşa etmiştir; sonradan var olup can bulanlar Onu nasılidrak etsin?” İmam-ı Ali’ye (r.a.) ait olduğu rivayet edilmektedir. bk. *Dîvân u İmamı Ali*,Beyrut.
3. “Eğer göklerde ve yerde Allah’tan başka ilâhlar olsaydı, ikisi de harap olup giderdi.” Enbiyâ Sûresi, 21:22.

Tenvir

Kâinattaki teşabüh-ü âsâr ve etrafı birbiriyle muânaka ve el ele tutmuş, birbirine arz-ı intizam ve birbirinin sualine karşı cevab-ı savap ve birbirinin nida-yı ihtiyacına lebbeyk cevabı vermek ve bir nokta-i vahidiye temaşa etmek ve bir mihver-i nizam üzerinde deveran etmek cihetiyle Sâniin tevhidine telvih, belki Hâkim-i Ezelin vahdaniyetine tasrih ediyor. Evet, bir makinenin sânii ve muhterii bir olur.

وَفِى كُلِّ شَىْءٍ لَهُ اٰيَةٌ تَدُلُّ عَلٰى اَنَّهُ وَاحِدٌ [1]

Kitab-ı âlemin evrakıdır eb’ad-ı nâmahdud,
Sutur-u kâinat-ı dehrdir âsâr-ı nâmà’dud.

Basılmış destgâh-ı levh-i mahfuz-u hakikatta,
Mücessem lâfz-ı mânidardır âlemde her mevcud.

Hoca Tahsin'in "nâmà'dud" ve "nâmahdud"dan muradı nisbîdir; hakikî lâyetenâhîlik değildir.

1. "Herbir şeyde, Onun bir olduğuna delâlet eden bir âyet vardır." İbnü'l-Mu'tez'in bir şiirinden alınmıştır. İbn-i Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*,1:24.

İşaret

Sâni-i Zülcelâl, ne kadar evsaf-ı kemâliye varsa, onlarla muttasıftır. Zira mukarrerdir ki: Masnûda olan feyz-i kemâl, Sâniin kemâlinden iktibas edilmiş bir zıll-i zalîlidir. Demek, kâinatta ne kadar hüsün ve cemâl ve kemâl varsa, umumundan lâyuhadd derecede yüksek tabakada evsaf-ı cemâliye ve kemâliyeyle Sâni muttasıftır. Evet, ihsan servetin, icad vücudun, îcâb vücubun, tahsin hüsnün fer'idir ve delilidir. Hem de Sâni-i Zülcelâl, cemi' nekaisten münezzehtir. Maddiyatın mahiyatının istidatsızlığından neş'et eden nekaisten müberradır. Kâinatın mahiyat-ı mümkinesinden neş'et eden evsaf ve levazımatından mukaddestir.

لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ جَلَّ جَلَالُهُ [1]

İkinci Maksad

Mukaddeme

1. Onun benzeri hiçbir şey yoktur, celle celâluhu.

Eğer desen: Dibacede demiştin: Kelime-i şehadetin ikinci kelâmı birincisine şahit ve meşhuddur.

Elcevap: Neam, evet. Mârifetullah denilen kâbe-i kemâlâta giden minhacların en müstakim ve en metini, Sahib-i Medine-i Münevvere Aleyhisselâtü Vesselâm yaptığı tarik-i hadid-i beyzâsıdır ki, ruh-u hidayet hükmünde olan Muhammed Aleyhisselâtü Vesselâm, avâlim-i gaybın mişkât ve zücacesi hükmünde olan kalbinin mâkes ve tercümanı makamında olan lisan-ı sâdıkı, berahin-i Sâniin en sadık bir delil-i zîhayat ve bir hüccet-i nâtıka ve bir burhan-ı fasihtir. Evet, hem zâtı, hem lisanı birer burhan-ı neyyirdir. Neam, hilkat tarafından zât-ı Muhammed burhan-ı bâhirdir. Hakikat canibinden lisanı, şahid-i sadıktır. Evet, Muhammed Aleyhisselâtü Vesselâm hem Sânie, hem nübüvvete, hem haşre, hem hakka, hem hakikate bir hüccet-i katıadır. Tafsili gelecektir.

Tenbih

"Devir" lâzım gelmez. Zira, sıdkının delâili, Sâniin delâiline tevakkuf etmez.

Temhîd

Peygamberimiz Aleyhisselâtü Vesselâm, Sâniin bir burhanıdır. Öyleyse, şu

burhanın ispat-ı sıdkını ve intacını ve sureten ve maddeten sıhhatini ispat etmek gerektir. Nahu:

اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدِنِ الَّذِى دَلَّ عَلٰى وُجُوبِ وُجُودِكَ [1]

Emma ba’dü, ey hakikatin âşıkı! Eğer vicdanımı mütalâa etmekle hakikatleri rasad etmek istersen, kalb dedikleri lâtife-i Rabbaniyenin pası ve zengârı hükmünde olan arzu-yu hilâf ve iltizam-ı taraf-ı muhalif ve mâzur tutulmak için kendi evhamına bir hak vermek ve bir asla ircâ etmek ve mecmuun neticesini herbir fertten istemek ki, zaafiyeti sebebiyle neticenin reddine bir istidad-ı seyyie verilir.[2]

Hem de bahaneli çocukluk tabiatı, hem de mahaneli düşman seciyesi, hem de yalnız ayıbı görmek şanında olan müşteri nazarı gibi emirlerden o mir’âtı taskîl ve tasfiye et. Muvazene ve mukabele eyle, ekser emârâtın imtizacından tezahür eden hakikatın şule-i cevvalesini karine-i münevvire et; tâ ekaldeki evham-ı muzlimeyi tenvir ve def edebilesin. Hem de munsıfane ve müdakkikane ile dinle, kelâm tamam olmadan itiraz etme. Nihayete kadar bir cümledir, bir hükümdür. Tamam olduktan sonra bir vehmin kalırsa söyle.

1. Allah’ım, Senin Vücub-u Vücuduna delâlet eden Muhammed’e (a.s.m.) salât ve selam et.
2. Dikkat lâzımdır.

Tenbih

Şu burhanın suğrâsı, nübüvvet-i mutlakadır. Kübrası ise, nübüvvet-i Muhammed’dir (aleyhissalâtü vesselâm). İşte başlıyoruz:

İşaret

Sâniin hikmeti ve ef’âlindeki adem-i abesiyet ve kâinattaki en hasis ve en kalîl şeyde nizamın müraatı ve adem-i ihmali ve nev-i beşerin mürşide olan ihtiyac-ı zarurîsi, nev-i beşerde vücud-u nübüvvet, kat’an istilzam ederler.

Eğer desen: “Bu icmaldeki mânâyı anlamadım, tafsil et” Derim: İşte dinle. Görüyorsun ki, maddiye ve mâneviye olan nev-i beşerdeki nizamatın, hem de hasiyet-i aklın kuvvetiyle taht-ı tasarrufuna alınan çok envâın ahvaline verildiği intizamatın merkezi ve madeni hükmünde olan nübüvvet-i mutlakanın burhanı, insanın hayvaniyetten üç noktada olan terakkisidir.

Birincisi: “Fikrin evveli amelin âhiri, amelin evveli fikrin âhiri” olan kaidesinin zımnındaki sırr-ı aciptir. Şöyle:

Nur-u nazarla ilel-i müterettibe-i müteselsilenin meyanında olan terettübü keşfederek umum kemâlât-ı insaniyenin tohumu hükmünde olan mürekkebatı, besaite tahlil ve ircâ etmekle hâsıl olan kabiliyet-i ilim ve terkip dedikleri

kavanîn-i cariyeyi istimal edip, san’atıyla tabiatı muhakât olan kabiliyet-i san’attan nazarının kusurunu ve evhamın müzahameti ve sevk-i insaniyetin adem-i kifayeti cihetiyle bir mürşid-i nebîye ihtiyaç gösteriyor—tâ, âlemdeki nizam-ı ekmelin muvazenesi muhafaza olunsun.

İkincisi: Gayr-ı mütenahi olan beşerin istidadı, gayr-ı mahsur olan âmâl ve müyûlâtı ve gayr-ı mazbut olan tasavvurat ve efkârı, gayr-ı mahdut olan kuvve-i şeheviye ve gazabiyesidir.

İşaret

Bir adama milyonlarca sene ömürle bütün lezaiz-i dünyeviye ve her cihetten tasallut-u tâm verildiği halde, istidadındaki lâyetenâhîliğin hükmünce bir “Ah, ah, leyte”yi çekecektir. Güya o adem-i rıza ile remz ve işaret ediyor ki, insan ebede namzettir ve saâdet-i ebediye için halk olunmuştur. Tâ gayr-ı mütenahi bir zamanda, gayr-ı mahdut ve geniş bir âlemde, gayr-ı mahsur olan istidadatını bilfiile çıkarabilsin.

Tenbih

Adem-i abesiyet ve hakaik-i eşyanın sübutiyetleri imâ ediyor ki: Bu dar ve mahsur ve herbir lezzetinde çok a’razın müzahametiyle keşmekeş ve tehasüdden halî olmayan şu dünya-yı deniyye içinde kemâlât-ı insaniye yerleşmez. Belki geniş ve müzahametsiz bir âlem lâzımdır. Tâ insan hakkıyla sümbüllensin ve ahval ve kemâlâtına nizam vermekle, nizam-ı âleme hem-dest-i vifak olabilsin.

Tenbih ve işaret

İstitradî olarak haşre imâ olundu. İleride zaten burhan-ı kat’iyle ispat edilecektir. Fakat burada istediğim nokta: İnsandaki istidat ebede nâzırdır. Eğer istersen insaniyetin cevherine ve natıkıyetin kıymetine ve istidadın muktezasına teemmül ve tetkik et. Sonra da o cevher-i insaniyetin en küçük ve en hasis hizmetkârı olan hayale bak, gör, yanına git ve de: “Ey hayal ağa, beşaret sana! Dünya ve mâfîhânın saltanatı, milyonlar sene ömürle beraber sana verilecektir. Fakat âkıbetin dönmemeksizin fenâ ve ademdir.” Acaba hayal sana nasıl mukabele edecek? Ayâ, istibşar ve sürur veyahut telehhüf ve tahassürle cevap verecektir? Ecel, neam, evet, cevher-i insaniyet a’mak-ı vicdanın dibinde enîn ve hanîn edip bağıracak: “Eyvah, vâ hasretâ saâdet-i ebediyenin fıkdanına!” diyecektir. Hayale zecr ve ta’nif ederek, “Yahu! Bu dünya-yı faniyeyle razı olma!”

İşte ey birader, hînâ bu saltanat-ı faniye, sultan-ı insaniyetin en hakîr hizmetkârı veyahut şairi veyahut san’atkâr ve tasvircisini işbâ ve razı edemezse, nasıl o hayal gibi çok hizmetkârların sahibi olan sultan-ı insaniyeti işbâ edebilir? Kellâ! Neam, onu işbâ edecek, yalnız haşr-ı cismânînin sadefinde meknun olan

saâdet-i ebediyedir.

Üçüncüsü: İnsanın itidal-i mizacı ve letafet-i tab'ı ve zînete olan meylidir. Yani, insanın insaniyete lâyık bir suret-i taayyüşe olan meyl-i fıtrîsidir. Neam. İnsan hayvan gibi yaşamamalıdır. Ve yaşamaz. Belki şeref-i insaniyete münasip bir kemâl ile yaşamak gerektir. Binaenaleyh, beşer mesken ve melbes ve me'keli, sanayi-i kesîreyle taltif etmesine muhtaçtır. Bu san'atlarda yalnızca kudretinin adem-i kifayetine binaen ebnâ-yı cinsiyle imtizac etmek, o da iştirak etmek, o da teâvün etmek, o da sa'yin semeratını mübadele etmesini iktiza etmekle beraber, kuvâ-yı insaniyedeki inhimak ve tecavüz sebebiyle adalete ihtiyaç, o da her aklın adalete adem-i kifayetine binaen, onu muhafaza edecek kavanîn-i külliyenin vaz'larına ihtiyaç, o da tesirini muhafaza etmek için icra edecek bir mukannine, o mukannin dahi zahiren ve bâtınen hâkimiyetini muhafaza etmek için maddeten ve mânen tefevvuka, hem de Sâni-i Âlemin tarafından bazı umûr ile muhassas olmasıyla bir imtiyaz ve kuvvet-i nispete, hem de evamirine olan itaati temin ve tesis eden azamet-i Sâniin tasavvurunu zihinlerde idame edecek bir müzekkire-i mükerrere olan ibadete muhtaçtır. O ibadet dahi Sâniin canibine efkârı tevcih eder. O teveccüh ise, inkıyadı tesis, o inkıyad dahi nizam-ı ekmele îsal eder. O nizam-ı ekmel dahi, sırr-ı hikmetten tevellüd eder. Sırr-ı hikmet dahi ademü'l-abesiyeti ve Sâniin hikmeti, masnudaki teennuku kendine şahit gösterir.

İşte, eğer insanın hayvandan şu cihat-ı selâseyle olan temayüzünü derk edebildin; bizzarure netice veriyor ki: Nübüvvet-i mutlaka, nev-i beşerde kutup, belki merkez ve bir mihverdir ki, ahval-i beşer onun üzerine deveran ediyor. Şöyle ki:

Cihet-i ûlâda dikkat et. Bak, nasıl sevkü'l-insaniyet ve meyl-i tabiînin adem-i kifayeti ve nazarın kusuru ve tarik-i akıldaki evhamın ihtilâtı, nasıl nev-i beşeri eşedd-i ihtiyaçla bir mürşid ve muallime muhtaç eder. O mürşid, peygamberdir.

İkinci cihette tedebbür et. Şöyle: İnsandaki lâyetanâhîlik ve tabiatındaki meylü't-tecavüz ve kuvâ ve âmâlindeki adem-i tahdid ve âlemdeki meylü'l-istikmalin dalı hükmünde olan insandaki meylü't-terakkinin semeresi hükmünde olan kamet-i nâmiye-i istidad-ı insanîsine intibak etmeyen, belki camid ve muvakkat olan kanun-u beşer ki, tedricen tecarüple hâsıl olan netaic-i efkârın telâhukuyla vücuda gelen o kavanin-i beşer, şu semere-i istidadın çekirdeklerinin terbiye ve imdadına adem-i kifayetinin sebebiyle maddeten ve mânen iki âlemde saâdet-i beşeri temin edecek, hem de kamet-i istidadının büyümesiyle tevessü edecek, zîhayat ve ebediye bir şeriat-ı İlâhiyeye ihtiyaç gösterir. İşte, şeriatı getiren, peygamberdir.

Eğer desen: “Biz görüyoruz ki: Dinsizlerin veya sahih bir dini olmayanların ahvalleri muaddele ve munazzemedirler.”

Elcevap: O adalet ve intizam, ehl-i dinin ikazat ve irşadatıyladır. Ve o adalet ve faziletin esasları, enbiyanın tesisleriyledir. Demek enbiya, esas ve maddeyi vaz etmişlerdir. Onlar da o esas ve fazileti tutup, onda işlediklerini işlediler. Bundan başka nizam ve saadetleri, muvakkattır. Bir cihetten kaime ve müstakime ise, çok cihattan mâile ve münhaniyedir. Yani, ne kadar sureten ve maddeten ve lâfzan ve maâşen muntazamadır; fakat sîreten ve mâneviyaten ve mânen faside ve muhtelledir.

Ey birader! İşte sıra üçüncü cihete geldi. İyi tefekkür et. Şöyle:

Ahlâktaki ifrat ve tefrit ise, istidadatı ifsad ediyor. Ve şu ifsad ise, abesiyeti intaç eder. Ve şu abesiyet ise, kâinatın en küçük ve en ehemmiyetsiz şeylerinde mesalih ve hikemin riayetiyle âlemde hükümfermalığı bedihî olan hikmet-i İlâhiyeye münakızdır.

Vehim ve tenbih

“Meleke-i mârifet-i hukuk“ dedikleri her fenalığın maddeten zararını ihsas ede ede ve efkâr-ı umumiyeyi ikaz etmekle hâsıl olan “meleke-i riayet-i hukuk” dedikleri emri, şeriat-ı İlâhiyeye bedel olarak dinsizlerin tasavvuru ve şeriatten istiğnaları bir tevehhüm-ü bâtıldır. Zira dünya ihtiyarlandı. Öyle bir şeyin mukaddematı da zahir olmadı. Bilâkis, mehasinin terakkisiyle beraber mesâvî dahi terakki edip daha dehşetli ve aldatıcı bir şekle giriyor.

Evet, nasıl ki nevâmis-i hikmet, desâtir-i hükûmetten müstağni değildir. Öyle de, vicdana hâkim olan kavanin-i şeriat ve fazilete eşedd-i ihtiyaçla muhtaçtır. İşte, şöyle mevhume olan meleke-i tâdil-i ahlâk, kuvâ-yı selâseyi hikmet ve iffet ve şecaatta muhafaza etmesine kâfi değildir. Binaenaleyh insan bizzarure vicdan ve tabiatlara müessir ve nâfiz olan mizan-ı adalet-i İlâhiyeyi tutacak bir nebîye muhtaçtır.

İşaret

Binlerce enbiya, nev-i beşerde nübüvveti iddia ederek binlerce mucizatla müddeayı ispat etmişlerdir. İşte, o enbiyanın cemi mucizatları lisan-ı vâhidle nübüvvet-i mutlakayı ilân eder. Bizim şu suğrâmıza dahi bir burhan-ı kàtı’dır. Buna tevatür-ü bilmânâ veya ne tâbirle diyorsanız deyiniz, metin bir delildir.

Tenbih

Şu *Muhâkemat*’ın cihetü’l-vahdeti budur ki: Eğer cemi’ fünun ele alınırsa ve fünunların kavaidinin külliyetleriyle keşfettikleri ittisak ve intizama temaşa edilirse, hem de mesalih-i cüz’iye-i müteferrikanın mâyesi ve ukde-i hayatiyesi

hükmünde olan bir lezzeti veya bir muhabbeti veya bir emr-i âhari içine atılmakla-ekl ve nikâhtaki gibi-perişan olan umur ve ef’al o mâye ile irtibat ve ittisal ettiklerini, inayet-i İlâhiye nokta-i nazarında nazar-ı dikkate alınırsa, hem de hikmetin şehadetiyle sabit olan adem-i abesiyet ve adem-i ihmali mutalâaya alınırsa, istikrâ-i tâmla netice veriyor ki: Mesalih-i külliyenin kutup ve mihveri ve maden-i hayatı hükmünde olan nübüvvet, nev-i beşerde zarurîdir. Faraza olmazsa, perişan olan nev-i beşer, güya muhtel bir âlemden şu muntazam âleme düşüp cereyan-ı umumînin ahengini ihlâl ettiği kabul olunursa, biz insanlar sair kâinata karşı ne yüzümüz kalacaktır?

Tenbih

Ey birader! Eğer burhan-ı Sâniin suğrâsı senin sahife-i zihninde intikaş etmiş ise, hazır ol. Kübrâsı olan nübüvvet-i Muhammed’in bahsine geçiyoruz.

İşaret ve irşad

Kübrâ sadıktır. Zira sahife-i itibar-ı âlemde menkuş olan âsâr-ı enbiyayı mütalâa etsen ve lisan-ı tarihte cereyan eden ahvallerini dinlersen ve hakikatı, yani cihetü’l-vahdeti tesir-i zaman ve mekânla girdiği suretlerden tecrit edebilirsen göreceksin ki: İnayet-i İlâhiyenin ziyası olan mehasin-i mücerredenin şulesi olan hukukullah ve hukuk-u ibadı, enbiya düstur-u hareket ettiklerini ve nev-i beşer tarafından enbiyaya karşı keyfiyet-i telâkkileri ve ümeme karşı suret-i muameleleri ve terk-i menafi-i şahsiye ve sair umurlar ki, onlara nebî dedirmiş ve nübüvvete medar olmuş olan esaslar ise, evlâd-ı beşerin sinn-i tekemmül ve kühûlette olan üstadı ve medrese-i Ceziretü’l-Arapta menba-ı ulûm-u âliye ve muallimi olan zât-ı Muhammed’de (a.s.m.) daha ekmel ve daha azhar bulunur. Demek oluyor ki, istikrâ-i tam ile, hususan nev-i vahidde, lâsiyyema intizam-ı muttarid üzerine müesses olan kıyas-ı hafînin iânesiyle ve kıyas-ı evlevînin teyidiyle nübüvvet-i Muhammed’i (a.s.m.) netice vermekle beraber tenkihü’l-menat denilen hususiyattan tecrit nokta-i nazardan, cemi’ enbiya, lisan-ı mu’cizatlarıyla, vücud-u Sâniin bir burhan-ı bâhiresi olan Muhammed’in (a.s.m.) sıdkına şehadet ederler.

İtizar: Kısa cümlelerle söylemiyorum; muğlâkça oluyor. Zira şu hakaik her tarafa derin köklerini attıklarından, mesele uzunlaşıyor. Suret-i meseleyi bozmak ve parça parça etmek ve hakikati incitmek istemiyorum. Hem dehakikatın etrafına bir daireyi çekmek istiyorum, tâ hakikat mahsur kalıp kaçmasın. Ben tutmazsam başkası tutsun. Beni mâzur tutsanız, febihâ... Ve illâ hürriyet var; tahakküm yoktur. Keyfinize...

Mukaddeme

Peygamberin (a.s.m.) delil-i sıdkı, herbir hareket, herbir hâlidir. Evet, herbir

hareketinde adem-i tereddüt ve muterizlere adem-i iltifat ve muarızlara adem-i mübalât ve muhalif olanlardan adem-i tahavvüfü, sıdkını ve ciddiyetini gösteriyor. Hem de evamirinde hakikatın ruhuna olan isabeti, hakkıyyetini gösterir.

Elhasıl: Tahavvüf ve tereddüt ve telâş ve mübalât gibi hile ve adem-i vüsuku ve itminansızlığı imâ eden umurlardan müberrâ iken, bilâ perva ve kuvvet-i itminanla en hatarlı makamlarda olan hareketi ve nihayette olan isabeti ve iki âlemde semere verecek olan zîhayat kaideleri; harekâtıyla tesis ettiğine binaen, herbir fiil ve herbir tavrının iki taraftan, yani bidayet ve nihayetten ciddiyeti ve sıdkı, nazar-ı ehl-i dikkate arz-ı didar ediyor. Bahusus mecmu-u harekâtının imtizacından ciddiyet ve hakkıyet şule-i cevvale gibi; ve in'ikâsatından ve muvazenatından sıdk ve isabet, berk-i lâmi' gibi tezahür ve tecellî ediyor.

İşaret

Zaman-ı mâzi ve zaman-ı hal, yani, Asr-ı Saadet ve zaman-ı istikbal tazammun ettikleri berahin-i nübüvvet, lisan-ı vahidle maden-i ahlâk-ı âliye olan zât-ı Muhammed'de (aleyhissalâtü vesselâm) dâî-yi sıdkı ve dellâl-ı nübüvveti olan burhan-ı zâtînin nidasına cevap ve hem-dest-i vifak olarak nübüvvetini i'lâ ve ilân ettiklerini kör olmayanlara gösterdiler. Şu halde, kitab-ı âlemden olan fasl-ı zamanın sahife-i selâsesini mütalâa edeceğiz. Hem de o kitaptan mesele-i uzmâ ve münevvere olan zât-ı Muhammed'i (a.s.m.) temaşa ve ziyaret edeceğiz. Müddeâmız olan burhanın kübrasını onunla ispat edeceğiz.

İşte, bu noktaya binaen, mesalik-i nübüvvet dörttür. Beşincisi meşhur ve mesturdur.

Birinci Meslek

Yani, mesele-i âliye-i zâtiyeyi temaşa etmekte dört nükteyi bilmek lâzımdır:

Birincisi: [1] لَيْسَ الْكُحْلُ كَالتَّكَحُّلِ kaidesine binaen sun'î ve tasannuî olan şey, ne kadar mükemmel olsa da, tabiî yerini tutmadığından, heyetinin feletatı, muzahrefiyeti imâ edecektir.

İkincisi: Ahlâk-ı âliyenin, hakikatin zeminiyle olan rabıta-i ittisali ciddiyettir. Ve deveran-ı dem gibi hayatlarını idame eden ve imtizaçlarından tevellüd eden haysiyete kuvvet veren, heyet-i mecmuasına intizam veren yalnız sıdktır. Evet, şu rabıta olan sıdk ve ciddiyet kesildiği anda o ahlâk-ı âliye kurur ve hebâen gidiyor.

Üçüncüsü: Umur-u mütenasibede temayül ve tecazüb ve mütezâdde olan eşyalarda tenâfür ve tedafü kaide-i meşhuresi, maddiyatta nasıl cereyan ediyor;

mâneviyat ve ahlâkta dahi cereyan eder.

Dördüncüsü: [2] لِلْكُلِّ حُكْمٌ لَيْسَ لِكُلٍّ Şimdi gelelim maksada: İşte âsâr ve siyer ve tarih-i hayatı... Hattâ a'dânın şehadetleriyle, zât-ı Peygamberde (a.s.m.) vücudu muhakkak olan ahlâk-ı âliyenin kesret ve ihata ve tecemmu ve imtizacından tevellüd eden izzet ve haysiyetten neşet eden şeref ve vakar ve izzet-i nefs ile ferişteler, devlerin ihtilât ve istiraklarından tenezzühleri gibi sırr-ı tezada binaen, o ahlâk-ı âliye dahi hile ve kizbden tereffu ve tenezzüh ve teberri ederler. Hem de hayat ve mâyeleri makamında olan sıdk ve hakkıyeti tazammun ettiklerinden, şule-i cevvale gibi nübüvveti aleniyete çıkarıyor.

1. Fıtrî karagözlülük, sun'î (yapma) karagözlülük gibi değildir.
2. Mecmûda bulunan bir kuvvet ve hasiyet var ki, eczâda bulunmaz. Yani, cemaatte bulunan kuvvet fertte yoktur.

Tenbih

Ey birader! Görüyorsun ki, bir adam yalnız şecaatle meşhur olursa, o şöhret ona verdiği haysiyeti ihlâl etmemek için, kolaylıkla yalana tenezzül etmez. Nerede kaldı ki, cemî ahlâk-ı âliye birden tecemmu ede..

Evet, mecmuda bir hüküm bulunur, fertte bulunmaz.

İşaret ve tenbih

Görüyoruz: Bu zamanda sıdk ve kizbin mabeynleri ancak bir parmak kadar vardır. Bir çarşıda ikisi de satılır. Fakat herbir zamanın bir hükmü var. Hiçbir zamanda Asr-ı Saâdet gibi sıdk ve kizbin ortasındaki mesafe açılmamıştır. Şöyle ki:

Sıdk kendi hüsn-ü hakikîsini kemâl-i haşmetle izhar ve onunla temessük eden Muhammed'i (a.s.m.) âlâ-yı illiyyîn-i şerefe ilâ ve âlemde inkılâb-ı azîmi ika ettiğinden şarktan garba kadar kizbden bu'd derecesini göstermekle kıymet-i âliyesini ilâ etmek cihetiyle sûku ve metaını gayet nâfık ve râic etmiştir.[1] Ve kizb ise, teşebbüsat-ı azîmeyi murdarların lâşeleri gibi ruhsuz bıraktığı için, nihayet kubhunu izhar ve onunla temessük eden Müseylime ve emsali esfel-i sâfilîn-i hissete düşürdüğü cihetle, metâ-ı zehr-âlûdu ve sûku gayet muattal ve kesat etmiştir.[2]

1. Şimdiki hürriyet gibi.
2. Menfur casusluk gibi.

İşte, ehl-i izzet ve tefahur olan kavm-i Arabın tabiatlarındaki meylü'r-râic saikasıyla müsabaka ederek, o kâsid kizbi terk edip ve râic sıdk ile tecemmül ederek adaletlerini âleme kabul ettirmişlerdir. İşte Sahabelerin aklen olan adaletleri bu sırdan neşet eder.

İrşad ve işaret

Tarih ve siyer ve âsâr nokta-i nazarından dikkat olunursa, Muhammed

Aleyhissalâtü Vesselâm, dört yaşından kırk yaşına kadar, lâsiyyema şe'ni, ahlâkı ve hileyi dışarıya atmakta olan hararet-i gariziyenin şiddet-i iltihabı zamanında kemâl-i istikametle ve kemâl-i metanetle ve tamam-ı ıttırad-ı ahval ile ve müsavat ve muvazenet-i etvar ile ve nihayet-i iffet ile ve hiçbir hali mestûriyeti muhafaza etmeyen—lâsiyemma öyle ehl-i inada karşı—bir hileyi imâ etmemekle beraber, yaşadığı nazara alınırsa, sonra istimrar-ı ahlâkının zamanı olan kırk seneden sonra o inkılâb-ı azîm nazara alınırsa, haktan geldiğini ve hakikat olduğunu tasdik etmezse, nefsine levm etsin. Zira zihninde bir sofestaî gizlenmiş olacaktır. Hem de, en hatarlı makamlarda—gar'da gibi—tarîk-i halâsı mefkud iken ve haytu'l-emel bihasebi'l-ade kesilirken, gayet metanet ve kemâl-i vüsuk ve nihayet-i itminan ile olan hareket ve hal ve tavrı, nübüvvet ve ciddiyetine şahid-i kâfidir ve hak ile temessük ettiğine delildir.

İkinci Meslek

Yani, sahife-i ûlâ, zaman-ı mâzidir. İşte şu sahifede dört nükteyi nazar-ı dikkate almak lâzımdır:

Birincisi: Bir fende, veyahut kasasta, bir adam esaslarını ve ruh ve ukdelerini ahz ederek müddeâsını ona bina ederse, o fende hazakat ve maharetini gösterir.

İkincisi: Ey birader! Eğer tabiat-ı beşere ârif isen, küçük bir haysiyetle, küçük bir dâvâda, küçük bir kavimde, küçük bir hilâfın serbestiyetle irtikâp olunmadığına nazar edersen, gayet büyük bir haysiyetle, nihayet cesîm bir dâvâda, hasra gelmeyen bir kavimde, hadsiz bir inada karşı, her cihetten ümmîliğiyle beraber, hiçbir cihetle akıl müstakil olmayan meselelerde tam serbestiyetle bilâperva ve kemâl-i vüsuk ile alâ ruûsi'l-eşhad zikir ve nakilden güneş gibi sıdkın tulû edeceğini göreceksin.

Üçüncüsü: Bedevîlere nisbet çok ulûm-u nazariye vardır; medenîlere nisbeten, lisan-ı âdât ve ef'âlin telkinatıyla, ulûm-u müteârifenin hükümlerine geçmişlerdir. Bu nükteye binaen, bedevîlerin hallerini muhakeme etmek için, kendini o bâdiyede farz etmek gerektir. Eğer istersen, İkinci Mukaddemeye müracaat et; zira şu nükteyi izah etmiştir.

Dördüncüsü: Bir ümmî, ulema meyanında mütedavil bir fende beyan-ı fikir ederse, ittifak noktalarda muvafık olarak ve muhtelefün fîhâ olan noktalarda muhalefet edip, musahhihane olan söylemesi, onun tefevvukunu ve kisbî olmadığını ispat eder.

Şu nüktelere binaen deriz ki: Resul-i Ekrem Aleyhissalâtü Vesselâm, malûm olan ümmiyetiyle beraber, güya gayr-ı mukayyed olan ruh-u cevvale ile tayy-ı zaman ederek, mazinin a'mâk-ı hafâsına girerek, hazır ve müşahid gibi enbiya-yı

sâlifenin ahvallerini ve esrarlarını teşrih etmesiyle, bütün enzar-ı âleme karşı öyle bir dâvâ-yı azimede−ki, bütün ezkiyâ-i âlemin nazarlarını dikkate celb eder–bilâ perva ve nihayet vüsuk ile müddeasına mukaddeme olarak, o esrar ve ahvalin ukad-ı hayatiyeleri hükmünde olan esaslarını zikretmekle beraber, kütüb-ü salifenin ittifak noktalarında musaddık ve ihtilâf noktalarında musahhih olarak kasas ve ahval-i enbiyayı bize hikâye etmesi, sıdk ve nübüvvetini intaç eder.

TEZNİB: Cemi’ enbiyanın delâil-i nübüvvetleri, sıdk-ı Muhammed’e (a.s.m.) delildir ve cemi’ mu’cizatları, Muhammed’in bir mu’cize-i mâneviyesidir (aleyhimüsselâm). Bunda dikkat edersen anlayacaksın.

İşaret

Ey birader! Bazan kasem, burhanın yerini tutar. Zira burhanı tazammun eder. Öyleyse:

وَالَّذِى قَصَّ عَلَيْهِ الْقَصَصَ لِلْحِصَصِ وَسَيَّرَ رُوحَهُ
فِى اَعْمَاقِالْمَاضِى وَفِى شَوَاهِقِ الْمُسْتَقْبَلِ فَكَشَفَ لَهُ
اْلاَسْرَارَمِنْ زَوَايَا الْوَاقِعَات اِنَّ نَظَرَهُ النَّقَّادَ اَدَقُّ مِنْ
اَنْ يُدَلَّسَ عَلَيْهِ وَمَسْلَكَهُ الْحَقَّ اَغْنٰى مِنْ اَنْ
يُدَلِّسَعَلَى النَّاسِ[1]

Evet, neam, onun nur-u nazarına, hayal, kendini hakikat gösteremiyor ve hak olan mesleği telbisten müstağnidir.

Üçüncü Meslek

Yani: Zaman-ı halin, yani Asr-ı Saadetin sahifesinde dört nükte, bir noktayı nazar-ı dikkate almak gerektir:

Birincisi: Küçük bir âdet, küçük bir kavimde veya zayıf bir haslet kalil bir taifede, büyük bir hâkimin, büyük bir himmetle kolaylıkla kaldıramadığını nazara alırsan, acaba gayet çok, tamamen müstemirre, nihayet derecede me'lûf ve çok da mütenevvia, tamamen rasiha olan âdât ve ahlâk, nihayet kesir ve me'lûfatına gayet mutaassıp ve şedidü'ş-şekîme olan bir kavmin a'mâk-ı ervahından az fedakârlıkla, kısa bir zamanda kal' ve ref' ettiğini ve o âdât-ı seyyienin yerine başka âdât ve ahlâk fidanlarını gars etmesi ve def'aten nihayet derecede tekemmül ettiklerini nazara alırsan ve dikkat edersen, harikulâde olduğunu tasdik etmezsen, seni sofestaî defterinde yazacağım.

1. Ona bu kıssaları hikâye ederek ruhunu mâzinin derinliklerinde ve istikbalin şahikalarında gezdiren ve hadisatın karanlık köşelerindeki esrar perdesini onun için kaldırana yemin olsun ki, onun keskin gözükendisini şaşırtmayacak kadar dikkatli, onun hak olan mesleği iseinsanları aldatmaktan uzaktır.

İkincisi: Şahs-ı mânevî hükmünde olan bir devletin nümüvv-ü tabiîsi hükmünde olan teşekkülü ise mütemehhildir. Ve devlet-i atîkaya galebesi–ki, ona inkıyad, tabiat-ı sâniye hükmüne girdiği için–tedricîdir. Öyleyse, maddeten ve mânen hâkim, hem de gayet cesîm bir devleti kısa bir zamanda teşkili, hem de düvel-i râsihaya def'î gibi galebe etmesi, mâneviyat ve ahvalde cârî olan âdâtın bizzarure harikulâde olduğunu görmezsen, körler defterinde yazılacaksın.

Üçüncüsü: Tahakküm-ü zahirî, kahr ve cebir ile mümkündür. Fakat efkâra galebe etmek, hem de ervaha tahabbüb ve tabâyia tasallut, hem de hâkimiyetini vicdanlar üzerine daima muhafaza etmek, hakikatin hassa-i farikasıdır. Bu hassayı bilmezsen, hakikatten bigânesin.

Dördüncüsü: Tergib veya terhib hilesiyle ancak yalnız bir tesir-i sathî edip ve akla karşı sedd-i turuk edecektir. Şu halde a'mâk-ı kulûba nüfuz ve erakk-ı hissiyatı tehyiç ve şükûf-misal olan istidadatı inkişaf ettirmek ve kâmine ve nâime olan seciyeleri ikaz ve tenbih ve cevher-i insaniyeti feverana getirmek ve kıymet-i natıkıyeti izhar etmek, şuâ-yı hakikatin hâssasıdır. Evet, kasavet-i mücessemenin misal-i müşahhası olan "ve'd-i benat" gibi umurlardan kalblerini taskîl etmesi ve rikkat-i letafetin lem'ası olan hayvanata merhamet, hattâ karıncaya şefkat gibi umur ile tezyin etmesi, öyle bir inkılâb-ı azîmdir-hususan öyle akvam-ı bedevîde−ki, hiçbir kanun-u tabiiyeye tevfik olmadığından, hârikulâde olduğu musaddak-kerde-i erbab-ı basirettir. Basiretin varsa tasdik edeceksin.

Şimdi Noktayı dinle: İşte tarih-i âlem şehadet eder ki: En büyük dâhi odur ki, bir veya iki hissin ve seciyenin ve istidadın inkişafına ve ikazına ve feverana getirmesine muvaffak olsun. Zira öyle bir hiss-i nâim ikaz edilmezse, sa'y hebâen gider ve muvakkat olur. İşte en büyük dahi ancak bir veya iki hissin ikazına muvaffak olabilmiştir. Ezcümle: Hiss-i hürriyet ve hamiyet ve muhabbet.

Bu noktaya binaen, Ceziretü'l-Arap sahrâ-i vesîasında olan akvam-ı bedevîde kâmine ve nâime ve mesture olan hissiyat-ı âliye-ki, binlere bâliğdir−birden inkişaf, birden ikaz, birden feveran ve galeyana getirmek, şems-i hakikatin, ziya-yı şulefeşanın hassasıdır. Bu Noktayı aklına sokmayanın, biz Ceziretü'l-Arabı gözüne sokacağız. İşte Ceziretü'l-Arap... On üç asır beşerin terakkiyatından sonra, en mükemmel feylesoflardan yüz taneyi göndersin, yüz sene kadar çalışsın; acaba bu zamana nispeten o zamana nispet yaptığının yüzde birini yapabilir mi?

İşaret

Kim tevfik isterse, âdetullah ve hilkat ve fıtrat ile âşinalık etmek ve dostluk etmek gerektir. Yoksa, fıtrat tevfiksizlikle bir cevab-ı red verecektir. Cereyan-ı

umumî ise, muhalif harekette bulunanları adem-âbâd hiçahiçe atacaktır.

İşte buna binaen temaşa et. Göreceksin ki, hilkatte cârî olan kavanîn-i amîka-i dakika—ki hurdebîn-i akılla görülmez—hakaik-i şeriat ne derecede mürâat ve muarefet ve münasebette bulunmuşlardır ki, o kavanin-i hilkatin muvazenesini muhafaza etmiştir. Evet, şu a'sâr-ı tavîlede şu müsademat-ı azîme içinde hakaikini muhafaza, belki daha ziyade inkişafa getirdiğinden gösterir ki, Resul-i Ekremin (a.s.m.) mesleği, hiçbir vakit mahvolmayan hak üzerine müessestir.

Şu Nükte ve Noktaları bildikten sonra, geniş ve muhakemeli ve müdakkik bir zihinle dinle ki: Muhammed-i Hâşimî Aleyhissalâtü Vesselâm ümmiyeti ve adem-i kuvvet-i zahiresi ve adem-i hâkimiyeti ve adem-i meyl-i saltanatla beraber, gayet hatarlı mevakide kemâl-i vüsuk ile teşebbüs ederek efkâra galebe etmekle, ervaha tahabbüp ve tabayie tasallut, gayet kesire ve müstemirre ve rasiha ve me'lûfe olan âdât ve ahlâk-ı vahşiyaneyi esasıyla hedmederek, onların yerine ahlâk-ı âliyeyi gayet metin bir esas ile, lâhm ve demlerine karışmış gibi tesis etmekle beraber, zâviye-i vahşette hâmid olan bir kavimdeki kasavet-i vahşiyeyi ihmad ve hissiyat-ı dakikayı tehyiç, evet, hissiyat-i âliyeyi ikaz ve cevher-i insaniyetlerini izhar etmekle beraber evc-i medeniyete bir zaman-ı kasîrde is'ad ederek, şark ve garpta oturmuş bir devlet-i cesîmeyi bir zaman-ı kalilde teşkil edip, ateş-i cevval gibi, belki nur-u nevvar gibi veyahut asâ-yı Mûsâ gibi sair devletleri bel' ve imha derecesine getirdiğinden, basar-ı basireti kör olmayanlara sıdkını ve nübüvvetini ve hakla temessükünü göstermiştir. İşte eğer sen görmezsen, seni insanların defterinden sildirecektir.

Dördüncü Meslek

Sahife-i müstakbelden, lâsiyyema mesele-i şeriattır. İşte dört nükteyi nazar-ı dikkatten dûr etmemelisin.

Birincisi: Bir şahıs dört veya beş fende meleke sahibi ve mütehassıs olmaz, meğer harika ola...

İkincisi: Mesele-i vahide, iki mütekellimden sudur eder. Birisi, mebde ve müntehası ve siyak ve sibaka mülâyemetini ve ehavatıyla nispetini ve mevzi-i münasipte istimalini, yani, münbit bir zeminde sarfını nazara aldığı için, o fende olan maharetine ve melekesine ve ilmine delâlet ettiği halde, öteki mütekellim şu noktaları ihmal ettiği için sathiyetine ve taklidiyetine delâlet eder. Halbuki kelâm yine o kelâmdır. Eğer aklın bunu fark etmezse, ruhun hisseder.

Üçüncüsü: İkinci Mukaddemede geçtiği gibi bir-iki asır evvel harika sayılan keşif bu zamana kadar mestur kalsaydı, tekemmül-ü mebadi cihetiyle bir çocuk da keşfedebildiğini nazara al, on üç asır geri git, o zamanların tesiratından

kendini tecrid et, dehşet-engiz olan Ceziretü’l-Arapta otur, dikkatle temaşa et. Görürsün ki, ümmî, tecrübe görmemiş, zaman ve zemin yardım etmemiş tek bir adam ki, yalnız zekâya değil, belki gayet kesir tecarübün mahsulü olan fununun kavaniniyle öyle bir nizam ve adaleti tesis ediyor ki, istidad-ı beşerin kameti netâic-i efkârı teşerrübünden tekebbür ederse, o şeriat dahi tevessü ederek ebede teveccüh eder. Kelâm-ı ezelîden geldiğini ilân etmekle beraber, iki âlemin saadetini temin eder. İnsaf edersen, bu ise yalnız o zamanın insanlarının değil, belki nev-i beşerin tavk-ı haricinde göreceksin. Meğer evham-ı seyyie, senin şu tarafa müteveccih olan fıtratının tarf’ını [1] çürütmüş ola...

1. Dikkat lâzımdır.

Dördüncüsü: Onuncu Mukaddemede geçtiği gibi, hem de ikinci nokta-i itirazın cevabında da geleceği gibi şudur ki: Cumhurun istidad-ı efkârı derecesinde şeriatın irşad etmesidir. Şöyle ki:

Cumhurun amiliği için, hakaik-i mücerredeyi, melûfları vasıta olmaksızın adem-i telâkkileri sebebiyle, müteşabihat ve teşbihat ve istiârât ile tasvir etmesidir. Hem de fünun-u ekvanda cumhurun, hiss-i zahir sebebiyle hilâf-ı vakii zarurî telâkki etmekle beraber, mebâdi basamakları adem-i in’ikad ve tekemmülünden, mağlâtaların vartalarına düşmemek için, şeriat öyle mesailde ipham etti ve mutlak bıraktı; lâkin hakikati imâdan hâli bırakmadı.

Vehim ve tenbih

Resul-i Ekremin (a.s.m.) herbir fiil ve herbir halinde sıdk lemean eder. Fakat her fiili ve her hali harika olmak lâzım değildir. Zira izhar-ı harika, tasdik-i müddeâ içindir. Hacet olmadığı veya münasip olmadığı vakitte, cereyan-ı umumiyeye mütabaatle, kavanin-i âdâtullaha destedâd-ı teslim oluyor. Hem de öyle olmak gerektir.

Ey birader! Şu tenbih, Birinci Mesleğin Mukaddemesinin taifesindendir. Nisyanın hatâsıyla yolunu şaşırmakla yerini kaybedip şuraya girmiştir. İyice şu nükteleri tut. İşte neticeye giriyoruz:

Bak, ey birader: Fünun ve ulûmun zübde-i hakikiyesi berahin-i akliye üzerine müesses olan diyanet ve şeriat-i İslâmiye öyle fünunları tazammun etmiştir. Ezcümle: fenn-i tehzib-i ruh ve riyazetü’l-kalb ve terbiyetü’l-vicdan ve tedbirü’l-ceset ve tedvirü’l-menzil ve siyasetü’l-medeniyye ve nizamatü’l-âlem ve fennü’l-hukuk ve saire... Lüzum görülen yerlerde tafsil ve lüzum olmayan veya ezhanın veya zamanın müstaid ve müsaid olmadığı yerlerde birer fezlekeyle kavaid-i esasiyeyi vaz ederek tenmiye ve tefriini ukulün meşveret ve istinbatatına havale etmiştir ki, bu fununun mecmuuna değil, belki ekalline, on üç asır terakkiden sonra, en medenî yerlerde, en harika zekâyla mevsuf olanlar, takat-i beşerin haricinde—bahusus o zamanda—olduğunu tasdikten vicdan-ı

munsıfane seni men edemiyor. İşte, fazl odur ki, a’dâ ona şehadet ede. Yeni Dünya’nın en meşhur feylesofu olan Carlyle Almanya’nın meşhur bir hakîminden ve rical-i siyasiyesinden naklen diyor ki:

“O tetkikatından sonra kendi kendine sual ederek demiş: İslâmiyet böyle olursa acaba medeniyet-i hazıra hakaik-i İslâmiyetin dairesinde yaşayabilir mi?” Kendisi kendine “Evet” ile cevap veriyor. Şimdiki muhakkikler o daire içinde yaşamaktadırlar. Evvelki feylesof dahi diyor ki: Hakaik-i İslâmiyet çıktıkları zaman, âteş-i cevval gibi hatabın parçalarına benzeyen sair efkâr ve edyanı bel’ etti. Hem de hakkı vardır. Zira başkaların safsatiyatından bir şey çıkmaz, ilâ ahirihî...

Evet, on üç asırdan beri o kadar dehşetli müsademata karşı hakaikini muhafaza etmiştir. Belki bu müsademe, keşmekeş, hakikat-i İslâmiyetin omuzu üstünden türab-ı hafâyı terkik ve tahfif ediyor. Neam, vücut ve hal-i âlem buna şahittir. Makale-i ûlâdaki mukaddematı nazara almak gerektir.

Vehim ve tenbih

Eğer desen: Herbir fende yalnız bir fezlekeyi bilmek bir adam için mümkündür..

Elcevap: Neam, lâ! Zira öyle bir fezleke ki, hüsn-ü isabet ve mevki-i münasipte ve münbit bir zeminde istimal gibi, sabıkan mezkûr sair noktalarla cam gibi, maverasından ıttıla-ı tam ve melekeyi gösteren fezlekeler mümkün değildir. Evet, kelâm-ı vahid iki mütekellimden çıkarsa, birinin cehline ve ötekisinin ilmine, bazı umur-u mermuze-i gayr-ı mesmua ile delâlet eder.

İşaret ve irşad ve tenbih

Ey benimle şu kitabın evvel-i menazilinden hayaliyle seyr ü sefer eden birader-i vicdan! Geniş bir nazarla nazar et ve muvazene et. Kendi hayalinde muhakeme etmek için bir meclis-i âliyeyi teşkil et. Sonra da Mukaddemat-ı İsnâ Aşerden müntehabatını davet et, hazır olsunlar. Sonra da şu kaidelerle müşavere et. İşte:

Bir şahıs çok fününda mütehassıs ve meleke sahibi olmaz. Hem de bir kelâm iki mütekellimden, mütefavittir, başkalaşır. Ve hem de fünun mürur-u zamanla telâhuk-u efkârın neticesidir. Hem de müstakbeldeki bedihî bir şey, mazide nazarî olabilir. Hem de medenîlerin malûmu, bedevîlere meçhul olabilir. Hem de maziyi müstakbele kıyas etmek, bir kıyas-ı hâdi-i müşebbittir. Hem de ehl-i veber ve bâdiyenin besateti ise, ehl-i meder ve medeniyetin hile ve desaisine mütehammil değildir. Evet, neam, hile medeniyetin perdesi altında tesettür edebilir. Hem de pek çok ulûm, âdât ve ahval ve vukuatın telkinatıyla teşekkül edebilir. Hem de beşerin nur-u nazarı, müstakbele nüfuz edemez. Müstakbele

mahsus olan şeyleri göremez. Hem de beşerin kanunu için bir ömr-ü tabiî vardır; nefs-i beşer gibi o da inkıta eder. Hem de muhit, zaman ve mekânın, nüfusun ahvalinde büyük bir tesiri vardır. Hem de eskide harikulâde olan şeyler, şimdi âdi sırasına geçebilir. Zira mebadi tekemmül etmişler. Hem de zekâ eğer çendan harika olsa da bir fennin tekmiline kâfi değildir. Nasıl çok fenlerde kifayet edecektir?

İşte, ey birader, şu zâtlarla müşavere et. Sonra da müfettişlik sıfatıyla nefsini tecrit et. Hayalât-ı muhîtiye ve evham-ı zamaniyenin elbiselerini çıkart, çıplak ol. Bahr-i bîkerân olan zamanın şu asrın sahilinden, içine gir. Tâ Asr-ı Saadet olan adaya çık. İşte, herşeyden evvel senin nazarına çarpacak ve tecellî edecek şudur ki:

Vahîd, nâsırı yok, saltanatı mefkud, tek bir şahıs, umum âleme karşı mübareze eder. Ve küre-i zeminden daha büyük bir hakikati omuzuna almış ve bütün nev-i beşerin saadetine tekeffül eden bir şeriatı ki, o şeriat, fünun-u hakikiye ve ulûm-u İlâhiyenin zübdesi olarak, istidad-ı beşerin nümüvvü derecesinde tevessü edip iki âlemde semere vererek, ahval-i beşeri güya bir meclis-i vahid, bir zaman-ı vahidin ehli gibi tanzim eden öyle bir adaleti tesis eder. Eğer o şeriatın nevâmisinden sual edersen ki, “Nereden geliyorsunuz? Ve nereye gideceksiniz?”

Sana şöyle cevap verecekler ki: “Biz kelâm-ı ezelîden gelmişiz. Nev-i beşerin selâmeti için ebedin yolunda refakat için ebede gideceğiz. Şu dünya-yı faniyeyi kestikten sonra, bizim sûrî olan irtibatımız kesilirse de, daima mâneviyatımız beşerin rehberi ve gıda-yı rûhânîsidir.”

Hâtime

Şübehat ve şükûkun üç menbaları vardır. Şöyle: Eğer maksud-u Şâri’den ve efkârın istidatları nispetinde olan irşaddan tecahül edip, bütün evham-ı seyyienin yuvası hükmünde olan şöyle bir mağlâta ile itiraz edersen ki, şeriatın başı olan Kur’ân’da üç nokta vardır:

Birincisi: Kur’ân’ın mâbihi’l-imtiyazı ve vuzuh ve ifade üzerine müesses olan belâgate münafidir ki, vücud-u müteşabihat ve müşkilâttır.

İkincisi: Şeriatın maksud-u hakikîsi olan irşad ve tâlime münafidir ki, fünun-u ekvanda bir derece ipham ve ıtlakatıdır.

Üçüncüsü: Tarik-i Kur’ân olan tahkik ve hidayete muhaliftir. İşte o da bazı zevâhiri, delil-i aklînin hilâfına imâle edip, hilâf-ı vâkıa ihtimalidir.

Ey birader! Tevfik Allah’tandır. Ben de derim ki: Sebeb-i noksan gösterdiğin olan şu üç nokta tevehhüm ettiğin gibi değildir. Belki üçü de i’câz-ı Kur’ân’ın en sadık şahitleridir. İşte:

Birinci noktaya cevap: Zaten iki defa şu cevabı zımnen görmüşsün. Şöyle ki: Nâsın ekseri cumhur-u avamdır. Nazar-ı Şâri'de ekall, eksere tâbidir. Zira, avama müvecceh olan hitabı, havass fehm ve istifade ediyorlar. Bilâkis olursa, olamaz.

İşte, cumhur-u avam ise, me'lûf ve mütehayyelâtından tecerrüd edip hakaik-i mücerrede ve mâkulât-ı sırfeyi temaşa edemezler—meğer mütehayyelâtları dürbün gibi tevsit etseler... Fakat mütehayyelâtın suretlerine hasr ve vakf-ı nazar etmek, cismiyet ve cihet gibi muhal şeyleri istilzam eder. Lâkin nazar, o suretlerden geçerek hakaiki görüyor. Meselâ, kâinattaki tasarruf-u İlâhîyi sultanın serir-i saltanatında olan tasarrufunun suretinde temaşa edebilirler:

[1] اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى gibi... İşte, hissiyat-ı cumhur şu merkezde olduklarından, elbette irşad ve belâgat iktiza eder ki, onların hissiyatı riayet ve ihtiram edilsin ve efkârları dahi bir derece mümaşât ve ihtiram edilsin. İşte, riayet ve ihtiram, ukul-ü beşere karşı olan "tenezzülât-ı İlâhiye" ile tesmiye olunur. Evet, o tenezzülât, te'nis-i ezhan içindir. Onuncu Mukaddemeye müracaat et.

1. "O Rahmân ki, hükümranlığı Arşı kaplamıştır." Tâhâ Sûresi, 20:5.

İşte bunun içindir ki, hakaik-i mücerredeye temaşa etmek için hissiyat ve hayal-âlûd cumhurun nazarlarını okşayan suver-i müteşabiheden birer dürbün vaz edilmiştir. İşte şu cevabı teyid eden maânî-i amîka veya müteferrikayı bir suret-i sehl ve basitada tasavvur veya tasvir etmek için, nâsın kelâmında istiârât-ı kesireyi irad ederler. Demek, müteşabihat dahi istiârâtın en ağmaz olan kısmıdır. Zira en hafî hakaikin suver-i misaliyesidir. Demek, işkâl ise, mânânın dikkatindendir, lâfzın iğlâkından değildir.

Ey muteriz! İnsafla nazar et ki, fikr-i beşerin, bahusus avamın fikirlerinden en uzak olan hakaiki şöyle bir tarikle takrip etmek, acaba tarik-i belâgat olan mukteza-yı halin mutabakatine muvafık ve makamın nispetinde kemâl-i vuzuh ve ifadeye mutabıktır; yahut tevehhüm ettiğin gibidir? Hakem sen ol.

İkinci noktaya cevap: İkinci Mukaddemede mufassalen geçmiştir. Âlemde meylü'l-istikmalin dalı olan insandaki meylü't-terakkinin semeratı ve tecarüb-ü kesireyle ve netâic-i efkârın telâhukuyla teşekkül eden merdiven-i terakkinin basamakları hükmünde olan fünun ise, müterettibe ve müteavine ve müteselsiledirler. Evet, müteahhirin in'ikadı, mütekaddimin teşekkülüne vabestedir. Demek, mukaddem olan fen, ulûm-u mütearifenin derecesine gelecek; sonra müteahhirine mukaddeme olabilir.

Bu sırra binaendir ki, şu zamanda temehhuz-u tecarüble satha çıkıp ve tevellüd etmiş olan bir fennin faraza on asır evvel bir adam tefhim ve tâlimine çalışsaydı, mağlâta ve safsataya düşürmekten başka bir şey yapamazdı. Mesela,

denilseydi, “Şemsin sükûnuyla arzın hareketine ve bir katre suda bir milyon hayvanatın bulunduklarına temaşa edin, tâ Sâniin azametini bilesiniz.” Cumhur-u avam ise, hiss-i zahir veya galat-ı hissin sebebiyle hilâflarını zarurî bildikleri için, ya tekzip veya nefislerine mugalâta veya mahsûs olan şeye mükâbere etmekten başka ellerinden bir şey gelmezdi. Teşviş ise, bahusus onuncu asra kadar, minhac-ı irşada büyük bir vartadır. Ezcümle, sathiyet-i arz ve deveran-ı şems onlarca bedihiyat-ı hissîyeden sayılırdı.

Tenbih

Şu gibi meseleler, müstakbeldeki nazariyata kıyas olunmaz. Zira müstakbele ait olan şeylere hiss-i zahir taallûk etmediği için, iki ciheti de muhtemeldir, itikad olunabilir, imkân derecesindedir, itminan kabildir. Onun hakk-ı sarihi, tasrih etmektir. Lâkin hînâ ki, hissin galatı bizim “ma nahnü fîh”imizi imkân derecesinden bedahete, yani cehl-i mürekkebe çıkardı. Onun nazar-ı belâgatta hiç inkâr olunmaz olan hakkı ise, ipham ve ıtlaktır−tâ, ezhan müşevveş olmasınlar. Fakat hakikate telvih ve remiz ve imâ etmek gerektir. Efkâr için kapıları açmak, duhule davet etmek lâzımdır. Nasıl ki, şeriat-ı garrâ öyle yapmıştır.

Yahu, ey birader! İnsaf mıdır, taharrî-i hakikat böyle midir ki, sen irşad-ı mahz ve ayn-ı belâgat ve hidayetin mağzı olan şeyi irşada münafi ve mübayin tevehhüm edesin? Ve belâgatça ayn-ı kemâl olan şeyi noksan tahayyül edesin? Yâ eyyühe’l-hoto! Acaba senin zihn-i sakîminde belâgat o mudur ki, ezhanı tağlit ve efkârı teşviş ve muhitin müsaadesizliği ve zamanın adem-i i’dadından ezhan müstaid olmadıkları için ukule tahmil edilmeyen şeyleri teklif etmektir? Kellâ. [1] كَلِّمِ النَّاسَ عَلٰى قَدَرِ عُقُولِهِمْ bir düstur-u hikmettir.

İstersen Mukaddemata müracaat et... Bahusus Birinci Mukaddemede iyi tefekkür et!

İşte bazı zevahiri, delil-i aklînin hilâfına göstermek olan *üçüncü noktaya cevap:* Birinci Mukaddemede tedebbür et, sonra bunu da dinle ki:

Şâri’in irşad-ı cumhurdan maksud-u aslîsi, isbat-ı Sâni-i Vahid ve nübüvvet ve haşir ve adalette münhasırdır. Öyleyse, Kur’ân’daki zikr-i ekvan, istitradî ve istidlâl içindir. Cumhurun efhamına göre san’atta zahir olan nizam-ı bedî ile nezzam-ı hakikî olan Sâni-i Zülcelâle istidlâl etmek içindir. Halbuki, san’atın eseri ve nizamı herşeyden tezahür eder. Keyfiyet-i teşekkül nasıl olursa olsun, maksad-ı aslîye taallûk etmez.

1. “İnsanlarla anlayış seviyelerine göre konuş.” *Buharî*, İlim: 49’da şöyle geçmektedir: “Haddisu’n-nâse bimâ ya’rifûne.”

Tenbih

Mukarrerdir ki, delil, müddeâdan evvel malûm olması gerektir. Bunun içindir ki, bazı nusûsun zevahiri, ittizah-ı delil ve isti'nas-ı efkâr için cumhurun mu'tekadât-ı hissiyelerine imale olunmuştur. Fakat delâlet etmek için değildir. Zira Kur'ân, âyâtının telâfîfinde öyle emarat ve karaini nasb etmiştir ki, o sadeflerdeki cevahiri ve o zevahirdeki hakikatleri ehl-i tahkike parmakla gösterir ve işaret eder. Evet, "kelimetullah" olan Kitab-ı Mübînin, bazı âyâtı, bazısına müfessirdir. Yani, bazı âyâtı, ehavatının mâ fiz-zamirlerini izhar eder. Öyleyse, bazıları diğer bir ba'za karine olabilir ki, mânâ-yı zahirî murat değildir.

Vehim ve tenbih

Eğer istidlâlin makamında denilseydi ki: "Elektriğin acaibi ve cazibe-i umumiyenin garaibi ve küre-i arzın yevmiye ve seneviye olan hareketi ve yetmişten ziyade olan anasırın imtizac-ı kimyeviyelerini ve şemsin istikrarıyla beraber sûriye olan hareketini nazara alınız, tâ Sânii bilesiniz." İşte o vakit, delil olan san'at, mârifet-i Sâni olan neticeden daha hafî ve daha gamız ve kaide-i istidlâle münafi olduğundan, bazı zevahiri, efkâra göre imâle olunmuştur. Bu ise, ya müstetbeü't-terâkip kabilesinden veya kinâî nev'inden olduğu için, medar-ı sıdk ve kizb olmaz. Meselâ, قَالَ lâfzındaki *elif elif*'tir. Aslı *vav* olsa, *kâf* olsa, ne olursa olsun tesir etmez.

Ey birader, insaf et: Acaba şu üç nokta-i itiraz cemi' a'sarda cemi' insanların irşadları için inzal olunan Kur'ân'ın i'câzına en zahir delil değil midir? Evet.

وَالَّذِى عَلَّمَ الْقُرْاٰنَ الْمُعْجِزَ اِنَّ نَظَرَ الْبَشِيرَ
النَّذِيرَوَبَصِيرَتَهُ النَّقَّادَةَ اَدَقُّ وَاَجَلُّ وَاَجْلٰى وَاَنْفَذُ
مِنْاَنْ يَلْتَبِسَ اَوْ يَشْتَبِهَ عَلَيْهِ الْحَقِيقَةُ بِالْخَيَالِوَاِنَّ
مَسْلَكَهُ الْحَقَّ اَغْنٰى وَاَعْلٰى وَاَنْزَهَ وَاَرْفَعَ مِنْ اَنْ
يُدَلِّسَ اَوْ يُغَالِطَ عَلَى النَّاسِ [1]

[2]Neam, hayalin ne haddi vardır ki, nurefşan olan nazarına karşı kendini hakikat gösterebilsin? Evet, mesleği nefs-i hak ve mezhebi ayn-ı sıdktır. Hak ise, tedlis ve tağlit etmekten müstağnîdir.

1. Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyânı öğretene and olsun ki, beşîr ve nezîr olan zâtınbakışı ve herşeyi inceden inceye tetkik eden basireti, hakikati hayalekarıştırmak veya benzetmekten yüce, dakik ve parlaktır; hak olan mesleği ise, insanları aldatmak veya yanıltmaktan müstağni, münezzeh ve yücedir.
2. Şu Arabiyyü'l-ibare, iki mezheb-i bâtılın reddine işarettir.

Beşinci Meslek

Mârufe ve meşhure olan havarık-ı zahire ve mu’cizat-ı mahsusadır. Siyer ve tarihin kitapları onlarla meşhundur. Ulema-yı kiram (cezahümüllahu hayran) hakkıyla tefsir ve tedvin etmişlerdir. Malûmun tâlimi lâzım gelmemek için, biz tafsilinden kat-ı nazar ettik.

İşaret

Şu havarık-ı zahirenin herbir ferdi eğer çendan mütevatir değildir, mutlaka cinsleri, belki çok envâı kat’iyen ve yakînen mütevatir-i bilmânâdır. O havârık birkaç nev üzerindedir. İşte:

Bir nev’i: İrhasat-ı mütenevviadır. Güya o asır, Peygamberden (a.s.m.) istifade ve istifaza ederek, keramet sahibi olduğundan, kalb-i hassâsından hiss-i kablelvukua binaen irhasatla Fahr-i Âlemin geleceğini ihbar etmiştir.

Bir nev’i dahi: Gaybdan olan ihbarat-ı kesîresidir. Güya tayyar olan ruh-u mücerredi, zaman ve mekân-ı muayyenin kayıtlarını kırmış ve hudud-u maziye ve müstakbeleyi çiğnemiş, her tarafını görerek bize söylemiş ve göstermiştir.

Bir kısmı dahi: Tahaddî vaktinde izhar olunan havarık-ı hissiyedir. Bine karib tâdad olunmuştur. Demek, söylediğimiz gibi, herbir ferdi âhâdî de olursa, mecmuu mütevatir-i bilmânâdır.

Birisi: Mübarek olan parmaklarından suyun nebeânıdır. Güya maden-i sehavet olan yed-i mübarekesinden mâye-i hayat olan suyun nebeânıyla, menba-ı hidayet olan lisanından, mâye-i ervah olan zülâl-i hidayetin feveranını hissen tasvir ediyor.

Biri de: Tekellüm-ü şecer ve hacer ve hayvandır. Güya hidayetindeki hayat-ı mâneviye, cemadat ve hayvanata dahi sirayet ederek nutka getirmiştir.

Biri de: İnşikak-ı kamerdir. Güya kalb-i semâ hükmünde olan kamer, mübarek olan kalbiyle inşikakta bir münasebet peyda etmek için, sine-i saf ve berrakını mübarek parmağın işaretiyle iştiyakan şakk ve çâk etmiştir.

Tenbih

İnşikak-ı kamer mütevatir-i bilmânâdır. [1] وَانْشَقَّ الْقَمَرُ olan âyet-i kerîmeyle sabittir. Zira, hattâ Kur’ân’ı inkâr eden dahi bu âyetin mânâsına ilişmemiştir. Hem de ihtimal vermeye şayan olmayan bir tevil-i zayıftan başka tevil ve tahvil edilmemiştir.

1. “Ay yarıldı.” Kamer Sûresi, 54:1.

Vehim ve tenbih

İnşikak, hem âni, hem gece, hem vakt-i gaflet, hem şu zaman gibi âsumana adem-i tarassut, hem vücud-u sehab, hem ihtilâf-ı matâli cihetiyle bütün âlemin

görmeleri lâzım gelmez ve lâzım değildir. Hem de, hem-matla olanlarda sabittir ki, görülmüştür. Birisi ve en birincisi ve en kübrâsı olan Kur’ân-ı Mübîndir.

İşte sabıkan bir nebzesine imâ olunan yedi cihetle i’câzı müberhendir, ilâ âhirihî... Sair mu’cizatı kütüb-ü mutebereye havale ediyorum.

Hâtime

Ey benim kelâmımı mütalâa eden zevat! Geniş bir fikirle ve müteyakkız bir nazarla ve muvazeneli bir basiretle, mecmu-u kelâmımı, yani mesalik-i hamseyi muhit bir daire veya müstedîr bir sur gibi nazara alınız. Muhammed Aleyhissalâtü Vesselâmın nübüvvetine merkez gibi temaşa ediniz. Veyahut sultanın etrafına halka tutmuş olan asakir-i müteavinenin nazarıyla bakınız. Tâ ki bir taraftan hücum eden evhamı, mütecavibe ve müteavine olan cevanib-i sâire def edebilsin. İşte şu halde Japonların suali olan,

مَا الدَّلِيلُ الْوَاضِحُ عَلٰى وُجُودِ الْاِلٰهِ الَّذِى تَدْعُونَنَا اِلَيْهِ [1]’ye karşı derim:

İşte Muhammed Aleyhissalâtü Vesselâm...

1. Bizi, kendisine iman etmeye çağırdığınız Allah’ın varlığına delâlet eden açık delil nedir?

İşaret ve irşad ve tenbih

Vakta kâinat tarafından, hükûmet-i hilkat cânibinden müstantık ve sâil sıfatıyla gönderilen fenn-i hikmet, istikbale teveccüh eden nev-i beşerin talîalarına rastgelmiş; birden fenn-i hikmet şöyle birtakım sualleri irad etmiş ki: “Ey insan evlâtları! Nereden geliyorsunuz? Kimin emriyle, ne edeceksiniz? Nereye gideceksiniz? Mebdeiniz nereden? Ve müntehanız nereyedir?”

O vakit, nev-i beşerin hatip ve mürşid ve reisi olan Muhammed Aleyhissalâtü Vesselâm ayağa kalkarak, hükûmet-i hilkat canibinden gelen fenn-i hikmete şöyle cevap vermiştir ki:

“Ey müstantık efendi! Biz maaşir-i mevcudat, Sultan-ı Ezelin emriyle, kudret-i İlâhiyenin dairesinden memuriyet sıfatıyla gelmişiz. Şu hulle-i vücudu bize giydirerek ve şu sermaye-i saadet olan istidadatı veren, cemi’ evsaf-ı kemâliyeyle muttasıf ve Vâcibü’l-Vücud olan Hâkim-i Ezeldir. Biz maaşir-i beşer dahi, şimdi saadet-i ebediyenin esbabını tedarik etmekle meşgulüz. Sonra, birden ebede müteveccihen şehristan-ı ebedü’l-âbâd olan haşr-ı cismânîye gideceğiz.”

İşte ey hikmet, halt etme ve safsata yapma!.. Gördüğün ve işittiğin gibi söyle.

Üçüncü Maksat

Haşr-ı cismanîdir. Evet, hilkat onsuz olmaz ve abestir. Neam, haşir haktır ve doğrudur. Burhanın en vâzıhı, Muhammed Aleyhissalâtü Vesselâmdır.

Mukaddeme

Kur'ân-ı Mübîn, haşr-i cismânîyi o derece izah etmiştir ki, ednâ bir şüpheyi bırakmamış. İşte, biz de kuvvetimize göre onun berahinini bir derece tefsir için birkaç makasıd ve mevakıfına işaret edeceğiz.

BİRİNCİ MAKSAT: Evet, kâinattaki nizam-ı ekmel, hem de hilkatteki hikmet-i tâmme, hem de âlemdeki adem-i abesiyet, hem de fıtrattaki adem-i israf, hem de cemî fünunla sabit olan istikrâ-i tâmm, hem de yevm ve sene gibi çok envâda olan birer nevi kıyamet-i mükerrere, hem de istidad-ı beşerin cevheri, hem de insanın lâyetenâhi olan âmâli, hem de Sâni-i Hakîmin rahmeti, hem de Resul-i Sadıkın lisanı, hem de Kur'ân-ı Mucizin beyanı, haşr-i cismânîye sadık şahitler ve hak ve hakikî burhanlardır.

Mevkıf ve işaret

1. Evet, saadet-i ebediye olmazsa, nizam, bir suret-i zaife-i vâhiyeden ibaret kalır. Cemi' mâneviyat ve revabıt ve niseb, hebâen gider. Demek, nazzamı, saadet-i ebediyedir.

2. Evet, inayet-i ezeliyenin timsali olan hikmet-i İlâhiye, kâinattaki riayet-i mesalih ve hikem ile mücehhez olduğundan, saadet-i ebediyeyi ilân eder. Zira saadet-i ebediye olmazsa, kâinatta bilbedahe sabit olan hikem ve fevaide karşı mükâbere edilecektir.

3. Neam, akıl ve hikmet ve istikrâın şehadetleriyle sabit olan hilkatteki adem-i abesiyet, haşr-i cismânîdeki saadet-i ebediyeye işaret, belki, delâlet eder. Zira adem-i sırf, herşeyi abes eder.

4. Evet, fıtratta, ezcümle, âlem-i suğrâ olan insanda, fenn-i menafiü'l-a'zânın şehadetiyle sâbit olan adem-i israf gösterir ki: İnsanda olan istidadat-ı mâneviye ve âmâl ve efkâr ve müyûlâtının adem-i israfını ispat eder. O ise, saadet-i ebediyeye namzet olduğunu ilân eder.

5. Evet, öyle olmazsa, umumen kurur, hebaen gider. Feya li'l-aceb! Bir cevher-i cihanbahânın kılıfına nihayet derecede dikkat ve itina edilirse, hattâ gubarın konmasından muhafaza edilirse, nasıl ve ne suretle o cevher-i yegâneyi kırarak mahvedecektir? Kellâ! Ona itina, onun hatırası içindir.

6. Evet, sabıkan beyan olunduğu gibi, cemi' fünunla hâsıl olan, istikrâ-i tâmla sabit olan intizam-ı kâmil, o intizamı ihtilâlden halâs eyleyen ve tekemmül ve ömr-ü ebedîye mazhar eden haşr-i cismânînin sadefinde olan saadet-i ebediyeyi bizzarure iktiza eder.

7. Evet, saatin saniye, dakika ve saat ve günleri sayan çarklarına benzeyen yevm ve sene ve ömr-ü beşer ve deveran-ı dünya, birbirine mukaddime olarak döner, işler. Geceden sonra sabahı, kıştan sonra baharı işledikleri gibi, mevtten sonra kıyamet dahi o destgâhtan çıkacağını haber veriyorlar. Evet, insanın her ferdi birer nev' gibidir. Zira nur-u fikir onun âmâline öyle bir vüsat vermiş ki bütün ezmanı yutsa tok olmaz. Sair envâın efratlarının mahiyeti, kıymeti, nazarı, kemâli, lezzeti, elemi ise, cüz'î ve şahsî ve mahdut ve mahsur ve ânîdir. Beşerin ise, ulvî, küllî, sermedîdir. Yevm ve senede olan çok nevilerde olan birer nevi kıyamet-i mükerrere-i nev'iyeyle insanda bir kıyamet-i şahsiye-i umumiyeye remz ve işaret, belki şehadet eder.

8. Neam, beşerin cevherinde gayr-ı mahsur istidadatında mündemiç olan gayr-ı mahdut olan kabiliyattan neşet eden müyulâttan hâsıl olan lâyetenâhi âmâlinden tevellüd eden gayr-ı mütenahî efkâr ve tasavvuratı, mâverâ-yı haşr-ı cismânîde olan saadet-i ebediyeye elini uzatmış ve medd-i nazar ederek o tarafa müteveccih olmuştur.

9. Neam, Sâni-i Hakîm ve Rahmânü'r-Rahîmin rahmeti ise, cemi' niamı nimet eden ve nikmetlikten halâs eden ve kâinatı firak-ı ebedîden hasıl olan vaveylâlardan halâs eyleyen saadet-i ebediyeyi nev-i beşere verecektir. Zira, şu herbir nimetin reisi olan saadet-i ebediyeyi vermezse, cemî nimetler nikmete tahavvül ederek, bizzarure ve bilbedahe ve umum kâinatın şehadetiyle sabit olan rahmeti inkâr etmek lâzım gelir.

İşte, ey birader, mütenevvi olan nimetlerden yalnız muhabbet ve aşk ve şefkate dikkat et. Sonra da firak-ı ebedî ve hicran-ı lâyezâlîyi nazara al. Nasıl o muhabbet, en büyük musibet olur? Demek hicran-ı ebedî, muhabbete karşı çıkamaz. İşte, saadet-i ebediye, o firak-ı ebediyeye öyle bir tokat vuracak ki, adem-âbâd hiçâhiçe atacaktır.

10. Neam, sabık olan beş mesleğiyle sıdk ve hakkaniyeti müberhen olan Peygamberimizin (a.s.m.) lisanı, haşr-i cismânînin definesindeki saadet-i ebediyenin anahtarıdır.

11. Neam, yedi cihetle on üç asırda i'câzı musaddak olan Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyan, haşr-i cismânînin keşşafıdır ve fettahıdır ve besmelekeşidir.

İKİNCİ MAKSAT: Kur'ân'da işaret olunan haşre dair iki delilin beyanındadır.

İşte, نَخُو بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيم [1]

Bu risalenin müellifi, Üstad Bediüzzaman Hazretleri, bu risalenin telifinden otuz sene sonra telif ettiği Risale-i Nur Külliyatından Dokuzuncu Şuânın başında diyor ki:

“Lâtif bir inayet-i Rabbâniyedir ki: Bundan otuz sene evvel, Eski Said yazdığı tefsir mukaddemesi *Muhâkemat* namındaki eserin âhirinde ‘İkinci Maksat: Kur’ân’da haşre işaret eden iki âyet tefsir ve beyan edilecek. Nahu: Bismillâhirrahmanirrahîm’ deyip durmuş. Daha yazamamış. Hâlık-ı Rahîmime delâil ve emârat-ı haşriye adedince şükür ve hamd olsun ki, otuz sene sonra tevfik ihsan eyledi.”

1. İşte. Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla.

Table of Contents

- Birinci Makale
 - Birinci Mukaddeme
 - İkinci Mukaddeme
 - Üçüncü Mukaddeme
 - Hâtime
 - Dördüncü Mukaddeme
 - Hâtime
 - Beşinci Mukaddeme
 - Hâtime
 - Altıncı Mukaddeme
 - Hâtime
 - Yedinci Mukaddeme
 - Hâtime
 - Sekizinci Mukaddeme
 - Hâtime
 - Dokuzuncu Mukaddeme
 - Hâtime
 - Hâtimenin hâtimesi
 - Onuncu Mukaddeme
 - Hâtime
 - On Birinci Mukaddeme
 - Hâtime
 - On İkinci Mukaddeme
 - Hâtime
 - Hâtimenin hâtimesi
 - Birinci Mesele
 - İkinci Mesele
 - Üçüncü Mesele
 - Dördüncü Mesele
 - Beşinci Mesele
 - Altıncı Mesele
 - Yedinci Mesele
 - Sekizinci Mesele
- Unsuru’l-Belâgat
 - İkinci Makale

Birinci Mesele
İkinci Mesele
Üçüncü Mesele
Dördüncü Mesele
Beşinci Mesele
Altıncı Mesele
Hâtime
Yedinci Mesele
Sekizinci Mesele
Dokuzuncu Mesele
Onuncu Mesele
On Birinci Mesele
On İkinci Mesele
Hâtime
Mukaddeme
Mukaddeme
Unsuru’l-Akîde
Birinci Maksat
İkinci Maksad
Mukaddeme
Mukaddeme
Birinci Meslek
İkinci Meslek
Üçüncü Meslek
Dördüncü Meslek
Beşinci Meslek
Üçüncü Maksat
Mevkıf ve işaret